

Институт
за политичке
студије

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

SOCIAL POLICY

Часопис за теорију и праксу

социјалне политике и социјалног рада

УДК 364 год. 55 № 02/2020

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА SOCIAL POLICY

ISSN 0038-0091

УДК 364

Година 55

Број 2/2020.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

SOCIAL POLICY

Часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада

ISSN 0038-0091 UDK 364

Број 2/2020 Год. 55, стр. 1 – 160

DOI: <https://doi.org/10.22182/sp.22020>

Часопис излази три пута годишње

Часопис Социјална политика покренут је 1946. под називом Весник рада,
а од 1951. године излази под називом Социјална политика.

Издавачи

Институт за политичке студије, Београд, Светозара Марковића 36
тел. 33-49-204, 30-39-380, Е-mail: ipsbgd@eunet.rs, www.ipsbgd.edu.rs
Висока школа социјалног рада, Београд, Теразије 23
тел: 011/4040838 www.asp.edu.rs

За издавача

Живојин Ђурић
Владимир Илић

Главни и одговорни уредник

Зоран Весић

Заменик главног и одговорног уредника

Бранкица Јанковић
Владимир Илић

Редакција

Зоран Весић, Бранкица Јанковић, Владимир Илић, Луција Вејмелка,
Угљеша Јанковић, Ђорђе Стојановић, Александар Југовић,
Данило Вуковић, Фадиљ Еминовић

Савет часописа

Миле Милосављевић; Нијаз Карић; Биљана Маричић; Сузана Борнорова;
Живојин Ђурић; Зоран Драгишић; Светлана Драженовић; Биљана Зекавица;
Dragana Stöckel; Горан Петковић; Ива Бранковић; Julija M. Watkins; Сандра
Перић; Дарија Завишек; Весна Дуканац; Миодраг Ђурић; Сања Ђурђевић

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Секретари редакције

Бојана Секулић
Андријана Јовановић

Редизајн корица

Ана Милутиновић

Прелом и штампа- Ситопринт, Житиште

Тираж: 300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

САДРЖАЈ

Уводник.....5-7

Тема броја

ИЗАЗОВИ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ ДЕЦЕ КАО ПОСЕБНО ОСЕТЉИВЕ ГРУПЕ СТАНОВНИШТВА

Самила Рамић, Асим Панџић

КВАЛИТЕТ ЗАШТИТЕ ПОРОДИЦА СА ДЈЕЦОМ
НА ПОДРУЧЈУ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА.....9-31

Јелена Танасијевић, Тамара Борисављевић, Ивана Јакић

ХРАНИТЕЉСТВО КАО ПОДРШКА РАЗВОЈУ
РЕЗИЛИЈЕНТНОСТИ КОД ДЕЦЕ НА
ПОРОДИЧНОМ СМЕШТАЈУ.....33-53

Бојана Димитријевић

ОД НЕФОРМАЛНОГ КА ФОРМАЛНОМ-
УЛОГА ПОРОДИЦЕ У СИСТЕМУ ДУГОТРАЈНЕ НЕГЕ.....55-74

Драгана Плавшић

ДОПРИНОС УСЛУГЕ ДНЕВНОГ БОРАВКА
ИНКЛУЗИЈИ ДЕЦЕ И МЛАДИХ СА СМЕТЊАМА
У РАЗВОЈУ У НОВОМ ПАЗАРУ.....75-93

Гордана Марчетић-Радуновић, Ива Фиља Иванов

ЕВАЛУАЦИЈА ЗАДОВОЉСТВА ВОЛОНТЕРА
ПСИХОДРАМСКИМ ГРУПАМА “ПОМОЋ ПОМАГАЧИМА“.....95-115

Данијела Павловић

ПРИКАЗ НАУЧНЕ МОНОГРАФИЈЕ: НИКОЛА ЈЕЈТС,
ГЛОБАЛНА СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА,
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА,
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, 2017.....117-121

SOCIAL POLICY

CONTENTS

Introductory word.....5-7

The issue's Theme

CHALLENGES OF SOCIAL PROTECTION OF CHILDREN AS A PARTICULAR SENSITIVE GROUP OF THE POPULATION

Samila Ramic, Asim Pandzic

QUALITY OF PROTECTION OF FAMILIES WITH CHILDREN IN THE TERRITORY OF TUZLA CANTON.....9-31

Jelena Tanasijevic, Tamara Borisavljevic, Ivana Jaksic

FOSTER CARE AS SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF RESISTANCE IN CHILDREN IN FAMILY ACCOMMODATION.....33-53

Bojana Dimitrijevic

FROM THE INFORMAL TO THE FORMAL - THE ROLE OF THE FAMILY IN THE LONG-TERM CARE SYSTEM.....55-74

Dragana Plavsic

CONTRIBUTION OF THE LIVING ROOM SERVICE TO THE INCLUSION OF CHILDREN AND YOUTH WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES IN NOVI PAZAR.....75-93

Gordana Marčetic- Radunović, Iva Fila Ivan

EVALUATION OF VOLUNTEER SATISFACTION WITH PSYCHODRAMATIC GROUPS "HELP ASSISTANTS".....95-115

Danijela Pavlovic

BOOK REVIEW: NIKOLA JEJTS, GLOBAL SOCIAL POLICY, FACULTY OF POLITICAL SCIENCE, UNIVERSITY OF BELGRADE, 2017.....117-121

Уводник

Доц, др. Зоран Весић

Поштоване колегинице и колеге, аутори и коаутори објављених радова,

Представљамо Вам други овогодишњи број Социјалне политике. Објављујемо га у време великих изазова који су постављени пре свега пред системе социјалне и здравствене заштите у време јавно-здравствене кризе без преседана у задњих 70 и више година. Данас је јасно да ћемо и у наредном периоду, у наредних бар неколико месеци, морати да научимо да живимо уз присуство вируса и да заштитимо кориснике наших услуга, своје породице и себе саме. Ово време је изродило и пуно наших колегиница и колега тихих хероја који су поднели и подносе и данас велике жртве како би помогли онима којима је помоћ најпотребнија. На интернет презентацији Коморе социјалне заштите можете прочитати неке од прича наших колега у делу који је пригодно назван ”Дневник тихих хероја”, а ми се искрено надамо да ће те приче бити сакупљене и објављене и на тај начин остати сведочанство великих жртви које су наше колегинице и колеге поднели у овом времену.

У првом раду аутори су испитивали квалитет породичне политике и заштите породица са децом на подручју Тузланског кантона у Републици Босни и Херцеговини. Испитивано је да ли мере породичне политике и заштите породица са децом утичу на побољшање квалитета живота, односно да ли су оне у функцији задовољавања њихових потреба? Резултати истраживања су показали да тренутне мере у области заштите породица са децом не задовољавају потребе породица и не утичу на квалитет њиховог живота због малог броја права која се имплементирају, неадекватности права и услуга и финансијских ограничења.

Савремени концепт хранитељства усмерен на оснаживање деце и младих на породичном смештају је тема другог рада у овом броју часописа. Аутори сматрају да је, како је реч о деци и младима чији је развој угрожен променама и губицима који често имају одлике трауматског искуства, од изузетног значаја развијати њихове капацитете за суочавање и превладавање

животних недаћа. Креирањем погодних услова у различитим аспектима породичног живота може се пружити подршка развијању резилијентности код ове осетљиве групе. Циљ овог истраживања био је да испита из којих домена породичног живота деца и млади на хранитељству црпе снагу и подршку.

Тема следећег рада јесте дескриптивна анализа доступности услуга у заједници намењених старима, као и (не) могућност истовременог коришћења ресурса и неформалног и формалног система приликом пружања дуготрајне неге припадницима ове популације, како би се уз унапређење квалитета њиховог живота, превенирао ризик од појаве синдрома изгарања код чланова породице који им свакодневно помажу. Продужетак животног века, доприноси и повећању броја старих којима је потребна дуготрајна нега, док у исто време све каснији одлазак у пензију, прековремени рад или ангажовање на више послова истовремено, знатно смањују могућност млађих чланова породице, да на њих адекватно одговоре, ослањајући се искључиво на неформалне видове подршке. Анализом садржаја релевантних документа, утврђено је да услуге у заједници намењене старим особама, нажалост још увек нису у складу са реалним потребама припадника ове популације. Тако се на пример, упркос прокламованом начелу деинституционализације, последњих година у Србији, отвара све већи број домова за смештај старих лица, док услуга помоћи у кући намењена припадницима ове популације и даље не постоји у многим општинама наше земље, при чему је важно напоменути, да је ова услуга најчешће доступна искључиво старим особама које живе саме.

Тема четвртог рада другог овогодишњег броја јесте допринос услуге дневног боравка инклузији деце и младих са сметњама у развоју у Новом Пазару. У првом делу рада приказан је положај деце и младих са сметњама у развоју, међународна документа која уређују ова питања, национални нормативни оквир и уређење система услуга социјалне заштите. Резултати истраживања приказују организацију рада дневног боравка, утицај дневног боравка на квалитет живота корисника и њихових породица, факторе који утичу на квалитет услуге дневног боравка, као и проблеме и потешкоће са којима се суочава пружалац услуге.

Циљ петог рада је да се прикаже резултат евалуације задовољства волонтера психодрамским групама “Помоћ помагачима” у програму “Старији брат, старија сестра”. Овај програм је, заправо, програм спољне подршке деци у којем један волонтер студент, кроз успостављен трајни негујући однос и интеракцију, детету пружа психосоцијалну помоћ током периода од 20 месеци. Психодрамски сусрети се одвијају просечно једном у два месеца у трајању од 2,5 сата, а примењује се метод рада са групом. Заснован је на теоријама и перспективама: превенција викаријанске трауме и синдрома изгарања, перспектива социјалног рада у успостављању позитивног односа са клијентом, теорија осећајног везивања, перспектива снага, теорија о менторском раду, антипочињавајућа и антидискриминативна перспективе.

Последњи рад је заправо приказ књиге ”Глобална социјална политика” коју је приредила Никола Јејтс. У овој књизи, она преиспитује и идентификује најважније ставке, дебате и активности у глобалној социјалној политици, као и области академског и практичног проучавања и истраживања. Написана од стране међународног тима водећих аналитичара социјалне политике, Глобална социјална политика представља обухватан и приступачан увид у савремену глобалну социјалну политику. Ова књига приказује теоријску перспективу, која ће помоћи да се боље разуме комплексан процес који одређује људско благостање у будућности. Истраживани су различити приступи у глобалној социјалној политици који теже да одговоре на питања „шта“, „ко“, „зашто“ и „како“.

Позивам Вас да доставите своје радове за трећи број Социјалне политике у 2020. години. Рок за достављање радова је 1. новембар 2020. године.

Главни и одговорни уредник

Доц. др Зоран Весић

УДК 364.65-055.5(497.6)

DOI: <https://doi.org/10.22182/sp.22020.1>

Оригинални научни рад

Самила Рамић*

Филозофски факултет, Универзитет у Тузли

Асим Панџић**

Филозофски факултет, Универзитет у Тузли

КВАЛИТЕТ ЗАШТИТЕ ПОРОДИЦА СА ДЈЕЦОМ НА ПОДРУЧЈУ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА

Сажетак

Рад је имао за циљ испитати квалитет породичне политике и заштите породица са дјецом на подручју Тузланског кантона. Истраживачко питање овог рада односило се на испитивање: да ли мјере породичне политике и заштите породица са дјецом на подручју Тузланског кантона утичу на побољшање квалитета живота породица са дјецом, односно да ли су оне у функцији задовољавања њихових потреба? За прикупљање и обраду података кориштене су квантитативне и квалитативне методе. У емпиријском дијелу истраживања кориштена је метода испитивања-полуструктурирани интервју у којем су назначене основне теме у складу са постављеном истраживачком тезом. Добивени подаци обрађени су поступком квалитативне анализе садржаја интервјуа. Истраживање је обухватило укупно 22 испитаника, од чега 4 испитаника кретора породичне политике, 8 испитаника имплементатора из центара за социјални рад и 10 испитаника корисника права и услуга породичне политике.

* samka_ramic@hotmail.com

** asim.pandzic@untz.ba

Резултати истраживања су показали да тренутне мјере у области заштите породица са дјецом на подручју Тузланског кантона не задовољавају потребе породица са дјецом и не утичу на квалитет њиховог живота због малог броја права која се имплементирају, неадекватности права и услуга и финансијских ограничења. Због великог значаја породице за друштво у цјелини потребно је наставити са реформама у области породичне политике у циљу унапређења квалитета живота породица са дјецом.

Кључне речи: породична политика, породице са дјецом, заштита, Тузлански кантон.

1. УВОД

Породична политика је дио социјалне политике и дјелује на породичне ресурсе ради побољшања положаја, посебно угрожених породица и утиче на саму породичну структуру кроз цјеловит и системски скуп мјера које дјелују у корист породице, прије свега породице с дјецом. Мјере породичне политике помажу у проблематичним ситуацијама економског, социјалног, здравственог, стамбеног и сличног карактера, ублажавају финансијски терет што га за породицу представљају дјеца, омогућују усклађивање породичних и радних обавеза, штите труднице и дјецу. (Stropnik 1996, 105-115).

Програми подршке и помоћи породици и дјеци представљају значајан дио система социјалне сигурности¹ у скоро свим развијеним земљама. Циљ разноврсних програма помоћи је покривање ризика сиромаштва и додатних издатака због подизања дјеце, као и пружање савјетодавних и других услуга (Вуковић 2009, 23). Породична политика има пуно заједничког с другим политикама, а њена посебност је у томе што при разматрању те заједничке проблематике заступа интересе породице, узимајући у обзир њихове специфичне потребе и положај. У оквиру мјера породичне политике могу се разликовати три кључна инструмента којима држава и

¹ У ужем смислу социјална сигурност подразумијева систем одржавања дохотка и задовољавања основних егзистенцијалних потреба грађана.

друштво могу помоћи породици. Први инструмент је новац, други су услуге и трећи вријеме које се ставља на располагање запосленим члановима породице како би они прилагодили своје професионалне и породичне обавезе. Дакле, циљ породичне политике је побољшати квалитету живота породице, а њезин економски садржај чини прерасподјела дохотка у корист породица с дјецом, односно с већим бројем дјеце (Puljiz, Šućur, Zrinščak 2005, 339).

Као и у већини других транзицијских друштава тако и у Босни и Херцеговини, сиромаштво породице с дјецом, је један од доминантно присутних проблема, заустављање његовог раста, смањење и превенција, уз задржавање или подизање квалитете породичног живота, један је од приоритетних задатака не само различитих нивоа власти, него и цјелокупне друштвене заједнице. Породичне потребе и изазови данас у БиХ захтијевају другачији приступ у заштити породица са дјецом, посебно породицама са више од троје дјеце, имајући у виду да породица представља гарант не само друштвеног развоја, него и опстанка друштва уопће. С тим у вези, успостава другачијег односа између породице и државе, с нагласком на већу друштвену заштиту и оснаживање улоге породице у одгоју и подизању дјеце путем различитих врста друштвене помоћи и бриге, данас се чини потребнијом него икада прије.

Имајући у виду стање и потребе породица с дјецом полазно истраживачко питање овог рада односило се на испитивање: да ли мјере породичне политике и заштите породица са дјецом на подручју Тузланског кантона утичу на побољшање квалитета живота породица са дјецом, односно да ли су оне у функцији задовољавања њихових потреба?

У првом дијелу рада представљен је институционално-правни оквир породичне политике у ФБиХ са посебним освртом на Тузлански кантон. У другом дијелу су резултати квалитативног истраживања на основу тематске анализе садржаја интервјуа 22 испитаника и дискусија о добијеним резултатима, што ће на крају бити уобличено закључним разматрањима.

2. ИНСТИТУЦИОНАЛНО-ПРАВНИ ОКВИР ПОРОДИЧНЕ ЗАШТИТЕ

Босна и Херцеговина је сложена држава, Дејтонским мировним споразумом подијељена на два ентитета, Федерацију Босне и Херцеговине и Републику Српску, те Брчко дистрикт као посебан административно правни ентитет. Анексом IV Дејтонског мировног споразума који представља Устав Босне и Херцеговине, социјална политика, којом се уређује област социјалних права, није регулирана на државном нивоу већ је додијељена у надлежност ентитета. Што значи да је и област породичне политике и заштите породице с дјецом децентрализован и уређен на ентитетском нивоу, тако да у БиХ постоје три одвојена система сигурности и то Федерације БиХ и Републике Српске и Брчко Дистрикта.

У Федерацији БиХ систем социјалне сигурности је децентрализован, уређен на нивоу ентитета и на нивоу кантона. У надлежности је кантона да по основу крвних правних прописа Федерације донесу законе који регулирају имплементацију, тј. њено остваривање. Међутим такав систем социјалне сигурности је веома комплициран са израженим преклапањем и честим избјегавањем надлежности између Федерације БиХ и 10 кантона за успостављање функционалног система социјалне сигурности, осигурањем уживања права из социјалне заштите и осигурањем средстава за остваривање права корисника.

Тузлански кантон, као подручје нашег истраживања, је један од 10 кантона у Федерацији БиХ. Кантон се састоји од 13 градова/опћина: Бановићи, Челић, Добој-Исток, Грачаница, Градачац, Калесија, Кладањ, Лукавац, Сапна, Сребреник, Теочак, Тузла и Живинице. Према резултатима пописа становништва из 2013. године Тузлански кантон има 445.028 становника и спада у кантон са највећим бројем становника у Федерацији БиХ.

Заштита породице са дјецом у Федерацији Босне и Херцеговине (ФБиХ) и Тузланском кантону (ТК) представља осигурање породице кроз материјална и друга давања, ради помагања у подизању, одгоју и збрињавању дјеце,

као и њиховом оспособљавању за самосталан живот и рад, у најбољем интересу дјетета (члан 87. Закон о основама социјалне заштите, заштите цивилних жртава рата и породица са дјецом.² Практична примјена и остваривање наведених циљева института заштите породице с дјецом нормирана је у Закону кроз имплементацију сљедећих основних права породице с дјецом (члан 89.):

- 1) додатак на дјецу,
- 2) накнада умјесто плаће жени - мајци у радном односу, за вријеме док одсуствује с посла ради трудноће, порођаја и њега дјетета,
- 3) новчана помоћ за вријеме трудноће и порођаја жене - мајке која није у радном односу,
- 4) једнократна помоћ за опрему новорођеног дјетета,
- 5) помоћ у прехрани дјетета до шест мјесеци и додатна исхрана за мајке - дојиље,
- 6) посебни психосоцијални третман брачних другова, који желе дјецу и трудница,
- 7) смјештај дјеце уз осигурану исхрану у установама предшколског одгоја,
- 8) осигурање једног obroка у вријеме наставе у школама основног образовања и
- 9) школарине и стипендије ђацима и студентима.

У Тузланском кантону, област заштите породица са дјецом сврстана је у остале облике социјалне заштите, који се финансирају у складу са посебним одлукама Владе Кантона и наспрам економске моћи кантона. Област заштите породице са дјецом у ТК уређена је Законом о социјалној заштити, заштите цивилних жртава рата и заштите породице са дјецом Тузланског кантона. У наведеном закону једно цијело поглавље односи се на заштиту породице са дјецом и таксативно су наведена права и услови за остваривање тих права. Поред законом утврђених права велики број породица са дјецом у

² Закон о основама социјалне заштите, заштите цивилних жртава рата и заштите породице са дјецом ("Сл. новине FBiH", br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 45/16).

стању социјалне потребе у ТК не остварује законом прописана права. Међутим, у већем дијелу државе остварују га само одређене категорије дјеце, као што су дјеца без оба или једног родитеља и дјеца ометена у физичком или психичком развоју.³

На основу података⁴ добијених из Министарства за рад социјалну политику и повратак ТК од законом предвиђених права само се исплаћује дјечији додатак, једнократна помоћ за опрему новорођенчета и накнада умјесто плаће жени-мајци у радном односу. Новчани износ додатка на дјецу износи 20,00 КМ (што износи мање од 10,00 еура) за једно дијете, док за троје и више дјеце износи 40,00 КМ (што износи мање од 20,00 еура), те увећани дјечији додатак 50,00 КМ (што износи мање од 25,00 еура).

Наведена права и њихов износ (дјечији додатак 20,00 КМ)⁵ нису довољни да се задовоље егзистенцијалне потребе породице са дјецом, те су дјеца у великом ризику од сиромаштва и социјалне искључености. Мјесечни праг релативног сиромаштва⁶ у ФБиХ за једночлано домаћинство износио је 389, 26 КМ. Многе студије показују да дјеца која одрастају у условима сиромаштва и социјалне искључености имају мање шансе да достигну дјецу имућнијих родитеља, како у нивоу образовања, тако и касније током живота у нивоу

3 *Зашто нисмо једнаки у правима из социјалне заштите?* Анализа стања и препоруке за дјеловање, Пројекат имплементира: Иницијатива и цивилна акција (ИЦВА) у сарадњи са: Права за све БиХ и организацијама цивилног друштва у БиХ (абecedним редом): Биро за људска права, Тузла; Боља будућност, Тузла; Царитас БК БиХ; Црвени крж тузланског кантона; Хелсиншки комитет за људска права у БиХ, Сарајево; Координациони одбор инвалидских организација Републике Српске, Бања Лука; Сумеро, Сарајево; Удружене жене, Бањалука; Виве жене, Тузла; Здравом да сте, Бања Лука; Земља дјеце, Тузла; Жена БиХ, Мостар, 2010. http://rightsforall.ba/bs/wp-content/uploads/sites/5/2016/11/6-pzs_icva_izvjestaj-o-stan-ju-u-socijalnoj-zastiti-i-preporuke_2010.pdf

4 Министарство за рад, социјалну политику и повратак ТК, Информација о стању и проблемима у области заштите породице са дјецом на подручју ТК, број: 09/1-35-7472-18 од 02.04.2018. године

5 Према Анкети о потрошњи домаћинства/кућанстава из 2015. године, стопа релативног сиромаштва становништва у Федерацији Босне и Херцеговине била је 17,1%. То значи да је у 2015. години око 330.000 становника живјело испод прага релативног сиромаштва. Мјесечни праг релативног сиромаштва за једночлано домаћинство/кућанство у Федерацији Босне и Херцеговине у 2015. години био је 389,26 КМ. Праг сиромаштва за двочлано домаћинство/кућанство без дјеце био је 583,89 КМ мјесечно, а за четворчано домаћинство/кућанство са двије одрасле особе и двоје дјеце млађе од 14 година био је 817,45 КМ мјесечно.

6 Анкета о потрошњи домаћинства у Федерацији Босне и Херцеговине, 2015. Коначни резултати, Федерални завод за статистику <http://fzs.ba/wp-content/uploads/2017/07/21.3.1k.pdf>

зарада, као и да се та разлика временом повећава (Перишић 2016, 183).

Право на дјечији додатак, према Закону осигурава се породици чији мјесечни приход по члану домаћинства не прелази износ од 15% просјечне плаће. Износ дјечијег додатка за сваку календарску годину утврђује Влада Кантона посебном одлуком, најкасније 30 дана од дана доношења прорачуна Кантона у висини од 2,5 до 5% просјечне плаће из претходне календарске године, изузимајући породице с троје и више дјеце за које износ дјечијег додатка не може бити мањи од 5% просјечне плаће. Приоритет у остваривању права, имају дјеца из породица у којим мјесечни приход по члану домаћинства не прелази 7% просјечне плаће.

Право на дјечији додатак обавезно припада дјетету до навршене 15. године живота уколико испуњава увјете предвиђене законом. Дјеца старија од 15 година живота остварују право на дјечији додатак:

1. ако се налазе на редовном школовању у основним, средњим и вишим школама, академијама или факултету, а најдуже до навршене 27. године живота;
2. ако су са сметњама у физичком или психичком развоју а сметње су наступиле до 15. године живота или у току редовног школовања, а најдуже до навршене 27. године живота.

Право накнаде умјесто плаће жени - мајци у радном односу, за вријеме док одсуствује с посла ради трудноће, порођаја и њега дјетета, (накнада плаће), утврђује су износу од 90% остварене просјечне плаће корисника у периоду од шест мјесеци прије ступања на породилско одсуство, или износу од 55% просјечне плаће остварене у истом периоду, ако је то за корисника повољније, с тим што накнада плаће не може бити већа од просјечне плаће.⁷

На основу Закона о раду⁸ за вријеме трудноће, порођаја и њега дјетета, жена има право на порођајно одсуство у трајању

7 Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom TK, (Službene novine TK, broj: 12/00, 5/02, 13/03 i 8/06 i 11/09).

8 Zakon o radu Federacije BiH „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj: 26/16 od 04.04.2016.g.

од једне године непрекидно. На основу налаза овлаштеног љекара жена може да отпочне порођајно одсуство 28 дана прије очекиваног датума порођаја. Жена може користити краће порођајно одсуство, али не краће од 42 дана послје порођаја. Након 42 дана послје порођаја право на порођајно одсуство може користити и отац дјетета, ако се родитељи тако споразумију. Отац дјетета може користити право у случају смрти мајке, ако мајка напусти дијете или ако из других оправданих разлога не може да користи порођајно одсуство.

Новчану помоћ за вријеме трудноће и порођаја жена-мајка, односно отац дјетета у случају смрти мајке, ако мајка напусти дјете или ако је мајка из оправданих разлога спрјечена да користи ово право, или усвојитељ или стратељ који није у радном односу, остварује путем центра за социјални рад, а по захтјеву жене-мајке, односно друге особе која по одредбама овог члана, под одређеним околностима има право на новчану помоћ. Новчана помоћ остварује се у периоду од годину дана од дана порођаја и утврђује се у мјесечном износу од 15% просјечне плаће. Право на накнаду незапосленој жени мајци у ТК не исплаћује се јер средства нису предвиђена у буџету.

Једнократна помоћ за опрему новорођеног дјетета остварује се у износу од 20% просјечне плаће и право могу остварити породице чији мјесечни приход по члану домаћинства не прелази износ од 25% просјечне плаће. Висина новчане накнаде за опрему новорођеног дјетета у ТК износи 146,00 КМ (што износи мање од 73,00 еура).

3. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР РАДА

Емпиријским истраживањем је обухваћено 22 испитаника. Испитаници су креатори (К) породичне политике, 4 испитаника из Скупштине ТК и Министарства за рад, социјалну политику и повратак ТК, 8 испитаника, имплементатори (И) породичне политике, упосленици центара за социјални рад на подручју ТК и 10 испитаника корисници (П) права и услуга у области породичне политике.

Креатори породичне политике представљају надлежне институције социјалне заштите које се баве планирањем,

израдом и усвајањем законодавних норми везаних за социјалну заштиту, израдом и имплементацијом мјера социјалне заштите, те финансирањем социјалне заштите (облика, мјера, услуга, институција, упосленика). У Тузланском кантону креатори социјалне заштите су Скупштина кантона и Влада кантона са ресорним министарством. У истраживању је учествовало 3 испитаника из Скупштине ТК и један испитаник из Министарства за рад социјалну политику и повратак ТК. *Имплементатори* породичне политике су институције социјалне заштите које пружују облике и услуге социјалне заштите. У истраживању је учествовало 8 упосленика центара за социјални рад од тога 6 социјалних радника и два правника. *Корисником* социјалне заштите сматра се свако лице које је једном или више пута користило одређене облике и мјере социјалне заштите и услуге социјалног рада. У истраживању је учествовало десет породица са подручја ТК из четири општине и то Теочак, Калесија, Живинице и Тузла. Социодемографски подаци породица које су обухваћене истраживањем приказани су у табели 1. Од тога шест породица има четири члана, три породице три и једна породица шест чланова. Укупан број дјеце је 19 од тога седам мушког и 12 женског пола. Основну школу похађа десет дјеце док су остала дјеца узраста од пет мјесеци до пет година. Када је у питању стручна спрема родитеља седам има ВСС и 13 родитеља средња стручна спрема. Испитанике у истраживању су незапослене њих седам док су три у радном односу.

Табела 1 . Социодемографски подаци испитаника (породица/корисника)

Укупан број породица	3 члана		4 члана		6 чланова		Укупан број дјеце	Узраст за основну школу (6-15)	Стручна спрема родитеља
10	3		6		1		19	10 дјеце	ВСС
	Број дјеце		Број дјеце		Број дјеце			од 0-5 година	7
	м	ж	м	ж	м	ж		9 дјеце	ССС
	2	1	5	7		4			13

За прикупљање података кориштена је метода полуструктурираног интервјуа. За вођење интервјуа претходно је припремљена листа питања⁹(укупно 10 питања) која су кориштена као водич за разговор, а у којима су назначене основне теме у складу са постављеном истраживачком тезом. Добивени подаци обрађени су поступком квалитативне анализе садржаја дефинираног као „метода истраживања за субјективну интерпретацију писаног/текстуалног садржаја кроз системски класификацијски процес кодирања и идентификације тема или образаца” (Laklija, Barišec 2014, 50-61). У сврху организирања података, кориштен је поступак кодирања који садржи три поступка након израде транскрипта: а) приписивање кодова (значења) емпиријској грађи, б) придруживање сродних кодова у категорије и ц) анализа значења појмова и категорија. При организирању података према наведеном поступку, сваком испитанику истраживања придодано је слово и број који га представља, а који је при приказу налаза означен у загради (нпр. K1, И1, П1). Из прикупљеног материјала су апстрахиране битне теме (укупно 2), а на појединим мјестима су кориштени изравни наводи који одражавају истакнуте теме. У наводима, ради појашњавања контекста исказа испитаника, додавале су се реченице/ријечи, које су биљежене ознаком „[“ на почетку, и ознаком „]“ на крају цитата.

Поступак припреме прикупљених податка састојао се од преписивања интервјуа у аутентичном (скраћеном) облику, минималног језичког уређивања и подјеле записа на двије тематске цјелине:

1. *Породична политика у Тузланском кантону и законска регулатива;*
2. *Мјере породичне политике и квалитет живота породица са дјецом;*

3.1. Породична политика и законска регулатива

Обрада прве тематске цјелине, процјена породичне политике и законска регулатива укључивала је одговоре испитаника на сљедећа питања:

⁹ Листа питања за креаторе и имплементаторе породичне политике је идентична док је листа питања за кориснике/породице модифицирана и прилагођена њиховим потребама и разумијевању.

1. Како би сте процијенили породичну политику у ТК (заштиту породице са дјецом)?
2. Колико сте упознати са законском регулативом и политиком заштите породице са дјецом?
3. Да ли остварујете одређено право на основу дјече и које право?
4. Како би сте процијенили подршку породицама у нашој држави/кантону?
5. Шта мислите колико је наше законодавство усклађено са ЕУ стандардима у области породичне политике?

На питање како би процијенили породичну политику у ТК (заштиту породице са дјецом), одговоре можемо подијелити у категорије:

а) незадовољавајућа породична политика при чему испитаници наводе [„не посвећује се пажња породицама са дјецом...доносе се закони које је тешко имплементирати у пракси, усвоји се закон, уведу се људи у право, а онда нема новчаних средстава...закон је сам себи сврха”(К2); „Новчана средства која се планирају у буџету нису довољна, ”смијешна” су и “понижавајућа” за породице”(И1); „права су минимална за потребе дјече и породице”(И5); „Нула”, посебно за жене које не раде”(П1); „Не постоји подршка од стране државе. Родила сам двоје дјече, незапослена сам и никад нисам добила нити 1 КМ”(П3); „Минимална” (П4); „Слабо и то што неко добије је смијешан износ”(П5); „Није задовољавајућа, лоша”(П6); “Лоше” па зар има подршке?”(П7); „Ништа, немам шта оцијенити кад нема...”(П 8); “Нисам имала подршку од стране државе, сматрам да је породилска накнада моје право из радног односа ...нисам социјални случај”(П9)].

б) лоша имплементација закона у пракси при чему испитаници наводе [„нису проводиви у пракси”(К1); „Нема координације између законодавне и извршне власти” (К2); „Закон је добар...дефинисан сет права али је имплементација лоша” (К3); „Имплементација

постојећих закона није добра, и зато имамо лошу политику према породици” (К4); „Од законом предвиђених 10 права у нашем кантону се реализују три права, стање до почетка 2018.”(И 2); „Закон је добар-проблем код имплементације” (И4); „регулисано је законски, адекватно уређено, али накнаде су мале и нису у складу са потребама породица” (И 7)].

ц) финансијска ограничења условљавају стање у области породичне политике при чему испитаници наводе [„Не врши се анализа стварних потреба породица и незнатна су средства за потребе породица.”(К4); „Новчана средства у буџету нису довољна, ”смјешна” су и “понижавајућа” за породице” (И1); „Нередовна издвајања за породице са дјецом и онако малих примања, имовински цензус је веома низак за остваривање права” (И3); „ проблеми у недостатку средстава у буџету” (И 6); „Ограничени смо буџетом... све морамо ускладити са расположивим средствима. Није добра ситуација јер нема довољно ”новца” за породице” (И 8)].

д) Врста права коју породица остварује у виду породилске накнаде (запослене жене) остварују три испитанице и наводе да је то једина накнада коју користе као мајке породиле и нису задовољне са реализацијом и висином накнаде [“Остваривала сам право на породилску накнаду 6 мјесеци, а знам да могу 12 мјесеци, али мој послодавац ме позвао раније због обима послова”(П1); „Остваривала сам право на породилску накнаду 10 мјесеци у износу од 740 КМ и нисам имала додатних накнада за дјецу” Остваривала сам право на породилску накнаду и нисам имала разумијевања од стране послодавца”(П9)].

е) Дјечији додатак као право и помоћ породици гдје су родитељи назапослени остварују три испитанице и наводе као једино право које остварују према закону [“Само право на дјечији додатак, али то није редовно зна се десити да по три мјесеца нема исплата” (П4, П10); „Покренут је поступак за дјечији додатак, предала сам документацију”(П7)].

ф) На основу дјецe не остварују никакво право четири испитанице и наводе да нема у закону упоришта за одређено право јер супруг ради или не желе дјечији додатак због понижавајућег износа [„Не остварујем никакво право на основу дјецe, имам бебу од 6 мјесеци и кћерку која похађа основну школу, јер супруг ради”(П3); „Не, нисам ишла нигдје да тражим, не знам ни да имам право”(П5); „Не остварујем никакво право на основу дјецe, нити сам остваривала јер супруг ради...немам право”(П6); „Не остварујем, али ми је познато да могу имати право на дјечији додатак, али ме срамота да добијам 20 КМ, а факултетски образована, а немам посао” (П8)].

Питања која се односе на познавање законске регулативе и политике заштите породице и дјецe и усклађеност са ЕУ стандардима су обједињена и одговори су подјељени у двије категорије:

а) познавање закона из области заштите породице са дјецом при чему испитанице наводе да су упознати са законима [„У потпуности”(К3); „Нисам у цијелости упознат са законском регулативом... на скали од 10–петица.”(К2); „Релативно сам упознат са законском регулативом, али не као изабрани званичник него као академски грађанин јер сам магистрирао на сличној теми”(К1); „Дјелимично сам упознат са законима”(К4); „Упознат сам у цијелости јер свакодневно у раду примјењујем исте”(И2); „Одлично сам упозната са законима из области породичне политике”(И3); „Да, у потпуности”(И5, И6, И7, И8)].

б) усклађеност са ЕУ стандардима при чему испитанице наводе на наше законодавство није усклађено [„Наше законодавство није довољно усклађено са ЕУ стандардима, чак је и у супротности са одређеним ЕУ стандардима и конвенцијама”(К1); „Једним дијелом да, али не у потпуности. Упућен је сет реформских закона у даљу процедуру” (К3); „Мислим да није, и ако је усклађено, имплементација је спорна”(К2); „Није усклађено, а требало би бити”(И1, И2) Право на дјечји додатак требају имати сви и друга права за породице, али увијек је

оправдање нема “средстава”, нико нема озбиљан приступ и нема одговорности за неспоровођење закона.”(И1); „Није усклађено, тежња је да се усклади”(И3, И4); „Сматрам да је већи проблем што домаћи закони нису усклађени на територији БиХ. Имамо ситуацију да у ФБиХ имамо различита права у кантонима, а за РС и БД да не говорим. Све је различито па због различитих права имамо фиктивне пријаве у одређеном кантону или ентитету” (И4); „Нашим законима је обухваћена већина права, у питању је обим права и тешка економска ситуација у држави и немамо новчаних средства да пратимо европске стандарде односно да дјечији додатак буде 200 или 300 КМ. То се неће сигурно десити ускоро” (И7); „Није усклађено.... социјална политика је на маргини. Потребно је ускладити са ЕУ стандардима јер наше породице су упознате како су издашна давања за породице са дјецом у ЕУ, под претпоставком би на тај начин спријечили одлазак младих” (И5);].

На питање у оквиру прве тематске цјелине, а које се односи на креирање политике према породици и поступању у складу са ратифицираним међународним документима, већину одговора можемо сврстати у једну категорију.

Примјена међународних стандарда у креирању и примјени мјера према породици у свакодневном раду испитаника усмјерена је на најбољи интерес корисника [„Да, у складу са домаћим законима, а сматрам да не кршимо ни међународне акте јер увијек радимо у најбољем интересу корисника”(И 1); „увијек у најбољем интересу корисника, а не размишљам да ли је то према међународним документима”(И2, И5, И6); „у најбољем интересу корисника, колико је то могуће”(И3); „Радим у најбољем интересу корисника/породице и у складу са расположивим средствима, не знам да ли је то по међународним документима него примјењујем принцип “овдје и сада”(И 8); „наши закони нису усклађени са ратифицираним међународним документима, приликом креирања политике према породици не поступамо у складу са истим”(К1); „ Нисам упознат, а ни дуги посалници у скупштини, води се погрешна политика на релацији влада –скупштина ТК и кад се понуди рјешење за одређени проблем опоненти зауставе

имплементацију. Не поступа се у складу са међународним документима” (K2)].

Табела 2. Квалитативна анализа садржаја - Породична политика у ТК и законска регулатива

Тема	Категорије	Кодови
Породична политика ТК и законска регулатива (заштита породице са дјецом)	Незадовољавајућа породична политика	Недовољна и понижавајућа новчана средства Минимална права за потребе дјете и породице
	Лоша имплементација закона	Закони непроводиви у пракси
	Финансијска ограничења	Новчана средства у буџету нису довољна Нередовна издвајања за породице са дјецом
	Право-породиљска накнада	Незадовољство са реализацијом и висином накнаде
	Право-дјечији додатак	Искључиво право
	Не остварују права	Законски критерији и лично незадовољство
	Познавање закона	У цијелости упознати са законима
	Усклађеност са ЕУ стандардима	Законодавство није усклађено Домаћи закони нису усклађени на територији БиХ
	Најбољи интерес корисника	Најбољи интерес корисника

Сви испитаници процјењују заштиту породица са дјецом као незадовољавајућу јер су недовољне новчане накнаде, ригорозни критерији за остваривање права, финансијска ограничења, неусклађеност са ЕУ стандардима, али се настоји радити у најбољем интересу породице у складу са

расположивим и доступним средствима. Испитаници наводе експлицитно имплементацију законског оквира као значајан проблем. Углавном истичу поједине изазове у оквиру домена свог рада, али свеукупно сматрају да постоји јаз између законског оквира и његове имплементације. Креатори и имплементатори представљају свој рад као професионалан, што скоро у потпуности значи поступање у складу са законом.

3.2. Мјере породичне политике и квалитет живота породица са дјецом

Обрада друге тематске цјелине мјере породичне политике и квалитет живота породица са дјецом укључивала је одговоре испитаника на сљедећа питања:

1. Како би процијенили стање породица са дјецом на подручју ТК у складу са подршком од стране система/државе?
2. Колико тренутне мјере породичне политике утичу на квалитет живота породица и на задовољавање њихових потреба?
3. Колико се узимају у обзир стварне потребе породице са дјецом приликом креирања мјера породичне политике?

Испитаници у истраживању приликом одговора на питање о процјени стања породица са дјецом на подручју ТК у складу са подршком од стране система/кантона највише одговора можемо сврсти у једну категорију неадекватна подршка/лоше стање у наведеној области [„лоша подршка од стране државе, али се сналазе без помоћи државе” (К2); „Стање је добро у поређењу са другим кантонима» (К3); „Стање је лоше и не знам како породице “састављају крај са крајем”(К4); „Стање је веома лоше,... износ дјечијег додатака 20 КМ, незапослене мајке породице немају скоро никаква права...”(И1); „Већина породица сналази се на друге њима познате начине, ...да чекају помоћ од државе/кантона мислим да не би задовољили потребе ни за храном”(И2); „Немају пуно користи од законом предвиђених права јер то није довољно ни за минимално задовољавање потреба”(И4); „Због неадекватне подршке од стране система/кантона...за посљедицу напуштање

школовања, просјачење и друге друштвено неприхватљиве облике понашања”(И5); „Подршка од стране система не прати стварне потребе породица”(И6); „У ситуацијама кад породице остваре неко право њихов статус се не мијења пуно.”(И 7)].

На питање у утицају мјера породичне политике на задовољавање потреба породица са дјецом и побољшање квалитета живота одговоре можемо сврстати у једну категорију потребе незадовољене и квалитет живота на ниском нивоу при чему испитаници наводе да нема адекватне, доступне и ефикасне подршке од стране кантона због недовољних или понижавајућих давања за породице [„Довољно за преживљавање... не утиче на квалитет живота”(К2); „Утичу на квалитет живота, могу побољшати, али не у тој мјери да могу задовољити потребе”(К3); „утичу на квалитет живота, али у доста случајева имају негативан ефекат” (К1); „ако направимо успоредбу са потрошачком корпом и износом новчаног давања за породице са дјецом, мјере п.п. не задовољавају ни минималне потребе”(К4); „Скоро никако, да немају друге изворе помоћи (шира породица) за задовољавање потреба не би имали ни за један оброк дневно”(И1) Минимум за преживљавање”(И3, И5); „немогуће је побољшати квалитет живота са овако малим накнадама и неадекватним услугама према породицама са дјецом”(И6); „новчана давања нису довољна ни за минимум потреба а ту се не може говорити о квалитети живота”(И7); „Не знам како може утицати на квалитет живота 20 КМ?”(П1); „Како се може говорити о квалитети живота? Познајем породице које испуњавају услове за дјечији додатак ...незапослени су, али због срамоте не предају захтјев за тако понижавајући износ” (П3); „Знам да је наша земља сиромашна, али кад би се направила праведнија расподијела новца имали би сви довољно. Не може неко имати плату 5000 КМ, а дјечији додатак 20 КМ” (П4); „Никад нисам ништа добила нити сам тражила”(П5); „Негативно утиче, свака врста политике и не помажу...”(П6); „Квалитет живота је непознат појам у БиХ”(П8); „Гдје је правда...и моје дијете треба да живи”(П10)].

Одговори испитаника у вези стварних потреба породица са дјецом приликом креирања и пружања мјера породичне политике сврставамо у једну категорију:

Не узимају се стварне потребе породица приликом креирања и реализације мјера, испитаници наводе законска и буџетска ограничења [„Никако, ако испуњаваш услове по закону, остварујеш право, без обзира на потребе (И1,И2) „пресудан моменат је стање буџета ТК, односно економска моћ кантона”(К1); „Не узимају се стварне потребе.. него се само у складу са расположивим средствима у буџету” (К2); “Ригорозни су прописи и постоје проблеми у другим системима, тако да се не узимају стварне потребе породице са дјецом” (К3); „Само се гледа правни основ за регулисање права, а да ли је ту у складу са стварним потребама јако тешко утврдити”(И6,И7)].

Тема	Категорије	Кодови
Мјере породичне политике и квалитет живота породица са дјецом	Неадекватна подршка	Дјечији додатак 2,5% просјечне плаће, незапослене мајке-породиље немају право на новчану накнаду, Подршка не прати стварне потребе породица.
	Потребе незадовољене и квалитет живота на ниском нивоу	Минимум за преживљавање
	Не узимају се стварне потребе породица	Законска и буџетска ограничења
	Лош квалитет живота	Негативан утицај

Табела 3. Резултати квалитативне анализе садржаја-мјере породичне политике и квалитет живота породица

Мјере породичне политике не утичу на квалитет живота јер су неадекватне и одређене категорије немају скоро никаква права (незапослене мајке породиље, те дјеца

која имају једног или оба запослена родитеља). Испитаници наводе основне узроке недовољно квалитетног креирања и пружања мјера према породици са дјецом због тога што се не врше истраживања о ефектима њихове примјене, односно не узимају се стварне потребе породица, мјере нису оријентисане да омогућавају задовољавање потреба тако да не могу утицати на побољшање квалитета живота.

На основу резултата квалитативне анализе садржаја интервјуа обављеног са имплементаторима, креаторима и корисницима породичне политике из области заштите породица са дјецом, квантитативне анализе релевантне документације у области заштите породица са дјецом можемо у потпуности оговорити на истраживачко питање да мјере породичне политике из система заштите породица са дјецом на подручју Тузланског кантона не утичу на побољшање квалитета живота породица са дјецом, нити су у функцији задовољавања њихових потреба.

4. ЗАКЉУЧАК

Заштита породице са дјецом у Тузланском кантону регулисана је кроз Закон о социјалној заштити, заштите цивилних жртава рата и заштите породице са дјецом и дефинише девет права за заштиту породице са дјецом, али се три права реализују у пракси институција социјалне заштите док се знатно већи број права не остварује. Права која се реализују су: дјечији додатак, једнократна помоћ за опрему новорођенчета и накнада умјесто плаће жени-мајци у радном односу. Новчани износ дјечијег додатка је 2,5% просјечне плате у ТК и условљен је финансијским ограничењима и регулише се посебним одлукама Владе ТК. Исплате износа дјечијег додатка нису редовне и у складу са стварним потребама дјетета.

Креатори/имплементатори мјера породичне политике из области заштите породица са дјецом на подручју ТК не могу успоставити механизам за повећање финансијске подршке дјетету што се односи на дјечији додатак и друга примања која припадају дјетету. Породицама са дјецом не могу осигурати социјални минимум довољан за основне потребе. Мјере породичне политике које доносе креатори социјалне заштите

нису адекватне и у коначници не обезбјеђују ефикасан и квалитетан систем породичне заштите који ће бити у функцији задовољавања потреба корисника и квалитетног практикурања њихових права. Такођер, не постоје значајни приоритети којима се воде креатори социјалне заштите приликом планирања мјера према породицама са дјецом.

Породице са дјецом на подручју ТК нису задовољне са новчаним износима за породилске накнаде за запослене и незапослене жене, додатке на дјецу или друга повремена давања која су предвиђена законом. Постоји одговорност система због неадекватне и лоше подршке породицама са дјецом, а са друге стране недовољно се ради по питању рјешавања потреба породица јер не постоје стратешки документи за развој и унапређење стања у наведеној области на подручју ТК.

Из све наведеног произилази да мјере породичне политике из система заштите породица са дјецом на подручју Тузланског кантона у знатној мјери не утичу на побољшање квалитета живота породица са дјецом, нити су у функцији задовољавања њихових потреба. Мјере породичне политике, које би биле адекватне, разноврсне, доступне и циљано усмјерене на породице са дјецом (посебно са више дјеце) сиромаштво породица би се смањило, а самим тим и квалитета њиховог живота била би на задовољавајућем нивоу.

ЛИТЕРАТУРА

Вуковић Дренка, *Социјална сигурност*, Чигоја штампа, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2009.

Перишић Наталија, *Социјална сигурност-појмови и програми*, Чигоја штампа, Београд, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2016.

Anketa o potrošnji domaćinstava u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2015. Konačni rezultati, Federalni zavod za statistiku, Интернет, <http://fzs.ba/wpcontent/uploads/2017/07/21.3.1k.pdf>, /20.03.2018/

Laklija Maja, Barišec Ana, *Iskustvo udomiteljstva odraslih osoba s duševnim smetnjama iz perspektive udomitelja*. Soc. psihijat., Vol. 42 (2014) Br. 1, str. 50-61

Puljiz Vlado, Bežovan, G., Šućur, Z. i Zrinščak, S., *Socijalna politika: povijest, sustavi, pojmovnik*, Pravni fakultet, Zagreb, 2005.

Stropnik Nada, *Obiteljske politike u Europi*, Revija za socijalnu politiku, god. III, br. 2, str. 105-II5, Zagreb, 1996. str. 105

Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom FBiH, *Službene novine FBiH* 36/99, 54/04, 42/06.

Zakon o radu Federacije BiH “*Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*”, broj 26/16 od 04.04.2016.

Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom TK (*Službene novine TK*, broj: 12/00, 5/02, 13/03 i 8/06 i 11/09).

Zašto nismo jednaki u pravima iz socijalne zaštite? Analiza stanja i preporuke za djelovanje, Publikacija, 2010.-Inicijativa i civilna akcija (ICVA) u saradnji sa: Prava za sve BiH i organizacijama civilnog društva u BiH, Интернет http://rightsforall.ba/bs/wp-content/uploads/sites/5/2016/11/6-pzs_icva_izvjestaj-o-stanju-u-socijalnoj-zastiti-i-preporuke_2010.pdf, /20.02.2018/.

Samila Ramic
Asim Pandzic

QUALITY OF PROTECTION OF FAMILIES WITH CHILDREN IN THE TUZLA CANTON

Resume

This article on the topic «Quality of protection of families with children in the Tuzla Canton» is aimed to examine the quality of family policy and protection of families with children in Tuzla Canton. The research question of this paper was to examine: Do measures of family policy and protection of families with children in the Tuzla Canton influence the improvement of the quality of life of families with children and are they in function of meeting their needs? Quantitative and qualitative methods were used to collect and process the data. In the empirical part of the research, a test-semi-structured interview method was used in which the main topics were identified in accordance with the research thesis. The obtained data were processed through a qualitative analysis of interview content. The survey included a total of 22 respondents, including 4 respondents from creators of family policy, 8 from implementers from social work centers and 10 from users of family policy rights and services. The results of the research showed that the current measures in the area of protection of families with children in the Tuzla Canton do not meet the needs of families with children because of the small number of rights implemented, the inadequacy of rights and services and financial constraints. Families with children cannot be provided with a social minimum sufficient for basic needs. Family policy measures adopted by social protection makers are inadequate and ultimately do not provide an effective and high-quality family protection system that will serve the needs of beneficiaries and the quality of their rights. Also, there are not important priorities which lead creators of social protection when planning measures to families with children. Because of the great importance of the family for society as a whole it is necessary

to continue with the reforms in the area of family policy in order to improve the quality of life the families with children.

Keywords: family policy, families with children, protection, The Tuzla Canton.

* Овај рад је примљен 22. септембра 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. августа 2020. године.

УДК 364.4-058.862(497.11)

DOI: <https://doi.org/10.22182/sp.22020.2>

Оригинални научни рад

Јелена Танасијевић*

*Факултет политичких наука, Универзитет у Београду и
Центар за породични смештај и усвојење Београд*

Тамара Борисављевић**

Центар за породични смештај и усвојење Београд

Ивана Јакшић***

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ХРАНИТЕЉСТВО КАО ПОДРШКА РАЗВОЈУ РЕЗИЛИЈЕНТНОСТИ КОД ДЕЦЕ НА ПОРОДИЧНОМ СМЕШТАЈУ

Сажетак

Савремени концепт хранитељства усмерен је на оснаживање деце и младих на породичном смештају. Како је реч о деци и младима чији је развој угрожен променама и губицима који често имају одлике трауматског искуства, од изузетног је значаја развијати њихове капацитете за суочавање и превладавање животних недаћа. Креирањем погодних услова у различитим аспектима породичног живота може се пружити подршка развијању резилијентности код ове осетљиве групе. Циљ овог истраживања био је да испита из којих домена породичног живота деца и млади на хранитељству црпе снагу и подршку. Анализирани су извештаји хранитеља о 53 деце и младих особа о којима брину. Пригодни узорак је чинило 42 хранитеља (о чега 33 жене, а 11 хранитеља сродника) са

* tanasijevicfpn@gmail.com

** borisavljevic.tamara@gmail.com

*** ivanamjaksic@gmail.com

подручја Београда и Ваљева. Утврђено је да млади највише снаге и подршке црпе из снажних породичних односа испуњених топлином, љубављу и конкретним видовима подршке, као и образовања које је редовно, прилагођено потребама детета и одвија се уз сарадњу школе и хранитеља. Импликације ових налаза разматране су у оквиру рада.

Кључне речи: резилијентност, хранитељство, деца без родитељског старања.

1. УВОД

Актуелна истраживања у Србији показују да велики број деце која се налазе на породичном или на домском смештају остају дуго у систему социјалне заштите (Жегарац 2014, 16). Како је реч о деци и младима која су се бар једном суочила са крупним породичним променама или губицима који често имају одлике трауматског искуства, стабилно и подстицајно породично окружење које може бити остварено у оквиру хранитељске породице у многome може помоћи у развијању капацитета за успешно суочавање и превладавање негативних животних искустава. Сигурна веза и квалитетан однос између детета без родитељског старања и хранитеља може значајно допринети развоју резилијентности и на тај начин допринети успешнијој транзицији младе особе ка самосталности. У том контексту значајно је испитивати у којој мери се у оквиру хранитељског смештаја остварују услови за развијање резилијентности код деце и младих обухваћених овим обликом социјалне заштите. Након стицања увида у стање у оквиру различитих домена породичног живота на хранитељству могу се успешније планирати мере за подршку свим актерима овог процеса. Савремени концепт бриге о деци без родитељског старања подразумева усмереност на потребе и снаге у процесу превладавања животних губитака и тешких искустава. Дакле, фокус на резилијентност помера перспективу са усмерености на проблем и недостатак на модел снага, што је значајно и за непосредни рад са хранитељским породицама. Оваквим стручним приступом, када је у питању хранитељство као облик алтернативног старања, обезбеђује се између

осталог да хранитељи науче како да препознају снаге деце о којој брину, истовремено их оснажујући и припремајући за самосталан живот. У литератури се резилијентност дефинише на различите начине, што може имати значајне импликације на сам приступ и начин проучавања. У контексту трауматских искустава код деце без родитељског старања резилијентност се може објаснити као способност особе да се на адекватан начин прилагоди неповољним околностима упркос факторима ризика.

Циљ овог истраживања био је да се утврди у оквиру којих домена породичног живота постоје погодни услови за развијање резилијентности деце и младих на хранитељству у Србији. Хранитељи и хранитељице, како у сродничком, тако и несродничком односу, пружили су извештаје о томе у којој мери деца и млади о којима брину црпе снагу и подршку из низа различитих домена њиховог породичног функционисања. Због природе и величине узорка, реч је о експлоративном и претежно дескриптивном истраживању. Резултати овог истраживања могу допринети сагледавању критичних тачака на коме је потребно подржати хранитеље како би се реализовао концепт резилијентности и самим тим унапредила услуга хранитељског смештаја. Рад је структуриран тако да се у првом делу бави појмом резилијентности и развојем теорије кроз истраживање релевантне научне грађе. У следећем делу представљен је концепт резилијентности деце и младих на хранитељству и импликације на подршку њиховом развоју и утицај у процесу осамостаљивања. Након тога следи део у коме су представљени резултати истраживања. На крају рада дискутовани су добијени налази и дате су препоруке за праксу.

2. РЕЗИЛИЈЕНТНОСТ – ПРОЦЕС ИЛИ ИСХОД?

Почетак истраживања и развоја теорије резилијентности се повезује са радом Нормана Гармезија, који се бавио повезаношћу између отпорности и напредовања код деце која одрастају у нестимулативној средини, што је представљало значајан помак у односу на тадашња истраживања у области психопатологије (Kolar 2011, 422). Током седамдесетих година прошлог века, Гармези је испитивао функционисање деце

која се налазе у ризику од сиромаштва и трауматског стреса. Основно истраживачко питање односило се на то „како се поједина деца успешно развијају и стабилно функционишу упркос постојећим ризицима“ (Исто). Ова истраживања представљају први допринос развоју теорије резилијентности и углавном се баве детаљним описом феномена, уз нагласак на поједине факторе резилијентности као што су црте личности (Masten and Powell 2003, 2). Други талас истраживања био је усмерен на откривање механизма и процеса у оквиру односа између појединца и средине у којој функционише. У том контексту резилијентност почиње да се сагледава као процес који зависи како од особина појединца, тако и од средине у којој појединац функционише (Kolar 2011, 424). Трећи талас представља период у коме се догађа развој превенције, интервенције и политике која се залаже за промовисање ове теорије у циљу примене међу угроженим групама, упркос још увек недовољним сазнањима о природи резилијентности (Исто). Налази истраживања из овог периода показују како се може изазивати и подстицати резилијентност. Четврти талас истраживања усмерен је на разумевање повезаности интеграције резилијентности на више нивоа са повећањем значаја који се придаје неуробиолошким процесима (Исто).

У литератури се може наћи више дефиниција резилијентности, а разлике у концептуализацији резилијентности могу имати значајне импликације на сам приступ и начин проучавања. За потребе овог рада користимо дефиницију која резилијентност одређује као способност особе да се на адекватан начин прилагоди неповољним околностима упркос факторима ризика (Liebenberg and Ungar 8). У литератури се наводи да резилијентна деца и млади имају виши коефицијент интелигенције, благ темперамент, перцепцију да су ефикасни, позитивну слику о себи, осећај контроле над ситуацијом, емпатију, вештине решавања проблема, као и социјалне вештине (Бургунд 2017, 100).

Бавећи се темом резилијентности различити аутори су покушали да сумирају компоненте које доприносе њеном развоју. Ту се могу уврстити: афективна везаност, поверење, моралност, иницијатива, самопоуздање, доживљај

самоефикасности, хумор, сигурна база, успешност у обављању задатака из различитих улога, идентитет, аутономија.¹

Поједини аутори се баве тумачењем резилијентности као процеса или као исхода у циљу „отклањања конфузије која може настати уколико се исход прилагођавања неповољним околностима и процес адаптације користе наизменично за описивање“. (Ollson et al. 2003, 4). Ова група аутора сматра да приступ који је усмерен на исход подразумева резилијентност коју карактеришу “одређени обрасци функционалног понашања”(Исто) у присуству ризика. Наглашавајући значај одржавања функционалности, дефинишу исход издржљивости у контексту „доброг менталног здравља, функционалног капацитета и друштвене компетенције“ (Исто). Многа истраживања која користе приступ заснован на исходима укључују проучавање одговора на акутно неповољне, али временски ограничене стресоре (de Roop-Cassini et al. 2010, 10). Међутим, виђење резилијентности као процеса, који се заснива на анализи трајнијих стресора, не може се сматрати применљивим у студијама те врсте (Friborg et al. 2006, 218).

Друга група аутора наглашава психолошку добробит у случају када посматрамо резилијентност као исход, подразумевајући под тим да појединац не може доследно показивати знакове психолошког благостања када се суочава са тешким животним околностима, али се може опоравити кроз успешно решавање проблема. Ови аутори своје тврдње поткрепљују кроз чињеницу да “млада особа може показати одређени ниво емоција или стреса као резултат негативних искустава, али још увек може адекватно функционисати и обављати свакодневне задатке” (Coleman and Hagell 2007, 13). И пак, приступ заснован на исходу је критикован због недостатка конзистентности, с обзиром да се понашања третирају као индикатори одржавања функционалности (Ollson et al. 2003, 2).

На основу прегледа релевантне литературе може се закључити да је за друштвене науке најприхватљивији приступ

1 Lauren R. Miller-Lewis, Amelia K. Searle, Michael G. Sawyer, Peter A. Baghurst, Daren Hedley, “Resource factors for mental health resilience in early childhood: an analysis with multiple methodologies”, *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 2013. Доступно на: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3598384/> Suniya S. Luthar, “Resilience in Development: A Synthesis of Research across Five Decades”, у *zborniku D. Cicchetti, & D. J. Cohen (Eds.), Developmental Psychopathology: Risk, Disorder, and Adaptation*, Wiley, New York, 2006, str. 767

који резилијентност посматра као процес, као и да је он све више присутан у новијој литератури (Kolar 2011, 425). Приступ заснован на исходу може делимично бити ограничен самим критеријумима за процену. У том смислу приступ заснован на процесу обезбеђује већу могућност за препознавање интеракције између фактора ризика и протективних фактора, како индивидуалних, тако и срединских (Исто). Фокусирајући се на интерактивну и применљиву природу протективних и фактора ризика, који се крећу од микро (индивидуалних) до макро (друштвених) нивоа, разумевање засновано на процесима олакшава процену резилијентности као заједничке одговорности између појединаца, њихових породица и друштвене средине (Исто, 426).

3. РЕЗИЛИЈЕНТНОСТ ДЕЦЕ И МЛАДИХ НА ХРАНИТЕЉСТВУ

Право на живот у породици једно је од основних права сваког детета, те према Конвенцији Уједињених нација о правима детета, деца која су лишена породичног окружења имају право на помоћ и заштиту државе, пре свега обезбеђивањем алтернативног збрињавања.² Када не могу да живе у биолошкој породици најбољи избор алтернативног збрињавања може бити хранитељска породица. Према Смерницама Уједињених нација за алтернативно збрињавање деце коришћење институционалног збрињавања треба ограничити на случајеве када је такво окружење нарочито одговарајуће, нужно и конструктивно за одређено дете и када је то у његовом најбољем интересу (UNICEF 24).

Хранитељство је у нашој држави регулисано Породичним законом, Законом о социјалној заштити, Правилником о хранитељству.³ Према постојећем законском оквиру, као и у складу са теоријским и стручним ставовима и националном политиком, тенденција је да се за дете без родитељског старања обезбеди окружење које је у његовом најбољем интересу. У већини случајева то јесте породични смештај. Разлози који се

2 Конвенцији Уједињених нација о правима детета, доступно на: <http://www.ecmi.de>

3 Породични закон, Службени гласник РС, бр.18/2005, 72/2011 – др.закон и 6/2015, члан 110 – 123. Закон о социјалној заштити, Службени гласник РС, бр.24/2011, члан 48. Правилник о хранитељству, Службени гласник РС, бр.36/2008, члан 2.

наводе као предност хранитељства као облика алтернативног старања јесу управо чињенице да живот у хранитељској породици пружа могућност да се између детета и хранитеља развије однос „један на један“, задовољи потреба за припадањем, обезбеди физичка сигурност и поврати психолошка стабилност, стекне и/или настави искуство породичног живота, олакша уклапање и интеграција у окружење.

Уколико посматрамо развој резилијентности и факторе који томе могу допринети, стабилно и подстицајно породично окружење, као што је хранитељска породица, свакако може имати велики утицај (Sinclair et al. 2005 150) Сигурна веза и квалитетан однос између детета без родитељског старања и хранитеља може значајно допринети развоју резилијентности. У том смислу истраживање резилијентности може бити корисно не само због тога да се укаже на постојање и постојећи ниво резилијентности код деце и младих на хранитељству, већ и на могућности за унапређење резилијентности како би се кроз то повећали капацитети за осамостаљивање и напуштање алтернативног старања (Samuels, Julia 2008 1198-1210). Међутим, велики број истраживања се бавио подстицањем резилијентности, углавном код деце која су имала трауматска искуства. Само се мањи број истраживања односи на резилијентност деце на алтернативном старању (Бургунд 2007, 104).

Деца и млади на хранитељству су у свом животу имали различита трауматска искуства која у значајној мери, у зависности од подршке и личних капацитета, могу бити угрожавајућа по њихов развој. Последице могу бити умањене уколико деца и млади добију адекватну стручну подршку, али и уколико поседују личне снаге које им могу помоћи у процесу превазилажења развојних застоја и постизању напретка. У том смислу млади који су одрастали у систему социјалне заштите имају различита искуства у односу са одраслима који су били укључени у процес бриге. Уколико тај однос није стабилан, деца и млади ће теже обрадити своја негативна искуства и интегрисати их у своју животну причу (Kolar 2011, 427). Са друге стране, постоје и деца и млади који генерално стабилно функционишу, упркос својим лошим животним искуствима, односно показују више степене резилијентности (Исто).

Савремени концепт бриге о деци без родитељског старања подразумева усмереност на потребе и снаге у процесу превладавања животних губитака и тешких искустава. Дакле, фокус на резилијентност помера перспективу са усмерености на проблем и недостатак на модел снага, што је значајно и за непосредни рад са хранитељским породицама. Оваквим стручним приступом обезбеђује се да хранитељи науче како да препознају снаге деце о којој брину, истовремено их оснажујући и припремајући за самосталан живот.

4. МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

4.1. Узорак

Истраживање је спроведено на пригодном узорку од 42 хранитеља (од чега 33 жене, а 5 није дало податке о роду) који се хранитељством баве у надлежности Центра за породични смештај и усвојење Београд. Већи део испитаника станује на територији града Београда (29), док је мањи број регрутован са територије ваљевске општине (13). Од укупног броја учесника, њих 11 су у сродничком односу са дететом/младом особом о којој брину.

Испитаници су дистрибуирани у старосне категорије на следећи начин: њих 4 има до 35 година, 18 се налази у категорији старих од 36 до 50 година, 17 је старо између 51 и 65 година, док само једна испитаница има преко 65 година. Две испитанице нису оставиле податке о старости. Када је у питању дужина бављења хранитељством, највећи део узорка има знатан хранитељски стаж: њих 13 баве се хранитељством краће од 5 година, чак 21 хранитељи су између 5 и 10 година, 6 од 10 до 15 година, док се у узорку нашла и једна жена која се хранитељством бави дуже од 15 година.

Највећи број испитаника/ца тренутно брине о једном детету, њих 25, док 9 брине о два детета, четворо о троје, а две хранитељице брину о чак четворо деце. Када је у питању број деце о којој су се бринули током читавог хранитељског стажа, највећи број испитаника бринуо је о само једном детету (њих 17) или два детета (њих 10), док су две испитанице бринуле

о чак 15, односно 23 деце током свог живота. Просечан број деце о којој су се наши испитаници старали износи $M = 3.15$ ($SD = 1.04$).

Испитаници су дали податке о узрасту 53 деце о којој брину. Тако је 20 деце узраста до 7 година, 14 има од 8 до 12 година, њих 17 је узраста од 13 до 18 година, а двоје младих о којима се брину учесници ове студије имају преко 18 година.

4.2. Инструмент

Примењен је упитник „Домени дечијих снага“, део шире батерије за добијање информација о снагама и потребама деце и адолесцената изложених трауматском искуству (CANS). Упитник је развила организација Национална мрежа за трауматски стрес код деце (NCTSN - National Child Traumatic Stress Network). Упитник је се састоји из два дела. Првим се прикупљају основни демографски подаци о хранитељу: пол, старост, место боравишта, дужину бављења хранитељством, број и узраст деце/младих о којима су хранитељи бринули и тренутно брину. У другом делу упитника, испитаници имају задатак да процене у којој мери деца о којој брину црпе снагу и подршку из десет понуђених извора. У Табели 1 наведени су ови извори уз кратко појашњење које је било приказано и испитаницима. Процена се врши на четворостепеној скали, где испитаници бирају ниво 0 уколико из датог извора дете уопште не црпи снагу, ниво 1 уколико препознају да дете у изузетно малој мери црпи снагу из датог извора или је потребан знатан напор да би дете почело да се ослања на снаге из датог извора, ниво 2 уколико се дете ослања на дати извор снага, али се оне могу додатно ојачати, ниво 3 уколико се дете у великој мери ослања на дати извор снага. Подаци које су хранитељи давали односили су се на сву децу о којој тренутно брину у оквиру породичног смештаја.

На крају упитника испитаници су могли да оставе своје коментаре, уколико су осећали потребу да неки од одговора допуне или нешто друго сугеришу истраживачима. Подаци су прикупљени у периоду између априла и маја 2019. године. Учешће је било анонимно. Упитници су попуњавани у оквиру просторија Центра, уз присуство истраживача који је био

спреман да пружи подршку испитаницима у тумачењу значења појединих домена, уколико је за тим постојала потреба (мање од 5 % испитаника).

Табела 1. *Опис домена из којих деца и млади на хранитељству могу црпети снагу и подршку*

Извор снаге		Опис
1.	Породица	Да ли постоје чланови породице, онако како је дете дефинише, детету пружају емоционалну и друге видове подршке.
2.	Интерперсонални односи	Да ли дете има актуелне здраве блиске пријатељске односе или историју таквих односа.
3.	Образовање	Да ли је дете укључено у редовно школовање и да ли постоји одговарајући индивидуални образовни план, да ли постоји сарадња хранитеља и школе.
4.	Способност преживљавања и уживања	Да ли дете уме да ужива у позитивним искуствима и носи се са негативним.
5.	Оптимизам	Да ли је дете оптимистично и окренуто ка будућности.
6.	Таленти	Да ли дете поседује неку специфичну способност (креативну, спортску и другу) и да ли постиже значајне резултате на основу исте.
7.	Духовност/религиозност	Да ли је дете укључено у дуговна/религијска веровања и активности.
8.	Живот у заједници	Да ли је дете укључено у узрасно прикладне организоване активности у локалној заједници (извиђачи, омладина Црвеног крста, НВО, итд.)
9.	Стабилност релација	Квантитет и стабилност релација у непосредној и ближој будућности са значајним особама.
10.	Доживљај резилијентности	Да ли дете уме да препозна своје снаге и ангажује их у ситуацијама у којима је то потребно.

5. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Како бисмо испитали како хранитељи и хранитељице перцепирају различите изворе подршке и снаге за дете, извршили смо фреквенцијску и дескриптивну анализу њихових процена 10 различитих извора понуђених у упитнику. Резултати обе анализе приказани су у Табели 2. Фреквенцијска анализа нам показује колико испитаница и испитаника се одлучивало за различите нивое приликом процене, док нам дескриптивни показатељи (аритметичка средина и стандардна девијација) омогућавају да упоредимо различите изворе међу собом. Ради веће прегледности резултата, извори су у Табели 1 поређани од оних који су у већој мери процењени као извори снаге и подршке, ка онима који су у мањој мери процењени на тај начин.

Међу изворима из којих хранитељи и хранитељице сматрају да деца о којој се брину највише црпе снагу нашли су се породица ($M = 2.59$, $SD = 0.81$) и образовање ($M = 2.58$, $SD = 0.77$). Највећи број испитаника и испитаница, чак њих 31, проценило је породицу као извор снаге највишом оценом (3). Овај ниво подразумева да бар један члан породице има снажан однос испуњен љубављу са дететом и у стању је да детету пружи емоционалну или конкретну подршку. Када је у питању образовање, 25 испитаница и испитаника је овај извор такође проценио као значајан извор снага, одлучивши се за највиши ниво 3. Овај ниво подразумева да дете редовно похађа наставу, има одговарајући индивидуални образовни план уколико је то потребно, а школа сарађује са хранитељима и показује интересовање да подржи дете. Деветоро испитаника и испитаница одлучило се за ниво 2, који указује да је дете укључено у образовни процес у складу са његовим могућностима, а да је сарадња школе и неговатеља коректна.

Нешто ниже су процењени интерперсонални односи ($M = 2.59$, $SD = 0.81$), доживљај резилијентности ($M = 2.36$, $SD = 0.90$), способност преживљавања и уживања ($M = 2.27$, $SD = 0.63$), као и стабилност релација ($M = 2.25$, $SD = 0.54$). Хранитељи и хранитељице сматрају да деца о којој се старају црпе снаге и подршку из ових домена, али им је потребна додатна подршка и ојачавање. Интерперсоналне односе половина узорка (22)

сматра веома израженим извором снага, извештавајући да дете има блиске пријатеље и пријатељске односе са особама које га окружују, док њих 12 овај извор оцењује нижим нивоом 2, који указује да дете има историју формирања позитивних односа са децом и одраслима (не укључујући неговатеље) и има бар један здрав, пријатељски однос. Доживљај резилијентности у највећој мери оцењен је нивоом 2, односно хранитељи извештавају да деца препознају своје снаге, али да још увек нису у стању да их ефикасно користе. У нешто мањем броју испитаних породица, њих 15, деца су у стању и да препознају ове снаге и да их искористе за превладавање тешких ситуација. Када је у питању способност преживљавања и уживања, највећи број испитаника и испитаница одлучио се за ниво 2, будући да су проценили да деца о којој брину имају солидне психолошке снаге да се носе са тешкоћама, али и уживају у позитивним и пријатним дешавањима. Њих 12 дало је оцену 3 и известило да деца о којој брину имају ове снаге развијене у изузетној мери. Иако највећи број испитаних хранитеља и хранитељица сматра да деца о којој брину имају веома стабилне релације и присутне значајне особе у животу које их неће напустити (њих 19), по 8 испитаника(ца) овај извор проценило је и нивоом 2 и нивоом 1. Ниво 2 указује да дете има једну или више стабилних релација, али да постоји оправдана забринутост за њихов статус у ближој будућности, услед потенцијалних промена (пресељење, болест, развод итд.). Ниво 1 означава да дете има само једну значајну релацију која је у непосредном ризику. Деца из 5 породица које су учествовале у овом истраживању немају ниједну значајну релацију.

У групи још слабијих извора снага налазе се оптимизам ($M = 1.90$, $SD = 0.55$), живот у заједници ($M = 1.68$, $SD = 0.75$) и духовност и религиозност ($M = 1.63$, $SD = 1.03$). Највећи број испитаника, њих 30, оптимизам процењује као снагу која постоји, али је треба додатно ојачати (ниво 2). Деца која су процењена на овај начин су генерално оптимисти и у стању су да замисле позитивну будућност. Но само три породице извештавају о деци која су снажно оријентисана на будућност и изузетно оптимистична. Када је реч о животу у заједници, односно степену укључености у различите аспекте живота у заједници као извору снаге, најчешће бирани ниво процене је 2.

Највише испитаника (22) извештава да је дете током претходне године макар краткорочно било укључено у неке активности локалне заједнице, док њих 9 бира ниво 1 који указује да дете има веома ограничене везе са заједницом. Снажан и актуелан вид укључености у функционисање заједнице, попут младих извиђача, подмлатка Црвеног крста, итд., имају деца из само 3 испитане породице. Велике су индивидуалне разлике међу испитаницима када је у питању процена духовности и религиозности као извор снаге и подршке. За нивое 1, 2 и 3 одлучује се по десетак испитаника, а они указују на различите нивое изражености духовних снага и укључености у верску заједницу од веома ограничених до веома изражених, док 6 испитаника бира нулти ниво, будући да у детету не препознаје духовну или религијску укљученост било ког типа.

На крају, таленти се од стране хранитеља и хранитељица процењују као најслабији извор снага за дете ($M = 1.46$, $SD = 0.78$). Чак 23 испитаника саопштава да дете није развило никакав таленат (иако могу постојати интересовања), у 11 породица дете има неки спорстски или креативни таленат иако не постиже значајне резултате, док у 5 породица деца имају изражене специфичне способности на основу којих остварују бенефите за себе. У две испитане породице хранитељи не препознају никакве таленте, интересовања или хобије код деце о којима брину.

Табела 2. Параметри фреквенцијске (фреквенце) и дескриптивне анализе (аритметичка средина и стандардна девијација) процена извора подршке и снаге за дете на нивоу целог узорка

Извор подршке и снаге за дете:	N	Ниво 0 (f)	Ниво 1 (f)	Ниво 2 (f)	Ниво 3 (f)	M	SD
1. Породица	41	1	5	4	31	2.59	0.81
2. Образовање	36	2	0	9	25	2.58	0.77
3. Интерперсонални односи	39	3	2	12	22	2.36	0.90
4. Доживљај резилијентности	41	0	4	22	15	2.27	0.63
5. Способност преживљавања и уживања	40	0	2	26	12	2.25	0.54
6. Стабилност релација	40	5	8	8	19	2.03	1.10
7. Оптимизам	39	1	5	30	3	1.90	0.55
8. Живот у заједници	37	3	9	22	3	1.68	0.75

9. Духовност/религиозност	40	6	13	11	10	1.63	1.03
10. Таленти	41	2	23	11	5	1.46	0.78

Није пронађена статистички значајна повезаност процена 10 извора снага и старости хранитеља, нити дужине бављења хранитељством.

Испитане су и разлике у процени 10 описаних извора у зависности од тога да ли хранитељи о деци брину као сродници или не (Табела 3). Како је истраживање спроведено на мањем нерепрезентативном узорку, разлике у проценама хранитеља сродника и несродника анализиране су непараметријским Ман Витнијевим У тестом. Најзначајнији налаз јесте да хранитељи сродници укупно процењују да деца о којој брину црпе више снага из свих 10 извора анализираних збирно ($p = .03$). Када је реч о појединачним изворима, пронађено је да у сродничком хранитељству живот у заједници представља снажнији извор снага него у несродничком хранитељству ($p = .05$), а хранитељи сродници такође процењују да деца о којој брину имају знатно израженији доживљај резлијентности, односно у већој мери препознају и користе своје снаге него деца која нису у сродничком односу са хранитељима ($p = .01$).

Табела 3. Разлике у процени извора подршке и снаге за дете у зависности од типа хранитељства (сродничко и несродничко)

	Сродничко хранитељство			Несродничко хранитељство			Тест значајности разлика
	N	M	SD	N	M	SD	
1. Породица	10	2.70	0.95	31	2.55	0.77	.46
2. Интерперсонални односи	9	2.56	0.53	30	2.30	0.99	.78
3. Образовање	8	3.00	0.00	28	2.46	0.84	.10
4. Способност преживљавања и уживања	10	2.40	0.52	30	2.20	0.55	.43
5. Оптимизам	9	2.11	0.33	30	1.83	0.59	.33

6. Таленти	11	1.73	0.90	30	1.37	0.72	.36
7. Духовност/религиозност	10	1.70	0.95	30	1.60	1.07	.79
8. Живот у заједници	11	2.09	0.54	26	1.50	0.76	.05
9. Стабилнострелација	10	2.10	1.10	30	2.00	1.11	.84
10. Доживљајрезилијентности	11	2.73	0.47	30	2.10	0.61	.01
Укупно1		2.31	0.63		1.99	0.80	.03

Напомена1. Просечни скор процена свих 10 извора.

Испитали смо и разлике у проценама извора подршке и снага с обзиром на место становања у две средине у којима је спроведено истраживање, Београд и Ваљево (Табела 4). Ове анализе извршене су истим непараметријским тестом као и у случају разлика између сродничког и несродничког хранитељства. Нису пронађене статистички значајне разлике ни у укупној, ни у појединачним проценама извора снага, осим када је у питању духовност/религиозност. Испитаници и испитанице из Ваљева процењују да је духовност/религиозност знатно већи извор снаге за децу о којој брину, односно да су деца значајно укљученија у духовну заједницу, него деца из београдског узорка ($p = .02$).

Табела 4. Разлике у процени извора подршке и снаге за дете у зависности од места становања (Београд и Ваљево)

	Београд			Ваљево			Тест значајности разлика
	N	M	SD	N	M	SD	
1. Породица	28	2.39	0.92	13	3.00	0.00	.07
2. Интерперсоналниодноси	26	2.50	0.76	13	2.08	1.12	.31
3. Образовање	26	2.46	0.86	10	2.90	0.32	.19
4. Способностпреживљавања и уживања	28	2.14	0.45	12	2.50	0.67	.08
5. Оптимизам	27	1.81	0.48	12	2.08	0.67	.33
6. Таленти	29	1.45	0.74	12	1.50	0.90	.89

7. Духовност/религиозност	28	1.36	0.99	12	2.25	0.87	.02
8. Живот у заједници	27	1.63	0.84	10	1.80	0.42	.65
9. Стабилност релација	28	2.04	1.04	12	2.00	1.28	.87
10. Доживљај резилијентности	29	2.21	0.62	12	2.42	0.67	.37
Укупно1	29	2.00	0.77	13	2.25	0.69	.10

Напомена1. Просечни скор процена свих 10 извора.

6. ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧАК

Упркос чињеници да је за децу и младе на хранитељству изузетно важно да развију личне капацитете за суочавање са животним проблемима, као и њихово превладавање, мало је домаћих истраживања која се баве резилијентношћу деце и младих на породичном смештају. У овом раду бавимо се испитивањем услова за развијање резилијентности деце и младих на хранитељству, и то посредством извештаја хранитеља о доменима породичног живота из којих деца и млади о којима брину црпе снагу и подршку и на тај начин пружамо емпиријски допринос корпусу домаћих истраживања резилијентности деце и младих на хранитељству.

Сумирање резултата претходних истраживања резилијентности указало нам је на значај низа фактора. То су, поређани према значају: афективна везаност, сигурна база, поверење, самопоуздање, доживљај самоефикасности, идентитет, аутономија, моралност ихумор. Савремени концепт породичног смештаја управо подразумева усмереност на потребе и снаге у процесу превладавања животних губитака и тешких искустава, па тако и ставља нагласак на подршку и неговање свих претходно наведених фактора резилијентности. Извештаји хранитеља из нашег истраживања указују на сличан поредак извора резилијентности и код деце и младих на хранитељству у Србији. Они нас информишу да деца и млади у значајној мери успевају да у оквиру хранитељског смештаја остваре снажне, стабилне и топле емоционалне односе са члановима породице и да из њих црпе снагу и конкретну подршку. Образовање је следећи значајан извор

снаге и подршке, па тако већина деце о којој је извештавано у овој студији, редовно похађа школу, за њих су, уколико је потребно дефинисани одговарајући индивидуални образовни планови, а сарадња између школе и родитеља је на добром нивоу. Хранитељи нам такође преносе да њихови штићеници углавном имају и квалитетне интерперсоналне односе са особама ван породице, употребљиве капацитете за суочавање са проблемима, као и способност да уживају у позитивним, а носе се са негативним осећањима.

Очекивано, извештаји указују да је стабилност релација поље у коме мора бити пружена већа подршка деци на хранитељству. Већи напор мора бити уложен како би транзиција из породице порекла у хранитељску породицу била лакша за дете, а везе са члановима породице порекла или претходне хранитељске породице очуване онолико колико је то могуће. Овој деци, а посебно младима, треба помоћи да упркос недаћама са којима су се суочила, очувају деци и младима својствен оптимизам и оријентацију ка будућности. Подаци нам показују да су деца и млади из ове групе ретко укључени у различите омладинске организације у локалној средини, а управо би на тај начин могле бити оснажене њихове социјалне вештине, осећај самоефикасности и вере у будућност и друге људе. Обуке за хранитеље и директан саветодавни рад би више требало фокусирати на едукацију хранитеља о препознавању и подржавању специфичних способности и талената деце о којој брину, а локалне заједнице би требало да конкретно подрже укључивање ове деце у локалне спортске и креативне програме.

Анализа разлика у извештајима хранитеља сродника и несродника показује да деца и млади смештени на сродничко хранитељство у већој мери црпе снагу и подршку из своје породичне и непосредне околине у целини. Када су у питању конкретни домени, деца и млади на сродничком смештају имају бољи доживљај самоефикасности за суочавање са животним проблемима, а у нешто већој мери су укључени и у активности младих у локалној заједници. Иако се ови налази не могу генерализовати, услед веома малог броја хранитеља сродника укључених у студију, они се уз извештај опрез могу посматрати као подршка приоритетном смештању деце и

младих на сродничко хранитељство. Чини се да капацитети за суочавање и превладавање деце и младих бивају у већој мери очувани у оваквој средини.

Нису пронађене значајне разлике између хранитељских породица са територије Београда и Ваљева. Једини изузетак представља домен духовности и религиозности, па тако деца смештена на хранитељство у ваљевском крају нешто већој мери црпе снаге и подршку из овог домена и више су укључена у локалну религијску заједницу. Овај податак се може тумачити у контексту израженијих традиционалних вредности у унутрашњости Србије у односу на главни град.

Можемо закључити да деца и млади на хранитељском смештају, према извештајима њихових хранитеља, успевају да црпе знатну количину снаге и подршке из домена које и теорија резилијентности истиче као кључне. Међутим, показало се да је хранитељске породице потребно додатно стручно усмеравати како би се постојеће снаге деце и младих очувале и даље развијале, што такође може имати позитиван утицај и на јачање њихових капацитета за даље осамостаљивање и интегрисање. Додатно, истраживање са сличним циљевима, које би обухватило повезаност између снага/резилијентности деце и младих на породичном смештају са снагама хранитеља, као и различитим аспектима личног развоја деце и младих би употпунило налазе.

ЛИТЕРАТУРА

Бургунд Анита, *Утицај личних и срединских фактора на младе у процесу припреме за напуштање алтернативног старања*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2017.

Жегарац Невенка, *У лавиринту социјалне заштите*, Факултет политичких наука, Београд, 2014.

Закон о социјалној заштити, Службени гласник РС, бр. 24/2011.

Конвенција Уједињених нација о правима детета,
доступно на: <http://www.esci.de>.

Породични закон, Службени гласник РС, бр.18/2005,
72/2011 – др.закон и 6/2015.

Правилник о хранитељству, Службени гласник РС,
бр.36/2008.

Coleman John, Hagell Ann, “The Nature of Risk and Resilience in Adolescence“, u Coleman J, Hagell A, *Adolescence, Risk and Resilience, Against the Odd*, John Wiley & Sons, Sussex 2007, str. 1-16.

Craig A. Ollson, Lyndal Bond, Jane Burns, Vella-Brodrick Dianne, „Adolescent resilience: a concept analysis“, u *Journal of Adolescence*, Vol. 26, Wiley, Medford, 2003, str. 1-11.

Friborg Oddgeir, Hjemdal Odin, Rosenvinge H. Jan, Martiussen Monica, Aslaksen M. Per, Magne A. Flaten, “Resilience as a moderator of pain and stress” y *Journal of Psychosomatic Research*, Vol. 61, Wiley, Medford 2006, str. 213-219.

Kolar Katarina,, „Resilience: revisiting the concept and its utility for social research“, u *International Journal of Mental Health and Addiction*, Springer US, 2011, Vol. 9, str. 421-433.

Liebenberg Linda, Ungar Michael, “The challenges in researching resilience“, u M. Ungar, Liebenberg L. (Eds.), *Researching resilience*, University of Toronto, 2009, str. 3-25.

Luthar S. Suniya, “Resilience in Development: A Synthesis of Research across Five Decades“, u zborniku D. Cicchetti, D. J. Cohen (Eds.), *Developmental Psychopathology: Risk, Disorder, and Adaptation*, Wiley, New York, 2006, str. 739-795.

Masten S. Ann, Powell L. Jenifer, “A resilience framework for research, policy, and practice“, u S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities*, Cambridge University Press, 2003, str. 1-28

Masten, A. S., & Obradovic, J. (2006). Competence & resilience in development. *Annals New York Academy of Sciences*, 1094, 13–27. Masten, A. S., & Powell, J. L.

Miller-Lewis R. Lauren., Searle K. Amelia., Sawyer G. Michael, Baghurst, A. Peter, Hedley Daren, "Resource factors for mental health resilience in early childhood: an analysis with multiple methodologies", *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 2013. Dostupno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3598384/>

Sinclair Ian, Baker Claire, Wilson Kate, Gibbs Ian. *Foster children: Where They Go and How They Get On*, Jessica Kingsley Publishers, London, 2005.

Samuels Gina Miranda, Pryce M. Julia (2008). "What doesn't kill you makes you stronger": Survivalist self-reliance as resilience and risk among young adults aging out of foster care", *Children and Youth Services Review*, Vol.30, Issue 10, 1198 – 1210.

Terri A. deRoos-Cassini, Mancini D. Anthony, Rusch D. Mark, Bonanno A. George, "Psychopathology and Resilience Following Traumatic Injury: A Latent Growth Mixture Model Analysis" u *Rehabilitation Psychology*, Vol. 55, No. 1, American Psychological Association, Washington, DC, 2010, str.1-11.

UNICEF, *Guidelines for the Alternative Care*, 2010, United Nations General Assembly.

**Jelena Tanasijevic
Tamara Borsavljevic
Ivana Jaksic**

SUPPORTING DEVELOPMENT OF RESILIENCE AMONG CHILDREN IN FOSTER CARE

Resume

The modern concept of social protection is directed towards empowerment of children and youth in foster care. As developmental trajectories of these children and young people are frequently marked with experiences of change, loss and trauma, it is of utmost importance to foster their capacity to cope with and overcome life's difficulties. The development of resilience in this vulnerable group can be supported by providing suitable conditions in different aspects of their foster care functioning. The aim of this study was to examine which domains of foster family life are sources of strength and support for children and young people in foster care. Foster carers' reports on 53 children and young people they care for were analysed. The sample consisted of 42 foster parents (33 women and 11 foster relatives) from Belgrade and Valjevo. Findings show that children and young people in our study drew the most strength and support from strong family relationships filled with warmth, love and concrete forms of support, as well as education that is continuous, designed to meet the needs of the student and carried out through cooperation of the school and the foster parents. No differences were found between reports of foster parents from different cities, while foster care families based on the kinship relations were better suited to support resilience in children and young people. The implications of these findings are further discussed in the paper.

Keywords: resilience, foster care, children without parental care.

* Овај рад је примљен 10. октобра 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. августа 2020. године.

*Бојана Димитријевић**

ОД НЕФОРМАЛНОГ КА ФОРМАЛНОМ- УЛОГА ПОРОДИЦЕ У СИСТЕМУ ДУГОТРАЈНЕ НЕГЕ

Сажетак

Савремени појединац свакодневно се суочава са све већим изазовима усклађивања професионалних и породичних обавеза. Продужетак животног века, доприноси и повећању броја старих којима је потребна дуготрајна нега, док у исто време све каснији одлазак у пензију, прековремени рад или ангажовање на више послова истовремено, знатно смањују могућност млађих чланова породице, да на њих адекватно одговоре, ослањајући се искључиво на неформалне видове подршке. Посматрано из перспективе институционалистичке теорије, описано стање захтева хитну интервенцију државе, како би се развојем различитих услуга у заједници намењених старим особама спречила- одложила потреба за њиховим смештањем у неку од резиденцијалних институција социјалне заштите, уз истовремено смањивање степена ризика да се чланови породица који им пружају дуготрајну негу, суоче са синдромом изгарања.

Анализом садржаја релевантних документа, утврђено је да услуге у заједници намењене старим особама, нажалост још увек нису у складу са реалним потребама припадника ове популације. Тако се на пример, упркос прокламованом начелу деинституционализације, последњих година у Србији, отвара све већи број домова за смештај старих лица, док услуга помоћи у кући намењена припадницима ове популације и даље не постоји у многим општинама наше земље, при чему је важно

* bojana.dimitrijevic179@gmail.com

напоменути, да је ова услуга најчешће доступна искључиво старим особама које живе саме.

Кључни циљ овог рада биће дескриптивна анализа доступности услуга у заједници намењених старима, као и (не) могућност истовременог коришћења ресурса и неформалног и формалног система приликом пружања дуготрајне неге припадницима ове популације, како би се уз унапређење квалитета њиховог живота, превенирао ризик од појаве синдрома изгарања код чланова породице који им свакодневно помажу.

Кључне речи: старе особе, дуготрајна нега, услуге у заједници, формални и неформални систем неге, подршка.

1. УВОД

Бројне социо-економске промене које су обележиле развој Србије током протеклих неколико деценија, значајно су утицале и на свакодневно функционисање савремене породице, која се као основна ћелија људског друштва, увек сматра приоритетним извором подршке у задовољавању потреба својих чланова, што је посебно изражено у тзв. традиционалним друштвима, попут нашег. Тако се и поред различитих промена које су до данас обележиле функционисање породичног система у Србији, породица још увек сматра приоритетним извором подршке. Нажалост, када се има у виду савремени темпо живота, обележен све чешћом потребом да појединац буде ангажован на два или више посла истовремено, уз тенденције континуираног подизања старосне границе за одлазак у пензију, нереално је очекивати да ће породична група самостално успети да адекватно одговори на потребе свих својих чланова, уколико изостане одговарајућа подршка шире друштвене заједнице, нарочито када је неке од њих (нпр. деци, старим особама или лицима са инвалидитетом) неопходно у дужем временском периоду пружати континуирану негу.

Имајући у виду продужени животни век савременог појединца, реално је очекивати и да је све више старих особа којима је услед нарушеног здравственог стања, за успешно

свакодневно функционисање, неопходна континуирана подршка другог лица. Како млађи чланови породице, услед све већег броја професионалних обавеза, најчешће нису у могућности да им самостално пруже дуготрајну негу (чак и када са њима живе у истом домаћинству), пред систем социјалне заштите поставља се озбиљан изазов у погледу развоја услуга у заједници намењених старим особама, које ће припадницима ове популације омогућити да остајући у природном окружењу, добију неопходну подршку у активностима свакодневног самозбрињавања, смањујући истовремено ризик да се чланови њихових породица, који им пружају дуготрајну негу, суоче са синдромом изгарања.

2. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ И ТЕОРИЈСКИ ОКВИР РАДА

Полазећи од чињенице да се све већи број старих особа суочава са потребом добијања континуиране подршке од стане другог лица приликом задовољавања основних егзистенцијалних потреба а да савремена породица неретко није у могућности да им пружи адекватну подршку приликом њиховог задовољавања, предмет овог рада биће анализа, у којој мери постојеће услуге у заједници намењене старим особама, могу допринети њиховом лакшем свакодневном функционисању и спречити (или бар одложити) потребу за њиховим институционалним збрињавањем. Посебан акценат биће стављен на (не)доступност услуге помоћи у кући старим особама којима је потребна дуготрајна нега а живе у домаћинству са млађим сродницима који су им неретко и једини извор подршке. Осврнућемо се истовремено и на могућност да се коришћењем услуга у заједници (као формалног извора подршке старим лицима) смањи ризик од суочавања са синдромом изгарања, чланова породице који им пружају дуготрајну негу.

Кључни циљ овог рада биће дескриптивна анализа доступности услуга у заједници намењених старима, као и (не) могућност истовременог коришћења ресурса и неформалног и формалног система приликом пружања дуготрајне неге припадницима ове популације, како би се уз унапређење

квалитета њиховог живота, превенирао ризик од појаве синдрома изгарања код чланова породице који им свакодневно помажу.

Као основне појмове у овом раду користићемо термине: старе особе и услуге у заједници.

Старе особе- упркос чињеници да је процес старења, данас предмет проучавања већег броја наука и научних дисциплина, јединствено одређење појма старости још увек не постоји. У зависности од културних норми које владају у одређеном друштву, прелаз из „средњег“ (животног) доба у „старост“, различито се одређивао током историјских епоха. Она је некада почињала већ преласком 40-е, док неке савремене тенденције, старост повезују тек са уласком у осму деценију живота (Миленковић, Опачић 2012, 8-9). Имајући у виду да се са социолошког и психолошког становишта, „уласком у старост“, данас најчешће сматра период након навршених 60, односно 65 година живота, за потребе овог рада ћемо под појмом старе особе сматрати сва лица која су напунила 65 година живота.

Услуге у заједници- сагласно „Закону о социјалној заштити“ чијим се одредбама из члана 44 дневне услуге у заједници одређују као „активности које продужавају боравак корисника у породици и непосредном окружењу“ (ЗОСЗ чл. 44), за потребе овог рада под услугама у заједници сматраћемо све услуге из домена социјалне заштите намењене старим особама доступне на локалном нивоу, које имају за циљ да обезбеде подршку у задовољавању свакодневних базичних потреба припадника ове популације, како би што дуже остали у природном окружењу, уз истовремено смањивање оптерећења чланова породица који им пружају дуготрајну негу.

Имајући у виду чињеницу да се особе које пружају дуготрајну негу остарелим члановима својих породица и/или (блиским) сродницима, ослањајући се искључиво на ресурсе тзв. неформалне мреже, свакодневно суочавају са различитим изазовима и тешкоћама (тешкоће усклађивања професионалних обавеза са потребама остареле особе за дуготрајном негом, повишеним степеном стреса, хроничном исцрпљеношћу и сл.), што све као своју крајњу последицу неретко има повишен ризик

њиховог суочавања са неким обликом социјалне изолације, као основно теоријско полазиште, у овом раду ћемо користити теорију социјалне искључености. Одступање од поменутог теоријског становишта, предвиђа се само у случају да особе које пружају дуготрајну негу остарелим члановима својих породица и/или (блиским) сродницима, у тим активностима добијају интензивну подршку и других чланова тзв. неформалне мреже (нпр. даљих рођака, комшија, пријатеља и сл.).

У првом делу овог рада пажњу ћемо посветити изазовима са којима се суочавају чланови породице који пружају дуготрајну негу старим особама, стављајући посебан акценат на тешкоће усклађивања професионалних и других (личних) обавеза особа које у дужем временском периоду пружају континуирану негу остарелом члану породице. У другом делу рада бавићемо се услугама у заједници које би могле да смање степен оптерећења сродника који старим особама пружају дуготрајну негу, као и степеном њихове доступности/недоступности старим особама којима је потребна континуирана подршка у свакодневном задовољавању основних животних потреба а живе у заједничком домаћинству са млађим сродницима који им у томе помажу.

3. ИЗАЗОВИ ПРУЖАЊА ДУГОТРАЈНЕ НЕГЕ СТАРИМ ОСОБАМА

Савремен начин живота, за собом неминовно повлачи и бројне социо-демографске промене, што је посебно изражено у економски развијеним државама, међу којима су и земље чланице ЕУ. Тако се услед продужетка животног века и све мањег природног прираштаја, европски (баш као и северноамерички) континент, последњих деценија суочава са константним старењем становништва. Тренд брзог повећања броја старих присутан је и у Србији, у којој је према подацима Републичког завода за статистику Србије у 2016. години било „7 058 322 становника, а популација стара 65 и више година чинила је 19% укупног становништва “ (Бабовић и др. 2018, 13). док подаци са краја 2018. године показују да „особе старије од 80 година („старији старији“) чине 4,33% популације“ , (Врачевић и др. 2019, 7). са тенденцијом даљег раста, тако да

се према неким проценама очекују да ће „старији од 80 година 2020. године чинити 4,73% а 2030. године 5,67% “(Исто 7) становника наше државе.

Описано стање као једну од својих последица има и све већи број старих особа којима је за успешно свакодневно задовољавање основних животних потреба, неопходна континуирана подршка другог лица, чији обим може варирати од потребе да им неко донесе основе намирнице (хлеб, млеко), до пружања подршке приликом одржавања личне хигијене, одлазака у тоалет, узимања хране и/или лекова и сл., што неретко захтева и континуирани надзор у трајању од 24 часа дневно. У прилог чињеници да је старим особама веома често потребна подршка другог лица приликом обављања свакодневних активности, најбоље сведоче резултати најновијег истраживања, показујући да ову врсту подршке користи „скоро сваки други припадник старије генерације (40%), за разлику од младих код којих тек сваки седми користи ову врсту подршке (15%)“ (Врачевић и др. 28). Полазећи од традиционалног схватања, да појединац који се нађе у стању социјалне потребе (што обухвата и потребу за дуготрајном негом), подршку првенствено треба да добије од чланова тзв. неформалне мреже- породице, рођака и/или пријатеља, у улози пружаоца дуготрајне неге старим особама, најчешће се појављују чланови њихових породица.

Полазећи од чињенице да се савремени темпо живота, као и структура породице у Србији, значајно разликују у односу на оне из периода 80-их и 90-их година XX века, реално је очекивати да се међа и друштвени однос према концепту међугенерациске солидарности, што се несумњиво одражава и на пружање дуготрајне неге старим особама. Тиме су посебно погођене жене, које су сходно традиционалним навикама патријархалне друштвене средине, најчешће главни извор пружања подршке свим члановима породице којима је то потребно, без обзира да ли је у питању обављање послова у домаћинству, нега старих особа или чување деце. У прилог изнетом ставу да пружање неформалне неге старим особама најчешће представља обавезу жене средњих година, говоре и резултати најновијих истраживања, показујући да у земљама ЕУ међу особама које пружају дуготрајну негу члановима своје

породице „две трећине чине жене, просечне старости око 55 година“, (Исто 28) док „типичан пружалац услуга неформалне неге у САД (65%) је женског пола и има 69,4 године, а пружа услуге особи старијој од 75 година “(Исто 10). На значај пружања неформалне неге старим особама указује и податак да је 2011. године, у Француској, од укупног броја старих који су имали потребе за дуготрајном негом „48% добијало подршку само од стране неформалног неговатеља, 20% од стране професионалаца и 32% од стране професионалаца и неформалних неговатеља “(Le Bihan 2018, 10).

Разматрајући изазове пружања неформалне дуготрајне неге старим особама, неопходно је имати у виду и актуелне промене које су се током последње деценије догодиле на тржишту рада у Србији. Тако се услед развоја приватног сектора, данас често суочавамо са чињеницом да све већи број припадника тзв. средње генерације ради прековремено или се у циљу побољшања животног стандарда, одлучује да буде ангажован на два или више послова истовремено. Поред тога, актуелна реформа пензионог система, континуирано (из године у годину) повећава старосну границу жена за одлазак у пензију, чиме се значајно повећава шанса њиховог суочавања са изазовом усклађивања својих професионалних обавеза и времена које треба/морају да издвоје за пружање дуготрајне неге својим остарелим сродницима. О тешкоћама усклађивања обавеза на послу са потребама дуготрајне неге старих, најбоље сведочи податак да у „Европској унији је 5% пружаоца неге пријавило да су због пружања неге родитељима имали последице на послу “ (Врачевић и др. 9) Зато се неретко сасвим оправдано намеће питање: Да ли савремена породица има довољно капацитета да пружа дуготрајну негу својим најстаријим члановима а не да ли то жели да чини?

Искуство особа које пружају дуготрајну негу остарелим члановима својих породица, најконцизније се могу описати следећим цитатом: „Негативно и исцрпљујуће- психички, физички и финансијски “(Сатарић, Милићевић-Калашић 2014, 25). Поред тешкоћа у погледу усклађивања професионалних обавеза и потреба чланова породице који пружају дуготрајну негу својим остарелим сродницима, као кључне изазове можемо издвојити: физичку исцрпљеност (болове у врату,

леђима, екстремитетима), премор, повећане финансијске трошкове (услед додатних новчаних издатака за обезбеђивање лекова, посебно прилагођеног превоза уколико је реч о особи која није покретна али и оних насталих услед „губитка прихода у случају немогућности да се успешно комбинују рад и потребе неге“) (Врачевић и др. 11) као и психичких тешкоћа, које се могу испољити у виду губитка енергије, поремећаја сна, депресије, главобоље, недостатка концентрације, промена у телесној тежини, хроничног стреса, осећаја кривице и/или несигурности и сл. Описано стање као своју крајњу последицу неретко може имати њихово суочавање са синдромом изгарања и/или неким обликом социјалне изолације али и настанка неког хроничног обољења. У прилог изнетом ставу, говоре и следећи статистички подаци:

- чак 22% особа (у САД-у) које се старају о својим остарелим сродницима, сматра да им се здравствено стање погоршало од када су ангажовани на пословима пружања дуготрајне неге
- 22% особа које су континуирано пружале неформалну негу старим особама у периоду дужем од годину дана, суочило се са озбиљним финансијским проблемима (Hunt 2016, 201-223).
- 19% неформалних пружаоца дуготрајне неге жали се на висок ниво физичког умора а чак 38% њих је суочено са емоционалним стресом, при чему „пружање дуготрајне неге блиском рођаку (супружник, родитељ) је емотивно више стресно (45% и 44%), него пружање неге даљем рођаку (18%)“ (Врачевић и др. 12).

Описано стање јасно указује да су чланови породица који својим старим сродницима пружају дуготрајну негу, све чешће суочени са бројним изазовима, који им у значајној мери смањују капацитете да адекватно одговоре на њихове потребе, ослањајући се искључиво на ресурсе тзв. неформалне мреже подршке, односно без коришћења неке од услуга у заједници намењене старим особама. Зато ћемо се у наредном делу рада позабавити доступношћу услуга у заједници старим особама којима је потребна дуготрајна нега, стављајући посебан акценат на могућност њиховог паралелног-комбинованог коришћења са

неформалном подршком коју старе особе добијају од чланова својих породица и/или (блиских) сродника.

4. УСЛУГЕ У ЗАЈЕДНИЦИ КАО ВИД ПОДРШКЕ У ПРУЖАЊУ ДУГОТРАЈНЕ НЕГЕ СТАРИМ ОСОБАМА

Континуиран продужетак животног века, праћен све већим бројем старих особа којима је неопходна помоћ другог лица приликом задовољавања основних животних потреба, као један од главних изазова намеће обезбеђивање адекватне подршке најстаријим суграђанима којима је потребна дуготрајна нега. Имајући у виду савремени темпо живота (честе миграције млађег становништва из села у град- посебно у веће индустријске и универзитетске центре, одласци у иностранство, као и све чешће ангажовање на два (или више) радних места истовремено), пружање дуготрајне неге искључиво у оквиру породичне-међугенерациске солидарности, постаје све теже изводљиво, услед чега се повећава интересовање за ангажовањем професионалних пружаоца дуготрајне неге старим особама. Као одговор на описано стање, у оквиру система социјалне заштите, креирано је више сервиса подршке, чија је сврха да старим особама омогући адекватно задовољење основних животних потреба, тако да без обзира на све оно што због старости (и/или постојања хроничне болести) не могу самостално да обаве, очувају самопоштовање и одрже/унапреде квалитет властитог живота. Посматрајући облике подршке који се у нашој земљи нуде припадницима ове популације, можемо их поделити на 1) услуге домског смештаја 2) услуге породичног смештаја и 3) услуге у заједници намењене старим особама.

Занимљиво је запазити да упркос актуелном тренду деинституционализације, у нашој земљи из године у годину расте број старих особа које су корисници домског смештаја. У прилог томе говоре и релевантни статистички подаци, показујући да је у 2014. години „укупно 9 194 старих без услова за самосталан живот и одговарајућег породичног старања користило услуге смештаја у домовима, “(Петровић 2015, 48) док је тај број у 2017. години у државним и приватним домовима за старе износио 12 036 (Дакић 2018, 12). Порасту

броја старих особа које користе услугу институционалног збрињавања засигурно је допринела и њена већа доступност, будући да током последњих година имамо 246 издатих лиценци за услуге домског смештаја (УСЗ Услуге социјалне заштите). Разлоге описаног стања, поред пораста броја приватних домова за смештај старих лица, сасвим сигурно можемо тражити и у недовољној развијености других видова подршке за припаднике ове популације.

Анализирајући услугу породичног смештаја старих особа (као мање рестриктивног облика подршке старим особама у односу на домски смештај), оправдано можемо констатовати његову изузетно слабу развијеност у Србији. У прилог томе говори и податак да су током 2016. године, свега 72 особе старије од 65 година живота користило ову услугу (Дакић 2017, 44).

Полазећи са становишта да је за сваког појединца најпожељније да живот проводи у природном окружењу, у нашој земљи се током последњих деценија све више пажње посвећује развоју услуга у заједници намењених старим особама, како би се спречила потреба за институционалним збрињавањем припадника ове популације, међу којима се као најзначајније издвајају помоћ у кући и дневни боравци за стара лица. Услуга помоћи у кући за старе намењена је лицима старијим од 65 година која „имају ограничења физичких и психичких способности услед којих нису у стању да независно живе у својим домовима без редовне помоћи у активностима дневног живота, неге и надзора, при чему је породична подршка недовољна или није расположива“ (Службени гласник РС Посматрајући дато одређење услуге помоћи у кући за старе особе, оправдано је очекивати да њено коришћење може бити идеална подршка како старима којима је потребна дуготрајна нега, тако и њиховим сродницима/члановима породице који им је пружају. Значај ове услуге за старе особе, потврђују и резултати најновијег истраживања, вршеног међу старим особама које живе на територији општине Нови Београд, које показује да „чак 86% испитаника вредновало је ову услугу као важну и веома важну“ (Сатарић, Перишић 2017, 53) сматрајући је најважнијим обликом подршке који Град Београд нуди својим најстаријим становницима.

Досадашња пракса нажалост, показује да услуга помоћи за старе ипак није доступна многим старим особама које имају потребу за дуготрајном негом а живе у свом природном окружењу. У прилог томе говоре и релевантни статистички подаци, показујући да је на територији Града Београда приликом добијања права на коришћење услуге помоћи у кући за (одрасла и) стара лица извршена добра „таргетираност корисника у погледу породичног статуса (с обзиром да 80% корисника који примају ову услугу, живе сами, те немају непосредну подршку породице)“ (Матковић, Станић 2014, 71) због чега је током 2014. године ову услугу користио и релативно мали број особа из нашег главног града које су оболеле од деменције- њих свега „10% (услов за остваривање овог права је да живи сама у стану)“ (Сатарић, Милићевић-Калашић 20) чиме се додатно допринело оптерећености њихових сродника који им пружају дуготрајну негу. Зато уопште није зачуђујуће што „свака четврта породица ангажује и приватни сервис/плаћену особу која учествује у неговању дементног члана. У 10% случајева, у неговање се укључују и сродници“ (Исто, 21). Из наведених података се нажалост, не може сазнати који проценат сродника старих којима је потребна дуготрајна нега, ангажују приватне и регистроване пружаоце услуга (за које оправдано можемо претпоставити да имају одређену контролу квалитета услуга) а колико се „довија“ ангажовањем помоћи у виду плаћања особа (најчешће жена) које услуге неге пружују „на црно“, при чему је врло дискутабилно и незахвално говорити који је вид пружања услуга за сроднике старе особе економски повољнији.

Посматрајући степен (не)развијености услуге помоћи у кући за (одрасла и) стара лица, можемо уочити да упркос чињеници да је ово (пored дневних боравака за децу са сметњама у развоју) једна од најразвијенијих услуга у заједници (која је током 2015. године постојала на територији 122 јединице локалне самоуправе),(Матковић, Страњаковић 2016 18) њена доступност старим особама са територије наше земље и даље је недовољна у односу на реалне потребе припадника ове популације за њеним коришћењем. Тако је у поменутој години ову услугу користило само 1,1% припадника популације старије од 65 година, који живе на територији наше земље, што је знатно „ниже у поређењу са развијеним земљама

са сличним системом социјалне заштите: на пример, у Немачкој се услуга помоћи у кући обезбеђује за 2,6% лица старијих од 64“ (Матковић, Станић 54) при чему је важно нагласити, да је обухват особа старих од 65 година, коришћењем услуга у заједници у Србији током 2012. године, од земаља европског континента, био већи једино у односу на Литванију (0,6%) и Румунију (0,3%), док је нпр. у Холандији обухват старих који су у то време користили услуге у заједници, износио чак 21% (Сатарић, Милићевић-Калашић 26).

Поред (релативно) малог обухвата старих особа, важно је напоменути, да се услуга помоћи у кући за (одрасла и) стара лица најчешће пружа као услуга неке државне институције социјалне заштите (нпр. геронтолошких центара или центара за социјални рад) и то само „током 5 радних дана, са динамиком од једне, три или пет посета недељно у зависности од процене потреба корисника, али не и викендом и државним празницима“ (Сатарић 2013, 7).

Анализирајући развијеност других услуга у заједници намењених старим особама, релевантни подаци, јасно говоре у прилог њиховој изузетно слабој развијености. Тако је на пример, у Србији током 2012 године, постојало 12 дневних боравака за стара лица (тада је ова услуга постојала у свега 8% јединица локалне самоуправе), (Вуковић, Вуковић, Цвејић 2014 21). док је у 2015-ој њихов број опао на 10 (Матковић, Страњаковић 18) при чему је важно истаћи да је у поменуте три године, број старих особа које су користиле ову услугу подршке, опао чак за 46% (са 1 022 у 2012. на 559 у 2015. години) (Исто 26). Разлоге описаног стања никако не можемо приписати смањеној потреби за овим видом подршке. Напротив, резултати истраживања вршеног са породицама старих особа оболелих од деменције, показују да нешто више „од 80% испитаника сматра да би било веома корисно да постоји Дневни центар и они би своје болесне чланове укључили у исти“ (Сатарић, Милићевић-Калашић 26).

Смањење броја корисника услуге дневног борава за стара лица, пре можемо повезати са тешкоћама у обезбеђивању (стабилних) извора њиховог финансирања, будући је дневни боравак чији су пружаоци организације цивилног друштва

најчешће „бесплатан, намењен је најсиромашнијим грађанима и често се затвара (поготову зими) због недостатка средстава“ (Вуковић, Вуковић, Цвејић 22). С друге стране, услуге дневног боравка за стара лица, која пружа јавни сектор, имају стабилне изворе финансирања али највећи број локалних самоуправа се не одлучује на њихово отварање. Овде је важно напоменути и да је чак 65% сродника који се старају о старим особама оболелим од деменције, спремно да партиципира у финансирању услуге дневног боравка (додуше највећи број-35% њих у скромном износу висине до 5 000 динара), при чему забрињава податак, да је чак око 35% испитаника изјавило да није спремно да учествује у финансирању поменуте услуге, (Сатарић, Милићевић-Калашић 26) што можемо тумачити и као економску исцрпљеност (породице) пружањем дуготрајне неге остарелом сроднику али и као знак да наше друштво (још увек) није (потпуно) спремно на исказивање финансијске солидарности према својим најстаријим члановима.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Процес старења популације као глобални феномен, неминовно доноси бројне изазове у области социјалне политике, нарочито када је у питању пружање дуготрајне неге старим особама. Продужење животног века, праћено смањењем степена међугенерациске солидарности, намеће потребу за креирањем и развојем све већег броја услуга подршке намењених старим особама које имају потребе за дуготрајном негом, пребацујући полако али сигурно „задатке“ њеног задовољавања са чланова неформалне мреже подршке (сродника, пријатеља, комшија и сл.) на тзв. формалне пружаоце, односно професионалце из области здравствене и социјалне заштите. Описано стање карактеристично је и за земље које пролазе (или су прошле) период социо-економске транзиције, међу којима је и Србија, у којој старе особе чине скоро 1/5 укупног становништва, уз тенденцију његовог континуираног пораста.

Имајући у виду да се према резултатима најновијих истраживања, чак 2/5 особа старијих од 65 година живота, редовно ослања на подршку чланова породице, приликом задовољавања неких важних животних потреба (нпр. набавке

намирница, транспорта до неке локације, одржавања хигијене домаћинства и сл.), неспорно је да савремена породица данас, представља (врло) значајан извор подршке својим најстаријим члановима, нарочито када су у питању активности пружања дуготрајне неге. Резултати досадашњих истраживања показују да се чланови породице који (сасвим самостално) пружају дуготрајну негу старој особи, неретко суочавају са бројним изазовима а међу њима као најчешће можемо издвојити: хронични премор, висок степен стреса, повећане финансијске издатке, погоршање здравственог стања, као и немогућност усклађивања професионалних обавеза са потребама пружања неге старој особи. Узроке описаног стања, сасвим сигурно можемо тражити и у недовољној развијености услуга у заједници намењених старим особама. Тако се данас, упркос општем тренду деинституционализације, суочавамо са чињеницом свакодневног пораста броја новоотворених домова за смештај старих лица, док у исто време, услугу помоћи у кући користи само 1,1% особа старијих од 65 година, које живе у Србији.

Описано стање намеће бројне дилеме пред особе које у дужем временском периоду пружају континуирану негу својим остарелим сродницима/члановима породице. Да ли стару особу сместити у дом или наставити да јој (сасвим самостално) пружате потребну негу у „кућним условима“? Само је једна од (најнезахвалнијих) дилема са којом се суочавају млађи сродници, бринући о остарелом члану породице. Изазови пружања дуготрајне неге старим особама постају још сложенији када млађи чланови породице који им свакодневно пружају потребну подршку, морају да одсуствују неколико дана од куће, како би завршили неке обавезе или (једноставно) отишли на одмор и/или мало предахнули од послова пружања дуготрајне неге. Чињеница да у Србији још увек нису заживеле услуге дневних боравака и предах смештаја за старе особе, породици често не оставља много избора- ако нема дневног боравака у који би током радног времена, могли сместити своје остареле сроднике, њихово смештање у дом за стара лица, неретко постаје нужност (а не избор) за њихове млађе сроднике.

Наведени подаци, јасно говоре у прилог потребе даљег рада како на развијању већ постојећих услуга у заједници

намењених старим особама, тако и на осмишљавању неких нових, чијом би се имплементацијом створили услови за (што лакше) комбиновање ресурса неформалне и формалне мреже подршке приликом пружања дуготрајне неге припадницима ове популације. Зато ћемо у наредним редовима дати кратак предлог активности, које је потребно реализовати у циљу побољшања квалитета живота како старих особа које имају потребу за дуготрајном негом а живе у свом природном окружењу, тако и њихових сродника/чланова породица, који им континуирано (у дужем временском периоду, пружају подршку приликом задовољавања свакодневних/базичних потреба:

- Повећати доступност услуге помоћи у кући за (одрасла и) стара лица, особама старијим од 65 година које имају потребу за дуготрајном негом-успоставити је у општинама/градовима у којима још увек не постоји и радити на повећању обухвата броја корисника (нарочито оних старијих од 65 година) у општинама/градовима у којима ова услуга већ постоји
- Радити на оснивању дневних боравака за старе особе којима је потребан континуиран надзор и/или интензивна подршка приликом задовољавања свакодневних потреба. Настојати да се (колико је то могуће) радно време дневних боравака за старе особе, усагласи са професионалним обавезама-радним временом, чланова породице који им свакодневно помажу
- Радити на увођењу услуге предах смештаја намењене старим особама којима је потребна дуготрајна нега и/или континуирани надзор, како би млађи-радно способни сродници који им свакодневно помажу имали/добили прилику да се (повремено) одморе од послова пружања дуготрајне неге и/или да негде отпутују (на више дана)
- Радити на увођењу новчане партиципације у финансирању услуга у заједници од стране самих корисника и/или чланова њихових породица
- Заговорати потребу да законска обавеза издржавања међу сродницима, постане основ финансијске партиципације у цени услуга у заједници намењених

старим особама, при чему би се износ финансијске партиципације одређивао на основу стручне процене центра за социјални рад (у обзир би се узимали: потребе старе особе за подршком, њена материјална ситуација, као и материјална (и породична) ситуација свих особа које према њој имају законску обавезу издржавања)

- Залагати се да старе особе које имају потребу за дуготрајном негом а живе у домаћинству са млађим-радно способним особама које им свакодневно помажу, остваре право на коришћење услуге помоћи у кући за (одрасла и) стара лица

- Радити на увођењу специјализованог превоза за старе особе које се отежано крећу или користе инвалидска колица, како би могле да лакше стигну до дневних боравака намењених припадницима ове популације

- Залагати се да старе особе које живе у сеоским срединама а којима је потребна континуирана подршка при задовољавању свакодневних-базичних потреба, добију адекватну подршку, односно да услуге у заједници намењене старим особама буду подједнако доступне становницима и урбаних и руралних насеља

ЛИТЕРАТУРА

Бабовић Марија, Величковић Катарина, Стефановић Стефан, Тодоровић Наташа, Врачевић Милутин, *Социјална укљученост старијих особа (65+) у Србији*, Црвени крст Србије, Београд, 2018.

Врачевић Милутин, Тодоровић Наташа, Зајић Градимир, Кузманов Лидија, *Међугенерациска размена у Републици Србији*, Црвени крст Србије, Београд, 2019.

Вуковић Оливера, Вуковић Данило, Цвејић Слободан, *Упоредно истраживање локалних пружаоца услуга социјалне заштите у Србији-Конкурентност и иновативност приватног сектора*, Траг фондација, Београд, 2014.

Дакић Божидар, *Пунолетни корисници у систему социјалне заштите 2016*, Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2017.

Дакић Божидар, *Извештај о раду центара за социјални рад за 2017. годину*, Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2018.

Закон о социјалној заштити „Сл. гласник РС“, бр. 24/2011.

Матковић Гордана, Станић Катарина, *Социјална заштита у старости: Дуготрајна нега и социјална пензија*, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Београд, 2014.

Матковић Гордана, Страњаковић Милица, *Мапирање услуга социјалне заштите у надлежности јединица локалне самоуправе у Републици Србији*, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Влада Републике Србије, Београд, 2016.

Миланковић Маријана, Опачић Богдан, *Култура старих и стари у култури-Културни живот у трећем добу*, Завод за проучавање културног развика, Београд, 2012.

Петровић Предраг, *Пунолетни корисници у систему социјалне заштите 2014*, Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2015.

Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите, *Службени гласник РС* бр. 42/2013.

Сатарић Надежда, *Квалитативно истраживање-дуготрајна нега старих у Србији*, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Кабинет потпредседнице Владе за европске интеграције, Београд, 2013.

Сатарић Надежда, Милићевић-Калашић Александра, *Живот без сећања-Истраживање о потребама за Дневним центром за дементне у Београду*, Амита, Београд, 2014.

Сатарић Надежда, Перишић Наталија, *Пригушена светла града-Студија о положају и потребама старачких доманџистава Новог Београда*, Удружење грађана „Снага пријатељства“-Амита, Београд, 2017.

Услуге социјалне заштите <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/predlozi-i-nacrti/sektor-za-brigu-o-porodici-i-socijal-nu-zastitu/usluge-socijalne> 10/05/2019

Gibson Hunt Gail, *Caregiving in the United States 2015.*, AARP Public Policy Institut, Bethesda, 2016.

Le Bihan Branche, *ESPN Thematic Report-Challenges in long-term care France 2018*, General Directorate for Employment, Social Affairs and Inclusion, Brussels, 2018.

Bojana Dimitrijevic

**FROM THE INFORMAL TOWARDS THE FORMAL-THE
ROLE OF FAMILY IN THE LONG-TERM
SUPPORT SYSTEM**

Resume

Fast socio-economic development brings about numerous changes in everyday functioning in the life of an individual, also reflecting on the concept of inter-generation solidarity. Longer life expectancy and constant prolongation of minimum retirement age significantly diminish the modern family's ability to provide long-term support for their oldest members, especially with the lack of support by the wider community. The results of recent research show that a family member giving long-term support to an elderly person faces numerous challenges. The most common ones are chronic fatigue, high stress level, high expenses, overall health deterioration, and inability to synchronize the support and professional obligations. At the same time, longer support for the elderly provided by informal caretakers, such as relatives and family members, is often the only source of support the elderly can get. All these factors have many negative consequences on the functioning of those giving long-term support to their elderly relatives. This could even lead to them facing some form of social isolation and/or the burnout syndrome.

According to the institutional theory, simultaneously using the formal and the informal network in the long-term support for the elderly would lead to the reduction of the burden on family members. Unfortunately, although the current Social Welfare Law prescribes a host of community services for the elderly, both on the national and the local level, the empirical results show that these are not on the satisfactory level in Serbia.

To support this, it is a fact that although domestic household aid for the elderly is one of the most developed services in the community (it was available in 122 local communities in 2015), it is now available for a mere 1.1% of those older than 65 living

in Serbia. It is important to take into account that this service is only available for the elderly living alone, with no working capable household members to give them everyday support. At the same time, the necessity for elderly day care centers is not yet recognized by local communities, and its economic sustainability is often questioned. All these factors clearly show there are minimal chances for the simultaneous application of the formal and the informal support network in long-term care for the elderly. This is why one of the key challenges for the modern social welfare system in Serbia is the necessity of further development of different community services for the elderly who need long-term support. These would encourage them to stay in their natural surroundings as long as possible, without the risk of becoming a burden for other household members by not going to retirement homes.

Keywords: elderly people, long-term support, community services, the formal and the informal care system, encouragement.

* Овај рад је примљен 22. априла 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. августа 2020. године.

*Драгана Плавшић**

ДОПРИНОС УСЛУГЕ ДНЕВНОГ БОРАВКА ИНКЛУЗИЈИ ДЕЦЕ И МЛАДИХ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ У НОВОМ ПАЗАРУ**

Сажетак

Предмет овог рада јесте допринос услуге дневног боравка инклузији деце и младих са сметњама у развоју у Новом Пазару. У првом делу рада приказујемо положај деце и младих са сметњама у развоју, међународна документа која уређују ова питања, национални нормативни оквир и уређење система услуга социјалне заштите. Резултати истраживања нам приказују организацију рада дневног боравка, утицај дневног боравка на квалитет живота корисника и њихових породица, факторе који утичу на квалитет услуге дневног боравка, као и проблеме и потешкоће са којима се суочава пружалац услуге.

У овом квалитативном и квантитативном истраживању користили смо методе испитивања, анализе садржаја релевантних докумената, студију случаја институције Дневног боравка у Новом Пазару и статистички метод.

Кључне речи: деца и млади са сметњама у развоју, Нови Пазар, услуге у заједници, дневни боравак, инклузија.

* dragana.plavsic.np@gmail.com

** Рад представља приказ кључних налаза истраживања реализованог у оквиру израде мастер рада „Допринос услуге дневног боравка инклузији деце и младих са сметњама у развоју у Новом Пазару“, који је одбрањен на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

1. ПОЈМОВНО – ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

У свакодневном говору можемо чути различите термине који се односе на децу и младе са сметњама у развоју, а општа сагласност око термина не постоји ни у стручној литератури. Многи термини који су раније били у употреби су превазиђени због неадекватности, као што је случај са термином деца са посебним потребама јер, како објашњава Хрњица, “свако људско биће има исти репертоар потреба, с тим што је начин њиховог задовољавања примерен особи са тешкоћама у развоју” (Хрњица 2011, 32).

Два термина су тренутно најчешће у употреби и сматрају се најприхватљивијим: дете са сметњама у развоју и особа са инвалидитетом.

Лакићевић сматра када су у питању деца да је “најадекватнија употреба појма дете са сметњама у развоју, будући да су сметње често привремене или повремене, односно да се мерама интегралне социјалне рехабилитације могу успешно превазићи”, а када се говори о одраслима “користи се термин особа са инвалидитетом која у свом аутентичном значењу наглашава личност, а не инвалидитет, што је адекватније и хуманије” (Лакићевић 2012, 10).

Инклузија или социјално укључивање се не може сасвим јасно дефинисати без претходног одређивања социјалне искључености, која је веома заступљена међу популацијом особа са сметњама у развоју. Сматра се да социјална искљученост има три димензије и то су економска, политичка и друштвена искљученост (Бабовић и др 2012, 13).

“Социјална инклузија означава могућност учествовања у животу заједнице с другима под једнаким условима у којима живе сви чланови неког друштва” (Лакићевић, 32).

Код нас се последњих година доста улаже у инклузивно образовање, као неки зачетак свеобухватне инклузије или како то наводе Бабовић и сарадници, “као канал припреме за свет рада” (Бабовић и др 20).

Савремени модел друштвене интеграције особа са инвалидитетом подразумева хуманији однос према проблемима

особа са инвалидитетом и полази од дефиниције инвалидитета као проблема који настаје у интеракцији са друштвеним окружењем, која је дата у Конвенцији о правима особа са инвалидитетом. У складу са тим, савремени модел друштвене интеграције не жели да “поправља” особе са инвалидитетом, већ друштвено окружење и баријере у њему на које наилазе особе са инвалидитетом. Медицински модел је подржавао институционални смештај особа са инвалидитетом, док социјални модел изразито тежи деинституционализацији и примени принципа најмање рестриктивног окружења.

Деинституционализација подразумева развој услуга у заједници, којима се омогућава останак деце са сметњама у развоју и особа са инвалидитетом у свом природном породичном окружењу и укључивање у живот заједнице, а то су све оне услуге усмерене на подршку детету и породици: дневни боравак, лични пратилац, помоћ у кући, предах смештај, становање уз подршку, персоналну асистенцију и друге услуге које се развијају. Свака од ових услуга на специфичан начин омогућава интеграцију деце са сметњама у развоју и особа са инвалидитетом у заједницу у којој живе, најпре тиме што омогућавају останак у породици, а затим разним активностима које су свакодневно усмерене ка заједници, од учења деце са сметњама у развоју основним вештинама сналажења у окружењу до едукације и сензибилизације друштвеног окружења.

2. ПРАВА ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ

Права деце са сметњама у развоју регулисана су различитим нормативним актима на међународном и националном нивоу. Нека од међународних докумената која су допринела побољшању положаја особа са инвалидитетом, и на која се ослањају наша национална нормативна акта, јесу: Универзална декларација о правима човека, Декларација о правима детета, Декларација о правима ментално ретардираних, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Конвенција о правима детета, Стандардна правила УН за изједначавање могућности које се пружају инвалидима и многа друга. Значајно је поменути и документа Европске

Уније: Европска социјална повеља, Амстердамски уговор, Повеља о правима особа са аутизмом и Европска стратегија за особе са инвалидитетом 2010-2020.

Права деце са сметњама у развоју у нашем законодавству регулисана су правним актима у следећим областима: социјална заштита, образовање, здравствена заштита, запошљавање, пензијско и инвалидско осигурање, породично-правна заштита деце и породице, становање, и у другим областима.

Овде ћемо поменути Закон о социјалној заштити из 2011. године, којим се уређују услуге социјалне заштите као “активности пружања подршке и помоћи појединцу и породици ради побољшања, односно очувања квалитета живота, отклањања или ублажавања ризика неповољних животних околности, као и стварање могућности да самостално живе у друштву” (ЗСЗ 2011). Закон познаје пет група услуга социјалне заштите, а дневни боравак спада у групу дневних услуга у заједници.

Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите из 2013. године уређује систем пружања услуга и стандарде који треба да обезбеде задовољавајући квалитет услуга. Према овом правилнику се сврха услуге дневног боравка састоји “у унапређењу квалитета живота корисника у властитој социјалној средини кроз одржање и развијање социјалних, психолошких и физичких функција и вештина, како би се у што већој мери оспособили за самосталан живот”.¹

3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У овом квалитативном и квантитативном истраживању користили смо методе испитивања, анализе садржаја релевантних докумената, студију случаја институције Дневног боравка у Новом Пазару и статистички метод.

Анализом докумената дошли смо до података о процедурама пријема корисника, процене, израде

¹ Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите, Службени гласник РС, бр. 42/2013.

индивидуалних планова подршке, планирања и реализације активности.

Анализирали смо статистичке податке о старосној и полној структури корисника који су услугу користили у 2018. години, структури породице и социјалном статусу, приступу услугама и правима у различитим службама и системима.

На намерном узорку који чини 19 родитеља деце и младих са сметњама у развоју, који услугу дневног боравака у Новом Пазару користе дуже од 1 године, реализована је анкета о променама у квалитету живота у односу на период пре коришћења услуге дневног боравака, задовољству коришћеном услугом и односу друштвене заједнице према деци са сметњама у развоју у Новом Пазару.

Коришћењем упитника са руководиоцем и 9 стручних радника испитали смо факторе који утичу на квалитет услуге, проблем и потешкоће са којима се суочавају у реализацији услуге и да ли постоји сарадња и координација релевантних институција у локалној заједници.

Истраживање је реализовано од јануара до августа 2019. године у Дневном бораваку за децу, младе и одрасле са сметњама у развоју у Новом Пазару.

3.1. Приказ и анализа резултата истраживања – са дискусијом

3.1.1. Организација рада дневног боравака

Пријем корисника према Правилнику о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите из 2013. године започиње подношењем захтева Дневном бораваку од стране корисника, односно његовог законског заступника или упутом центра за социјални рад. У пракси Дневног боравака у Новом Пазару се показало да пријем започиње и пре поднетог захтева, оног тренутка када родитељи или старатељи заинтересованог корисника дођу на први информативни разговор у Дневни боравак.

Тим за пријем и опсервацију корисника, који чине социјални радник, психолог, дефектолог-логопед и дефектолог-специјални педагог ради пријемну процену и на основу тога доноси одлуку о пријему, стављању на листу чекања или евентуалном одбијању. Уколико је одлучено да корисник започиње са коришћењем услуге, родитељ се обавештава о датуму почетка коришћења услуге и родитељ потписује уговор о коришћењу услуге. Корисник се при пријему распоређује у једну од пет група и одређује се задужени стручни радник. Стручни радник задужен за корисника и остали чланови стручног тима прате адаптацију корисника, врше опсервацију и процену корисника континуирано. На основу процене, уз сагласност и сарадњу родитеља или старатеља, приступа се изрази индивидуалног плана подршке.

У Дневном боравку реализују се следеће радионице/ активности: образовне, музичке, слободне, ликовно-креативне, окупационе, очигледне активности и разговор о лепом понашању. Све наведене радионице спроводе се групно. Сензорна терапија, логопедски третмани, физиотерапеутски третмани и рад на компјутеру спроводе се индивидуално.

Сарадња са родитељима наводи се као најважнији сегмент рада и одржава се на више нивоа: свакодневно, при доласку и одласку детета из Боравка; месечно се одржавају родитељски састанци; у току године организују се прославе рођендана, приредбе поводом значајних датума и излети који јачају сарадњу стручних радника са родитељима, такође, постоји Клуб родитеља.

У директном раду са корисницима Дивног боравка ангажовани су лиценцирани стручни радници, у највећем броју дипломирани психолози, поред тога један педагог, један дефектолог-специјални педагог, један дефектолог-логопед и стручни сарадник физиотерапеут. Ангажована су и два радна инструктора, као и 8 сарадника – неговатеља.

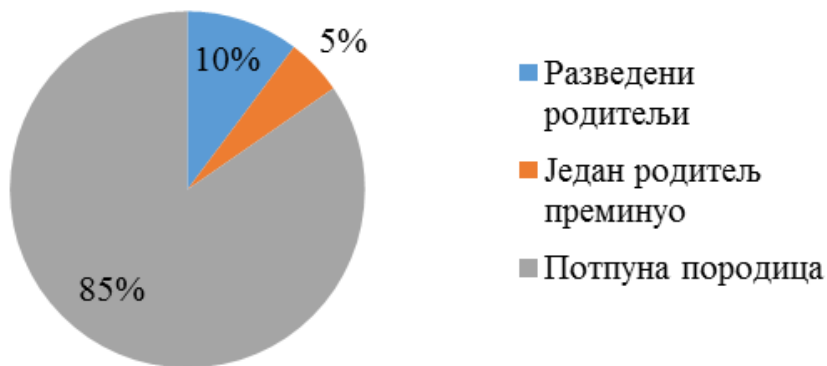
3.1.2. Демографски подаци о деци и породицама

Од укупно 57 корисника Дивног боравка за децу, младе и одрасле са сметњама у развоју у 2018. години, 39 корисника

били су деца и млади. У категорији до 10 година било је 9 корисника, од 10 до 18 година 19 корисника, а од 18 до 25 година 11 корисника. Велики удео деце од 10 до 18 година у укупном броју корисника указује нам на касно укључивање деце у Дневни боравак. У полној структури преовладавају корисници мушког пола, њих има 25, а 14 је корисника женског пола.

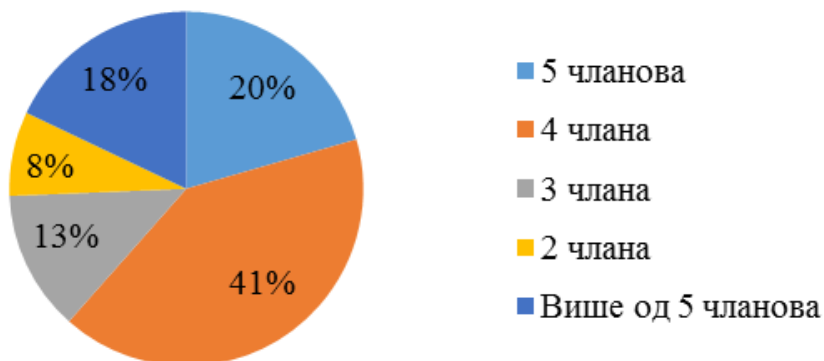
Од укупног броја корисника, 33 живе у потпуним породицама, са оба родитеља. У породицама у којима је један родитељ преминуо живе два корисника, у једном случају преминула је мајка, у другом отац. У породицама разведених родитеља живе четири корисника, с тим што два корисника подједнако бораве и код оца и код мајке, док у два случаја отац нема удела у бризи о детету, чак не остварује било какав контакт са дететом (графикон 1).

Графикон 1. Породични статус

Када је у питању број чланова у домаћинству, највећи број корисника живи у домаћинствима са још три члана, углавном су то отац, мајка и брат или сестра. Веома су заступљена вишечлана домаћинства. Најмањи број корисника живи само са једним родитељем (графикон 2).

Графикон 2. Број чланова у домаћинству

Када је у питању образовање родитеља, од укупно 36 очева 7 има факултетско образовање, а 29 завршену средњу школу. Од укупног броја мајки (38) са завршеним факултетом је 7, са средњом школом 27 и 4 мајке са завршеном основном школом.

Код запослености родитеља карактеристично је да су мајке у доста већем броју незапослене од очева, из ралога што су мајке те које у највећем броју случајева остају кући да брину о деци, па је тако запослено 25 очева, а 15 мајки. Очеви који су незапослени у највећем броју случајева незапослени су краткорочно, док је код мајки наглашена дугорочна незапосленост.

Од укупног броја деце школског узраста (26), само 15 корисника је укључено у образовни систем, од тога највећи број похађа специјална одељења основне или средње школе – 9 корисника, редовну школу похађа 5 корисника, а један корисник је укључен у предшколско образовање (графикон 3).

Графикон 3. Образовање корисника

Сви корисници остварују право на материјалну подршку, највећи број остварује право на увећани додатак за помоћ и негу другог лица – 29 корисника, додатак за помоћ и негу другог лица остварује 10 корисника, исти број остварује право на новчану социјалну помоћ.

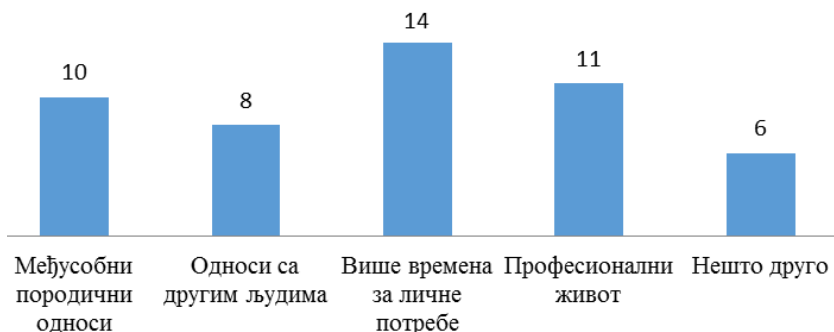
3.1.3. Улога дневног боравка у животу детета и породице

На основу упитника на који је анонимно одговорило 19 од укупно 39 родитеља, добили смо податке о променама у квалитету живота, задовољству услугом и односу друштвене заједнице према деци и младима са сметњама у развоју.

На питање да ли сматрају да има промена у њиховом животу од почетка коришћења услуге дневног боравка, свих 19 родитеља одговорили су потврдно.

На питање у ком сегменту се њихов живот највише променио имали су могућност да изаберу више од једног одговора, као и да допишу оно што није понуђено (графикон 4).

Графикон 4. У ком сегменту се живот родитеља променио

Један родитељ је навео следеће: “Пре него што је Л. кренула у Дневни боравак нас две смо увек биле заједно. Од када је кренула ја сам се посветила и себи и послу, а и осталим члановима породице. У оваквим ситуацијама много значи када родитељи могу ‘наставити’ са својим професионалним животом и удовољити својим потребама без ‘гриже’ савести. Да знамо да су деца добро и да се о њима лепо брине и неко ко није родитељ или члан породице.”

Квалитетом услуге 18 родитеља исказује потпуно задовољство, свих 19 родитеља исказало је потпуно задовољство радом стручних радника и сарадника који раде са њиховом децом, што је за родитеље врло значајно. Када је у питању задовољство активностима које се спроводе у Дневном боравку 18 родитеља је у потпуности задовољно, а 1 делимично задовољан.

Родитељима је постављено питање отвореног типа да ли су имали проблема и тешкоћа у коришћењу услуге дневног боравка и 14 родитеља је одговорило одречно, док су два родитеља као проблем истакла превоз до Дневног боравка и сматрају да Дневни боравак није адекватно одговорио на ту њихову потребу. Два родитеља су истакла проблем са напредовањем детета и повлачењем у себе. Један родитељ наводи да се једним разговором увек реши сваки ситан проблем, јер су сви сарадљиви, а крупнији проблем није ни имала.

17 родитеља наводи да примећује значајне позитивне промене код детета од почетка коришћења услуге дневни боравак, а 2 родитеља наводе да не умеју да процене.

На питање да ли је дете боље прихваћено у друштву од почетка коришћења услуге дневни боравак, 12 родитеља дало је потврдан одговор. Одговори су се кретали од “да”, “наравно” до мало опширнијих у којима се истиче значај Дневног боравака за напредак детета, што доприноси бољој прихваћености у друштву. Два испитаника сматрају да је њихово дете било прихваћено у друштву и раније. Један испитаник сматра да не може да процени то, али да дете сигурно боље реагује на децу. Три испитаника сматрају да нема промена.

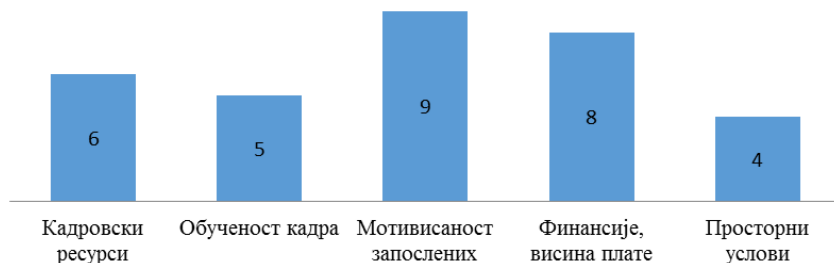
На питање да ли могу да оцене колико Боравак доприноси интеграцији детета у друштвену заједницу, већина испитаника (14) дала је позитивне оцене, углавном наглашавајући значај активности које су усмерене на укључивање деце у разне догађаје и манифестације у граду.

3.1.4. Фактори који утичу на квалитет услуге

Дневни боравак тренутно броји 9 стручних радника и свих 9 су учествовали у истраживању, као и 1 руководицац. Испитаници у већем броју изјављују да су делимично задовољни квалитетом услуге (шест испитаника), а четири изјављују су у потпуности задовољни.

Испитаници су могли да изаберу више фактора који утичу на квалитет услуге и то ћемо видети на наредном графикону (графикон 5).

Графикон 5. Фактори који утичу на квалитет услуге

3.1.5. Проблеми и потешкоће

Стручни радници се са руководиоцем слажу у одговору на ово питање, да је највећи проблем у пружању услуге финансирање. Тако 6 испитаника даје одговоре везане за нестабилне финансије.

Четири испитаника се слажу у томе да је потешкоћа и мањак стручног кадра, који опет није могуће запослити због недовољно финансијских средстава.

Три испитаника наводе и просторне услове као проблем и потешкоћу, а два испитаника сматрају да је потребно краће радно време. Један испитаник сматра да проблем представља неискреност у сарадњи са појединим родитељима, у погледу стања у ком се дете налази при пријему.

Јасно је да највећи проблем за пружаоца услуге и ангажоване стручне раднике представљају финансије, што повлачи и друге проблеме са простором, опремом и радним временом. Наиме, стручни радници су неадекватно плаћени, са високим степеном стручне спреме примају плату нижу од минималца, а да притом 8 од 10 стручних радника не заснивају сталан радни однос.

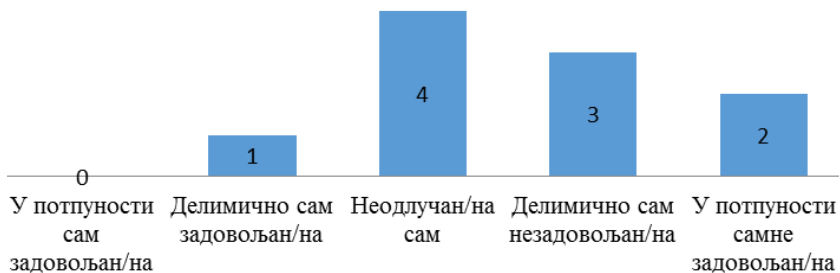
Руководилац наводи да је ово проблем са којим се суочавају дуги низ година и да нема назнака да ће се нешто променити. У буџету града се одвајају средства за ову услугу, али како каже руководилац, та средства никада нису довољна да би могао да се покрије онај број стручног кадра који је потребан за задовољење пуног квалитета услуге.

На питање како се могу превазићи проблеми и потешкоће са којима се суочавају, већина испитаника је дала јединствен одговор, да је потребно већи допринос државе, државних органа, локалне самоуправе, да је потребно да се ангажује већи број служби и институција на нивоу државе и више промовисати значај услуге дневног боравка. Неки испитаници сматрају да је неопходно запослити још радника, скратити радно време и надоградити објекат.

3.1.6. Сарадња и координација релевантних институција

Према одговорима испитаника, сарадња са надлежним центром за социјални рад је на веома лошем нивоу (графикон 6).

Графикон 6. Задовољство сарадњом са центром за социјални рад

На питање да ли постоји сарадња са другим релевантним институцијама из области социјалне заштите, здравствене заштите и образовања, 4 испитаника поменула су сарадњу са вртићима, предшколским установама, основним и средњим школама и факултетима, што нам говори да је сарадња са институцијама из области образовања на вишем нивоу од сарадње са осталим системима.

На другом месту по броју одговора налазе се друге организације из области социјалне заштите, али са изразито ниским бројем одговора -3.

Када је у питању сарадња са системом здравствене заштите, само два испитаника сматрају да се успоставља сарадња.

Три испитаника наводе да сарадња постоји, али не наводе са којим системима и институцијама, чак један испитаник наводи да сарадња постоји, али да у њу није упућен.

Један испитаник наводи да постоји делимична сарадња, а два испитаника наводе да сарадња уопште не постоји.

На питање да ли постоји још невладиних организација у локалној заједници које се баве проблемима ове популације и

да ли се остварује сарадња са њима, 9 испитаника је одговорило потврдно. Испитаници сматрају да би сарадња могла бити боља, да има простора за рад на даљем умрежавању и већој координацији.

На питање да ли добијају довољно подршке од различитих актера у локалној заједници у реализацији услуге, осам испитаника даје негативан одговор. Један испитаник сматра да добијају подршку, углавном у виду донација, посета, али да то није довољно. И само један испитаник сматра да постоји висока свест о овим лицима и њиховим проблемима, тако да постоји спремност људи да пружи подршку при реализацији активности.

3.1.7. Допринос дневног боравка инклузији деце и младих у Новом Пазару

Свих десет испитаника сматра да услуга дневног боравка доприноси инклузији деце и младих.

Резултати нам показују да сви стручни радници и руководиоци позитивно оцењују допринос Дневног боравка инклузији и да на томе раде свакодневно кроз различите активности, од учења социјалних вештина у самом Боравку, преко посета друге деце Дневном боравку, до посета разним манифестацијама у граду и организовања приредби, прослава и изложби, које су отворене за све.

Као неке од битних претпоставки успешне инклузије деце и младих испитаници су навели: веће ангажовање свих организација које се баве питањима особа са сметњама у развоју, континуиране едукације запослених у институцијама из система здравства и образовања, већа подршка од органа локалне самоуправе, развој асистената у образовању, заједничке активности са децом типичног развоја, заједничке манифестације, посете школама, вртићима, биоскопима и другим знаменитостима.

4. ЗАКЉУЧАК

Сви резултати овог истраживања недвосмислено показују значај услуге дневног боравка за децу и младе са сметњама у развоју, као и њихове родитеље. Ова услуга родитељима омогућава да се посвете свом приватном и професионалном животу без бриге савести, а с друге стране деца бораве у подстицајном окружењу, које им омогућава развој животних вештина које им олакшавају инклузију у друштвену заједницу. Веома је значајан податак да су сви родитељи показали задовољство услугом у свим сегментима: квалитет услуге, рад стручних радника и сарадника, активности и промене код детета.

Поражавајући је податак да је већина испитаника незадовољна сарадњом са надлежним центром за социјални рад. Иста је ситуација и када су у питању друге установе или организације у систему социјалне заштите. С друге стране, позитивно изненађује податак да постоји добра сарадња са вртићима, школама, факултетима, који пружају подршку и долазе у честе посете корисницима дневног боравка.

Велика већина испитаника сматра да не добијају довољно подршке од различитих актера у локалној заједници. Овај проблем било би могуће решити само уз заинтересованост свих страна, јер самостално залагање пружаоца услуге дневног боравка неће водити значајним резултатима.

Овим истраживањем дошли смо до података који нам говоре да фактори који се наводе као битни за квалитет услуге, истовремено су и највеће потешкоће и проблеми са којима се пружалац услуге суочава, па се управо тиме донекле и доводи у питање квалитет услуге. Као најважније потешкоће и проблеми наводе се недостатак финансија и њихова нестабилност, а из тога произилазе и недостатак кадра и мањак простора. Нестабилно финансирање очигледно представља основу свих проблема са којима се пружалац услуге среће, а овај проблем показао се као дугорочан и значајна је баријера за превазилажење свих других проблема.

Једино решење које не изискује додатна финансијска средства било би везано за проблем недостатка кадра, који

би се могао решити организовањем студентске праксе и волонтерским радом. За све остале проблеме потребна су системска решења, доношење нових нормативних аката којима би се локална самоуправа обавезала на минимални износ средстава која су неопходна за испуњавање стандарда квалитета рада, као и дугорочнија набавка услуге, чиме би се обезбедила одрживост услуге и могућност дугорочнијег планирања. Једино тако би пружалац услуге могао да ради на подизању квалитета пружене услуге и њеном даљем развоју.

Коначно, упркос свим проблемима са којима се суочавају у пружању услуге, сви стручни радници и руководиоци сматрају да дневни боравак доприноси инклузији деце и младих и да се то постиже кроз све активности које се спроводе у самом Дневном боравку, а посебно кроз активности Дневног боравка које су усмерене према заједници. Можемо слободно рећи да Удружење као пружалац услуге дневног боравка делује подједнако на пољу социјалног рада са појединцем, породицом и заједницом. Организовањем приредби, прослава, изложби радова, излета, посетама различитим спортским и културним манифестацијама, даје се значајан допринос подизању свести у локалној заједници о постојању деце и младих са сметњама у развоју и њиховим потребама да буду део друштва под једнаким условима као и сви други. Стручни радници и руководиоци наводе да су битне претпоставке успешне инклузије, између осталог, подизање свести у заједници о овим лицима, рушење баријера и предрасуда о овим лицима, заједничке активности са децом типичног развоја, веће залагање локалне заједнице, медијско праћење свих активности, и све то је оно што они свакодневно и раде, а што нам потврђује да се заиста у овом случају примењује социјални модел у приступу деци и младима са сметњама у развоју.

ЛИТЕРАТУРА

Бабовић Марија, Вуковић Оливера, Цвејић Слободан, Вуковић Данило, Социјално укључивање на локалном нивоу, СеЦонС – Група за развојну иницијативу, Београд, 2012.

Закон о социјалној заштити, Службени гласник Републике Србије, бр. 24/2011.

Лакићевић Мира, Социјална интеграција особа са инвалидитетом, Факултет политичких наука Универзитета у Београду и Чигоја штампа, Београд, 2012.

Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите, Службени гласник РС, бр. 42/2013.

Хрњица Сулејман, “Дете са сметњама у развоју”, у зборнику: Деца са сметњама у развоју: Потребе и подршка (приредила: Марија Митић), Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2011, 31-37. стр.

Dragana Plavsic

CONTRIBUTION OF THE SERVICE OF DAYCARE TO THE INCLUSION OF CHILDREN AND YOUTH WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES IN NOVI PAZAR

Resume

The subject of this paper is the contribution of the service of daycare to the inclusion of children and youth with developmental disabilities in Novi Pazar. First part of this article displays the status of children and youth with developmental disabilities, the international documents which are intended to deal with those issues, national normative frame and the establishment of systems for providing the social protection services. The results of this research displays the organization of the service of daycare, the influence of the service of daycare on the quality of life for users and their families, the factors which influence the quality of services provided within the service of daycare program, as well as the problems and difficulties with which this social service are being faced.

In this qualitative and quantitative research, following methodology has been used: interview, documentary analysis, case study of Daycare institution in Novi Pazar and statistical research.

All the results gained during this research show beyond any doubt the importance of the service of daycare for impaired children and youth as well as for their parents. On one hand this service allows parents to focus on their private and professional life without having guilty conscience and on the other children are able to stay and work in enabling environment, one that is conducive for development of their life skills necessary for their inclusion in the community. It is very important that all parents were satisfied with the service in all the segments: quality of service, commitment of all social workers and associates, activities and improved behavioral changes of children.

Research has shown that factors often quoted as important for the quality of service are at the same time the greatest imped-

iments which the service provider is confronted with, so much so that the quality of the service is put into question. Most important difficulties and issues quoted are lack of financial sources and their instability, which are influencing human resources and the working conditions. Instability in financing obviously represents the basis of all the problems which service provider is confronted with. Furthermore, this problem has proved to be a long term issue being at the same time a barrier for finding solution to all other problems.

In spite of all the problems encountered while providing the service, all the social workers and their head considered Daycare as benefiting to the inclusion of children and youth which has been achieved through all the activities implemented at the Daycare Centre, notably those directed towards the community, also confirmed by the parents. It can be stated without any doubt that the Association as daycare provider is equally active at the level of social work with individuals and families and community social work.

Keywords: children and young people with developmental disabilities, Novi Pazar, social services, daily living service, inclusion.

* Овај рад је примљен 10. јуна 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. августа 2020. године.

УДК 364.4-058.862(497.11)

DOI: <https://doi.org/10.22182/sp.22020.5>

Прегледни рад

Гордана Марчетић-Радуновић*

Удружење „Социатива”, Београд

Ива Фила Иванов**

Удружење „Дај ми руку“, Београд

ЕВАЛУАЦИЈА ЗАДОВОЉСТВА ВОЛОНТЕРА ПСИХОДРАМСКИМ ГРУПАМА “ПОМОЋ ПОМАГАЧИМА”***

Сажетак

Циљ рада је да прикаже резултат евалуације задовољства волонтера психодрамским групама “Помоћ помагачима” (ПП) у програму “Старији брат, старија сестра” (СБСС). Програм СБСС је програм спољне подршке деци у којем један волонтер студент, кроз успостављен трајни негујући однос и интеракцију, детету пружа психосоцијалну помоћ током периода од 20 месеци. ПП представљају групу активности психо-социјалне подршке волонтерима на програму СБСС. Психодрамски сусрети се одвијају просечно једном у два месеца у трајању од 2,5 сата, а примењује се метод рада са групом. ПП је заснован на теоријама и перспективама: превенција викаријанске трауме и синдрома изгарања, перспектива социјалног рада у успостављању позитивног односа са клијентом, теорија осећајног везивања, перспектива снага, теорија о менторском раду, антипочињавајућа и антидискриминативна перспективе. Подаци о задовољству корисника ПП и појединим аспектима

* gordana.marcetic@sociativa.org.rs

** fiiva@dajmiruku.org

*** Евалуација је реализована у оквиру програма „Старији брат, старија сестра“ удружења „Дај ми руку“.

ПП прикупљани су на основу одговора волонтера у Завршном извештају. У евалуацији је учествовало 33 волонтера програма СБСС. На скали од 1 до 10 оценили су услугу просечном оценом 9,26 за сва четири циклуса. Појединачно посматрајући сваки циклус: први циклус са 9.8, други са 9.7, трећи циклус са 7.9, четврти са 9.3. Најважније им је *Подришка групе* и *Размена искуства*. Највише предлога је било да сусрети буду чешћи, редовнија посећеност волонтера и боља усклађеност термина група са обавезама волонтера.

Кључне речи: помоћ помагачима, психодрама, викаријанска траума, синдром изгарања, менторски рад у школи, групни социјални рада.

1. ОПИС ПРОГРАМА „СТАРИЈИ БРАТ, СТАРИЈА СЕСТРА“

Препознајући значај искуствених група за професионалце и волонтере помагаче, удружење Социатива је у сарадњи са удружењем „Дај ми руку“ почело да примењује Психодрамске групе “Помоћ помагачима” од 2011. године за потребе подршке волонтерима у програму “Старији брат, старија сестра”.

Програм СБСС је програм спољне подршке деци у њиховој социјалној интеграцији кроз волонтерски ангажман студената. У Србији се спроводи кроз два модела:

- 1) *Психосоцијални рад са децом без родитељског старања*. Удружење „Сачувајмо децу“, у сарадњи са Факултетом политичких наука у Београду програм реализује од 1998. до 2004. године. Представља програм подршке деци у установама за смештај са циљем да млади без родитељског старања, уз активну помоћ студената хуманистичких наука, постепено превазилазе и решавају своје конфликтне ситуације бринући се за сопствени живот у складу са измењеним идеалима и мотивацијом.
- 2) *Психосоцијална подршка деци из различитих осетљивих група*. Овај облик програма спроводи удружење “Дај ми руку” из Београда од 2011. године до

данас. Модификован и допуњен, реализује се у сарадњи са удружењем „Социатива“ и основним школама у Београду и Нишу. Овим програмом се деци из осетљивих група пружа психосоцијална помоћ, уз промовисање идеје волонтерског рада и младе особе као позитивног модела. Главни принцип рада је успостављање трајног односа и интеракције између једног студента и једног детета (менторски рад) у трајању од 20 месеци, колико траје један циклус програма. До 2017. реализовано је 4 циклуса, актуелан је 4. циклус у Београду и 2. у Нишу. Волонтери су студенти социјалног рада, психологије, дефектологије, педагогије и будући учитељи. Посебан циљ програма СБСС је и унапређење положаја студената у запошљавању, развијањем њихових стручних компетенција потребних за самосталан и групни рад са корисницима.

Схема линије пружања подршке на програму СБСС изгледа овако:

Системи подршке за волонтера Волонтер Менторски рад волонтера са дететом

2. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ ПСИХОДРАМСКИХ ГРУПА „ПОМОЋ ПОМАГАЧИМА“

Програм СБСС од почетка ради на унапређењу система подршке за волонтера. Нови систем подршке за волонтере, где су психодрамске групе његов значајан део, примењује се од 2011, а обухвата:

- 1) Обука волонтера;
- 2) Састанци волонтера и пројектног тима;
- 3) Онлајн платформа на друштвеној мрежи (Facebook) за међусобну размену, прилагођено комуникацији младих, која се показала као веома ефикасна (волонтери користе фејсбоок групу за размену искустава, брза питања, договарање око термина састанака и реализацију активности, итд.);

- 4) Телефонске консултације волонтера са члановима пројектног тима;
- 5) Подршка од стране стручних сарадника из школа (нпр. психолог, педагог и социјални радник школе);
- 6) Психодрамске групе „Помоћ помагачима“ (групе подршке за волонтере).

Под термином “помоћ помагачима” ауторке овог текста подразумевају групу активности психо-социјалне подршке професионалцима помагачима, које се прилагођавају потребама, интересовањима професионалаца и циљној групи корисника (Гал 1998, 234-238). „Помагачи” су професионалци (запослени или волонтери) који раде на унапређењу психо-социјалног стања својих клијената. Позиција “помагача” није ни мало лагодна, јер су са једне стране изложени притисцима од стране организација којима припадају, а са друге, различитим емоционалним, најчешће болним и трауматичним искуствима својих клијената. То може довести до секундарне трауматизације помагача и различитих реакција као што су осећање исцрпљености и засићености послом, осећање беспомоћности и сл (Вулевић 2002, 9) односно онога што се назива “*подељена стварност*” (енг. shared reality), ситуација у којој су обе стране, и помагач и клијент, изложени утицају сличних трауматских садржаја. Због тога, постоји увећана пажња и потреба за припрему помагача за ситуације подељене стварности. (Schwartz, Dekel 2008, 279-281).

Психодрамска група “Помоћ помагачима” се ослања на следеће теорије, перспективе и принципе:

- *Препознавање и разумевање сопствених реакција, препознавање специфичних ситуација и емоционалних потешкоћа.* Професионално деловање се најчешће повезује са квалитетима као што су стручности, одговорности и објективности. Особа која је ангажована у директном раду са корисницима треба да буде свесна својих емоција, те да их користи у циљу напретка клијента (Вулевић 2002, 9).

- *Викаријанска (секундарна или делегирана) трауматизација:* “трансформација унутрашњег искуства

помагача, која је настала као резултат емпатијског ангажовања око клијентовог трауматског материјала, али и осећања одговорности да се некоме помогне (Борјанић 2002, 24).

- *Превенција синдрома изгарања, ондосно стања професионалца у хуманистичким струкама који због изразито напорног рада и стресних ситуација често осећају беспомоћност, апатију и невољност, па и губитак емпатије.* Психолошка и медицинска истраживања показују да је добро психофизичко стање предуслов за пружања квалитетних услуга (Бургунд 2010, 111-120).

- *Социјални рад базиран на изградњи односа са клијентом:* за добру праксу и позитивне ефекте у раду са клијентома неопходно да између професионалца и клијента постоји успостављен однос поверења, сарадње, подршке (Ruch 2012, 1315-1332).

- *Савремена теорија осећајног везивања.*: њена примена је узела маха у готово свим помажућим професијама (Половина 2005, 10). Атачмент, односно осећајно везивање, је примарна потреба за осећајем сигурности (преживљавање емоционално и физичко) који се још на самом рођењу, већ првим контактом са мајком, остварује кроз непосредан однос и физички контакт са мајком (најчешће) и искуствима која стичемо кроз све друге односе током живота. Код различитих људи се различито испољавају.

- *Перспектива снага:* наглашава откривање, афирмисање и унапређење способности, интереса, знања, ресурса и циљева појединаца. Снаге обухватају све унутрашње и спољашње факторе који повећавају позитивне и смањују негативне развојне исходе, без обзира на присуство или одсуство ризика (Жегарац 2016, 193-194).

- *Промовисање антидискриминативне и антипочињавајуће персективе социјалног рада:* Основни циљ перспективе је промоција једнакости и социјалне правде. Ова перспектива припада групи социјално-

колективистичких теорија, које се баве социјалним променама (Рауне 2001, 183-203).

- *Теорије менторског рада “један на један”*. Истраживања указују да менторски приступ има позитивне ефекте на децу и младе: значајно мање су у ризику од злоупотребе ПАС, испољавању агресивног понашања, бежања из школе, да су деца и млади много сигурнији у школском постигнућу, постижу боље резултате и у значајно бољем су односу са члановима своје породице (Grossman and Tierney 1998, 403).

- *Психодрама као основни модел рад: акцијски облик групне психотерапије*, у којој се животне ситуације или унутрашњи свет појединца одиграва на сцени уз помоћ чланова и водитеља групе, онако како их тај појединац доживљава (Ђурић, Вељковић, Томић 2006, 9). У раду са волонтерима се не само кроз речи, већ и кроз говор тела, покрет и међусобну удаљеност ликова истражују релације са дететом и волонтер упознаје себе, преиспитује интервенције, долази до нових идеја за рад са дететом и добија/пружа подршку.

- *Промоција волонтеризма*. Важан сегмент волонтерства је сарадња са волонтерима, а како су волонтери, који раде са ризичним/тешким клијентима (злостављана деца, особама са менталним и физичким потешкоћама, жртванама насиља у породици, трауматизованим особама и сл.), изложени великом стресу, неопходна је константна подршка (Ајдуковић, Џајверт 2014, 363-364). Подршка која је потребна да се пружи волонтерима мора да садржи, поред нивоа едукације, и психосоцијалну подршку. За такву је подршку потребан професионални супервизор (Ајдуковић, Џајверт 2014, 364). Pitkeathley поставља три начела која је нужно следити при нуђењу свих облика подршке волонтерима, а то су: флексибилност, прихватљивост и прикладност. Исти аутор наводи три могућа типа подршке волонтерима:

- Подршка кроз контакте (телефонски контакти, билтени, специфичне друштвене манифестације и приредбе);

- Индивидуална подршка које се пружа кроз супервизијски, саветодавни интервју и саветовање;
- Групна подршка волонтерима може се организовати кроз групе подршке за волонтере и мултидисциплинарне групе подршке (Исто 366).

3. САДРЖАЈ И АКТИВНОСТИ

Психодрамске групе обезбеђују континуирано праћење рада волонтера у раду са децом и пружају простор да волонтери разговарају о изазовним ситуацијама. Идеја о примени психодрамских група је потекла од бивших волонтера програма СБСС (из периода 2001- 2005). Примењено потребама волонтера на програму СБСС, циљеви психодрамских група су да: 1) волонтери препознају и разумеју сопствену реакцију, 2) волонтери спознају и примене алатке за превенцију викаријанске (секундарне) трауме и синдрома изгарања, 3) обезбеди најбољи интерес клијената.

Највећи број активности су у облику група вођене психодраме у трајању од 2,5 сата. Активности имају два нивоа: 1) психо-социјални: обрада личног садржаја помажућег карактера и 2) едукација: кроз теоријску обраду различитих тема (теорија осећајног везивања, злостављање и занемаривање деце и сл.). Теме се нуде по програму, али и бирају на основу акутних потреба волонтера. У раду са волонтерима у оквиру психодрамских група примењују се: групна психодрамска терапија, групе подршке, онлајн групни сусрети и радионице. У току једног циклуса организује се 8-9 сусрета. До 2017. године кроз групе ПП прошло је 37 волонтера.

4. ЦИЉ И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

4.1. Општи циљ истраживања

Општи циљ истраживања је реализација редовне евалуације задовољства волонтера групама подршке “Помоћ помагачима”.

4.2. Узорак

Узорак обухвата 33 младе особе женског пола, које су окончале волонтирање у програму „Старији брат, старија сестра“ у периоду од 2011. до јуна 2017. године.

У истраживању је учествовало 30 студената Београдског универзитета и 3 студента Универзитета у Нишу, од тога: 18 са Факултета политичких наука, смер социјална политика и социјални рад, 9 са Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, 2 са Филозофског факултета, одсек за психологију, 1 са Учитељског факултета и 3 са Филозофског факултета у Нишу, одсек за педагогију.

Што се тиче године студија, било је укупно 1 студенткиња са друге године, 6 студенткиња са треће, 13 студенткиња са четврте године, 3 апсолвенткиње, 2 су завршиле студије до краја пројекта, на мастер студијама су биле 4 студенткиње. За 3 студенткиње немамо одговор, а 1 волонтерка је била на „продуженој години“.

Деца са којима су радиле волонтерке имају различит спектар потешкоћа у развоју или потешкоћа у свом социјалном окружењу, што представља фактор ризика за њихов правилан раст и развој. Волонтерке су у већини случајева имале тачне информације о потешкоћама деце са којима су радиле. Информације о детету и његовој анамнези добијали су од стручних сарадника школе пре почетка активности са дететом, али и током ангажовања, уз приступ досијеу детета, поштујући принцип поверљивости информација. На основу добијених података волонтерке су у „Завршни извештај волонтера пројекта“ (даље: Завршни извештај) навеле да су то деца са: лаком интелектуелном ометеношћу (Н=14), умереном интелектуелном ометеношћу (Н=3), са граничним интелектуелним способностима (Н=2), да имају проблем са видом (Н=2), да су у некој врсти сукоба са заједницом (Н=2), да имају дислексију (Н=1), имају Даунов синдром (Н=1), Аспергов синдром (Н=1), да су доживели насиље у породици (Н=6). То су деца оба пола, од 9 до 14 година.

4.3. Инструмент за прикупљање података и процедура

Подаци о задовољству волонтерки континуирано се прикупљају од 2011. до 2017. За евалуацију целокупног програма СБСС користе се различити инструменти. За потребе овог рада биће представљени подаци прикупљени инструментом „Завршни извештај“, који је посебно конструисан за потребе евалуације програма „Старији брат, старија сестра“, од стране социјалног радника, педагога и психодрамског психотерапеута. Завршни извештај се састоји из неколико целина: а) Основни подаци о волонтеру, б) Основни подаци о детету, ц) Подаци о искуству волонтера, д) Подаци о односу са дететом, е) Подаци о психодрами, ф) Подаци о искуству сарадње са удружењем „Дај ми руку“.

Подаци о групама подршке ПП су прикупљани на основу 4 групе питања у оквиру „Завршног извештаја“:

1. питање: Оцењивање корисности психодрамских група (изјашњавањем на скали од 1 до 10 са образложењем, где 1 означава „уопште ми није користила“, а 10 „веома ми је користила“;

2. питање: Који су вам најважнији аспекти психодраме. Дата је могућност заокруживања више понуђених одговора.

3. питање: Оцењивање одређених аспеката рада групе као што су обрађене теме, приступ и рад водитеља групе, учешће у групи, учешће других у раду групе, приступ.

4. питање: Препорука за водитељке групе да рад са новом групом буде побољшан – волонтери уписују коментаре и сугестије за унапређење рада.

Испитаници попуњавају Завршни извештај на крају сваког циклуса програма, тј. на крају свог учешћа на програму СБСС.

4.4. Опис циклуса

У истраживању су укључени волонтери прва четири циклуса програма СБСС. Ради боље анализе података,

описаћемо сваки циклус појединачно, јер се међусобно разликују по броју волонтера, врстом подршке, месту реализације психодрамских група, броју водитељки група, броју реализованих психодрамских група, просечан број присутних изражен у процентима итд.

Табела 1. Опис циклуса СБСС

Р. бр. циклуса	Први	Други	Трећи	Четврти
Број волонтера	8	10	151	3
Број водитељки група	2	2, а од средине циклуса била је 1 водитељка	1	1
Место реализације	Београд	Београд	Београд	Ниш
Простор	Исти	Несталан простор	Несталан простор	Несталан простор
Број реализованих псих. група	8	9	8	6 група и 5 скајп сусрета
Да ли су реализовани онлајн групни сусрети?	Не	Не	Не	Да
Област студирања волонтера	Социјални рад	Социјални рад, дефектологија	Социјални рад, дефектологија, педагогија, психологија, учитељски	Социјални рад, дефектологија, педагогија, психологија, учитељски.
Трајање циклуса у месецима	18	20	22	22
Просечан број присутних волонтера по једној психодрамској групи	7,3	6,66	4,33	3
Број школа укључене у програм СБСС	1	1	3	1

1 У трећем циклусу је разлика у броју волонтера и броју учесника у истраживању.

4.5. Обрада података

Приликом обраде података коришћена је дескриптивна статистика и квалитативна тематска анализа садржаја. Одговори су груписани према заједничком значењу. Како је мали узорак, не постоји намера да се праве општи закључци, те није приступљено дедуктивној методи.

5. РЕЗУЛТАТИ

Подаци о корисности психодрамских група ПП.
Прикупљени подаци за сва четири циклуса говоре о томе да оваква подршка користи волонтерима у њиховом раду са децом. На скали од 1 до 10 оцењена је са просечном оценом 9,26 за сва четири циклуса. Појединачно посматрајући сваки циклус: први циклус са 9.8, други са 9.7, трећи циклус са 7.9, четврти са 9.3. Од укупно 33 попуњена Завршна извештаја имамо 2 недостајућа одговора у смислу давања конкретне оцене, али са образложењем да су им значиле групе: једна волонтерка је у образложењу написала да су јој групе користиле, док је друга волонтерка образложила неоцењивање тиме што је она конкретно имала добар однос са својим дететом од почетка, да није било потешкоћа па конкретно није имала потребу за групама.

Дакле, од укупно 33 волонтерки, 31 волонтерке процењују да су им групе користиле. Две волонтерке су дале оцену 2 и 3 уз образложење:

- Оцена 3: *“Иако смо имали дивног водитеља, генерално ми се сама психодрама не допада као начин решавања унутрашњих дилема и сматрам да је бесмислена.”*

- Оцена 2: *“Сама психодрама ми је користила само у аспект у продубљивања контакта са осталим волонтеркама.”*

Поред оцене корисности група подршке волонтерима за рад са дететом на пројекту СБСС оценом од 1 до 10, волонтерима је понуђено да објасне своју оцену корисности. На основу квалитетативне анализе добијених одговора могу да се издвоје следећи аспекти корисности:

- *Лични рад*: важност упознавања многих аспеката личности код волонтера, преиспитивање начина размишљања и почетак другачијег начина размишљања, посматрања света, односа са људима и себе (нарочито у домену асертивности, толеранције и емпатије); развијање другачије слике о свету око себе, о односима са људима и у вези себе, те наводе да размишљају на другачији начин. (*“Психодрама ми је била најзанимљивија и најкорисника током пројекта. Почела сам другачије да гледам на свет, односе са људима, саму себе. Управо због тога сам порадила на себи у смислу толеранције, асертивности и емпатије.”*)

- *Едукација*: наводе да су доста тога и научили, а посебно неки волонтери издвајају рада са дететом и теорије емоционалног везивања. Научили су да освесте осећања, да разграниче и препознају осећања, очекивања. (*“Ја сам обожавала сусрете групе. Ту смо прорађивали претходне догађаје које су оставили утисак на нас. То ми је помогло да видим ширу слику изазова и да изазов сагледам из различитих углова. А такође ту смо добијали и едукативну подршку, која ми је веома значила (нпр. теорија емоционалног везивања)”*).

- *Подршка и усмеравање у раду од стране групе и водитељки/ке*: Важно им је што су радили на осећању страха и разматрали дилеме

- *Приступ у раду виде као ефикасан*: психодрамски приступ је ефикасан, сликовит, укључује целу групу у рад, а не само оног који ради као протагонист или у групи описује своју ситуацију са дететом. Наводе као ново и посебно искуство, јер раније нису имали прилику да буду део једне овакве групе нити да на овакав начин промишљају о свом професионалном/волонтерском раду. Занимљив, интересантан и нов начин рада. Једна од најкориснијих делова пројекта, виде групе као неопходан и кључан део пројекта (*“не знам како бих се снашла без психодраме”*). Постоји слобода да се изнесе став, мишљење, опише проблем, без страха од осуде. Осећај да сви учествују, доприносе и раде на себи иако нису

протагонист на сцени или не износе неки лични садржај директно. Приступ је опуштајући и растеређујући и то наводе као један од ефеката сусрета.

- *Развој критичког начина размишљања*: наводе да су имали прилику за критичко промишљање о проблемима, изазовима и дилемама на која су наилазили у раду са дететом, на основу које су добили ширу слику. . (“Спознала сам многе аспекте своје личности и добила корисна упутства за рад са дететом, али и критички промислила о многим проблемима који су настајали током пројекта.”)

- *Кризне интервенције*: наводе да су добили помоћ и подршка у фазама кризе волонтера у раду са дететом (крозна интервенција), превазилажење свих потешкоћа и криза; (“Користила ми је јер ми је у најтежем тренутку током праксе буквално речено извукла из неког вида депресије.”)

- *Размена и подршка међу волонтерима*: имали су размену позитивног и негативног искуства у групи, као и потешкоћа и снага. Рад у групи виде као сигурно место. Важно им је што сви заједно решавају одређени проблем или проналазе решење. (“Нисам усамљена у томе што имам неки проблем.”)

- *Развој кохезије у групи волонтера*: Један од важних сегмената јесте кохезија групе, односно зближавање волонтера, те сусрете групе подршке виде као један од начина окупљања групе, обзиром да је рад са дететом углавном индивидуални рад. (“Зближила нас је и давала нам адекватне смернице у контакту са нашом браћом и сестрама.”)

- *Разрада конкретних ситуација*: Важно им је што су могли на групним сусретима да се припремају за конкретне ситуације, нпр. први сусрет са дететом, одлазак у кућну посету итд. (“Јако ми је значила у самом односу са дететом, у односу са родитељима, и нарочито припрема за одлазак у кућну посету.”)

Шта ми је било најважније (Табела 2.). У сва четири циклуса групи је било најважније: Подршка групе (Н=26) и Размена искуства (Н=23). Најмање им је било значајно: Осећај да нису сами (Н=8) и Техника која може да прикаже шта се дешава у раду са групом (Н=9).

Табела 2. Шта је волонтерима било најважније

Шта вам је било најважније?	Укупно (Н)
Едукација и стицање знања о раду са децом (кроз радионичарски рад или у искуственој групи)	176
Размена искуства	23
Подршка групе	26
Подршка водитељке/и	14
Добијен савет	17
Осећај да у некој ситуацији нисам сам/а	8
Техника која може да прикаже шта се дешава у раду са дететом	9

Аспекти услуге. Волонтери су оцењивали издвојене аспекте услуге оценом од 1 до 5. Оцена 1 означава у потпуности незадовољан, а оцена 5 у највећој мери сам задовољан/а. У табели 3. се види да просечне оцене мало варирају у циклусима. Одређени аспекти задржавају своју позицију кроз сва четири циклуса. Тако смо добили да најбољу оцену у свим циклусима има аспект *Приступ и рад водитељке/и група*, а најлошије је рангиран бр. 5 *Учесталост окупљања и рада групе*.

Табела 3. Оцена аспеката услуге према циклусима

Аспект услуге	Просечна оцена			
	1. циклус	2. циклус	3. циклус	4. циклус
Обрађене теме	4,5	4,5	4,25	3,66
Приступ и рад водитељке/и група	5	4,6	4,5	4,00

Твоје учешће у раду групе	4,6	4,3	3,91	4,00
Учешће других у раду групе	4,75	3,8	4,16	4,33
Учесталост окупљања и рада групе	4,25	3,66	3,83	3,66
Психодрамски приступ	5	4,7	3,91	5,00

Предлози и коментари волонтера за унапређење услуге. За сва четири циклуса укупно је било 25 предлога или коментара. Коментара је било 12 и то у виду похвале за рад водитељке/и, а предлога је било укупно 13. Највише предлога се односило на то *Да се групе чешће организују* (Н=5), остали предлози сумирани су на следећи начин: да се волонтери обавезу на доласке, да буде обавезујуће; усталити састанке тако да буду предвиђени за увек исти датум у току месеца, а да већини одговара; да се од тема обради и тема насиља у породици, злостављање и занемаривање деце; да се презентација теорије осећајног везивања реализује одмах на почетку циклуса, како би волонтерима помогла у почетним фазама рада са децом (прим.аут.: увели смо то од 2. циклуса); да се ради у мањим групама; да се групе реализују у другој просторији, не на факултету јер су неусловне за групни рад; да групе на почетку циклуса трају дуже од 2,5 сата, како би могли да покријемо све актуелне теме; да се термини група боље ускладе са другим обавезама волонтера, како би што већи број волонтера присуствовао; да психодрама експлицитно буде усмерена на продубљивање контакта између волонтерки, а не на решавање одређених недоумица у раду са дететом.

6. ДИСКУСИЈА

Волонтери на програму СБСС су уједно и студенти помажућих професија, чији рад, како на програму СБСС тако и иначе, укључује рад са трауматичним садржајима њихових клијената. Код већине волонтера, односно студената помажућих професија, генерално недостаје клиничко искуство и упознатост са значењем секундарне трауматизације и значаја

различитих видова подршке професионалцима, простора за рефлексiju и препознавања тог процеса. Даље, за студенте на факултетима постоји потешкоћа око проналаска сигурног места за размену у вези секундарне трауматизације, јер су током студија од својих професора углавном само оцењивани и евалуирани (Nuttman-Schwartz and Dekel 2008, 279).

Управо у том смислу, програм СБСС кроз активности ПП пружа сигурно место за подршку и учење о секундарној трауматизацији и превенцији синдрома изгарања, што програмски тим СБСС то препознаје као свој посебан квалитет. Један од коментара у евалуацији задовољства волонтера услугом ПП описује претходно речено: „психодрама ме је много чему добром и корисном научила, што не пружа формално образовање, а требало би.” Други значајни аспекти који су испуњени кроз ПП је да је волонтерима систем подршке доступан и ван официјелних термина, ради кризних интервенција (Nuttman-Schwartz and Dekel 2008, 280). Приступ и начин рада са волонтерима је оцењен високо, просечном оценом за сва четири циклуса са 4.5 (на скали од 1 до 5). Волонтери евалуирају групе подршке као место где размењују своја искуства, мишљења и добијају међусобну подршку, што говори о томе да се у групи издваја као важан ефекат групног процеса – размена и међусобна подршка (универзалност осећања).

Поред посебности психодрамских група, које се издвајају у ова прва четири циклуса, евалуацијом су потврђене и следеће потешкоће у реализацији психодрамских група:

Најслабију корисност за волонтере имале су психодрамске група током трећег циклуса (просечна оцена 7,9). Објашњење за ово тражимо кроз анализу броја присутних, где видимо да је просечни број присутних волонтера на једној психодрамској групи изразито низак (4,33) у односу на укупан број волонтера у том циклусу (N=14). У току овог циклуса дошло је до веће паузе између 6. и 7. групе, од укупно 7 месеци. До 6. групе просечан број присутних по групи је био 6,8 (с тим да је 6. групи присуствовало само 3 волонтера). Претпоставка је да је мали одзив волонтера резултат реакције волонтера на направљену велику паузу између група.

Поред потребе да буду подржати у менторском раду са децом, волонтери исто тако имају и потребу за флексибилношћу (Ајдуковић, Цајверт 2014, 366). У току рада са волонтерима појављује се дилема како обезбедити редовна окупљања и праћење рада волонтера са дететом и ускладити термине група подршке са обавезама волонтера. Редовнији волонтери траже од других волонтера, а и од водитеља групе, да се сви волонтери обавежу на редовнији долазак.

Податке о евалуацији би требало посматрати и кроз то да начин рада у групи, тј. примену психодраме волонтери сами нису бирали, него да им се то нуди у програму, и да сигурно психодрамски приступ не одговара свим волонтерима. Зато је важно понудити осталима и друге моделе пружања подршке: разговор у групи, креативне технике и методе, индивидуални рад.

Како постоји више облика подршке волонтерима, постоји потреба да се у наредним циклусима развије модел супевизије волонтера, који ће уважити све специфичне потребе волонтера и постојећи систем подршке.

7. ЗАКЉУЧАК

Програм СБСС од почетка ради на унапређењу система подршке за волонтере. Једна од активности подршке су психодрамске групе „Помоћ помагачима“ која има за циљ да волонтери науче да препознају и разумеју сопствену реакцију и спознају и примене алатке за превенцију викаријанске (секундарне) трауматизације и синдрома изгарања.

Волонтери у својим извештајима изјављују да им психодрамске групе користе у раду са децом. Потврђују да је значајно што имају простор за рефлексију и подршку, нарочито других чланова групе. Својство рада у групи је да чланови једни другима могу да буду и значајнији од самог терапеута. Најважнија им је *Подршка групе* (N=26) и *Размена искуства* (N=23). Највише оцене у сва три циклуса има *Приступ и рад водитељке/и група* и *Психодрамски приступ*, што може да се објасни тиме да сами концепти и перспективе које се користе у раду одговарају потребама волонтера и спроводе се

у пракси. Најлошије оцене током сва три циклуса има аспект *Учесталост окупљања и рада групе*. Оцена овог аспекта се поклапа са предлозима и коментарима волонтера.

На основу евалуације задовољства корисника услугом, издавају се предлози за њено унапређење:

- 1) Редовност и континуитет рада групе је важан сегмент рада групе. Потребно је избегавати да се група састаје исувише ретко, јер генерално имају знатних потешкоћа да одрже интеракциони фокус (Јалом, Лешћ 2013, 36). У наредном период направити план за наредне циклусе да се групе сусрећу минимум једном месечно.
- 2) У план активности уврстити следеће теме: насиље у породици, злостављање и занемаривање деце, професионална етика у социјалној заштити, теоријски оквир превенције синдрома изгарања и секундарне трауматизације.
- 3) Потребно је уважити потребу за флексибилношћу волонтера око термина.
- 4) Потребно је обавезати волонтере да ће редовно посећивати групе и да могу одсуствовати нпр. 10% од укупног броја сусрета.
- 5) Потребно је у “Завршном извештају”, преименовати део из ПСИХОДРАМА у ПОМОЋ ПОМАГАЧИМА, обзиром да се са волонтерима не примењује само психодрамски начин рада, већ све горе описано;
- 6) У “Завршном извештају” сачинити нову формулацију аспекта услуге: уместо “Да нисам сам/а”, навести: “Универзалност проблема – и други чланови имају сличне потешкоће, нисам сам/а у томе”.
- 7) Потребно је јасније направити границу супервизије и групе подршке у оквиру постављеног система подршке.

ЛИТЕРАТУРА

Ајдуковић, Марина и Цајверт Лиља, *Супервизија у психосоцијалном раду*, Друштво за психолошку помоћ, Загреб, 2014, стр. 14-24, 359-376.

Борјанић, Емина, “Викаријанска трауматизација и професионалци у систему социјалне заштите деце и младих”, *Социјална политика*, 2016, 1/2016., год. 51, стр.77-98.

Бранковић, Ива, Шарац, Нада, Живанић, Светлана, *Супервизија у центру за социјални рад - Приручник за супервизоре*, Завод за социјалну и дјечју заштиту, Подгорица, 2017.

Бургунд, Анита, “Синдрома изгарања у помажућим професијама”, *Социјална мисао*, 2010, број 2, стр.111-120.

Вулевић, Гордана, *Помоћ помагачима*, Save The Children UK, Београд, 2002.

Ђурић, Зоран, Вељковић, Јасна и Томић, Миомир, *Psychodrama – A Beginner’s Guide*, Jessica Kinsley Publishers, London and Philadelphia, 2006.

Жегарац, Невенка, *Од проблема до прилика у вођењу случаја. Приручник за практичаре*, Центар за истраживања у социјалној политици и социјалном раду, Факултет политичких наука, Београд, 2016, стр.193-194.

Јалом, Ирвин и Лешћ, Молин (2013). *Теорија и пракса групне психотерапије*. Психополис институте, Нови Сад.

Gal, Reuven, “Colleagues in distress: ‘helping the helpers’”, *International Review of Psychiatry*, 1998, 10, pp.234-238.

Grossman, J.B., & Tierney, J.P. (1998). Does mentoring work? An impact study of the Big Brothers Big Sisters program. *Evaluation Review*, 22, 403-426.

Nuttman-Schwartz, Orit, Dekel, Rachel. *Training Students for Shared Traumatic Reality*. Social work, Volume 53, Number 3, July 2008, pp 279-281.

Payne, Malcolm, *Савремена теорија социјалног рада*. Филозофски факултет Универзитета у Бањалуци, 2001, стр.183-203.

Половина, Нада, “Осећајно везивање: теорија, истраживања, пракса”, *Зборник Института за педагошка истраживања*, Београд, 2005.

Ruch, Gillian, Ward, Adrian and Turney, Danielle, “Relationship-Based Social Work: Getting to the Heart of Practice”, *Jessica Kingsley Publishers*, 2010.

Ruch, Gillian, “Where Have All the Feelings Gone? Developing Reflective and Relationship-Based Management in Child-Care Social Work”, *British Journal of Social Work*, 2012, vol. 42, pp.1315-1332.

Tierney, J.P., Grossman, J.B., & Resch, N.L. (1995). *Making a difference: An impact study of Big Brothers/Big Sisters*. Philadelphia: Public/Private Ventures.

**Gordana Marcetic Radunovic
Iva Fila Ivanov**

SATISFACTION OF VOLUNTEERS WITH PSYCHODRAMA GROUPS “HELPING THE HELPERS”

Resume

The aim of the paper is to present the results of the evaluation of the volunteer satisfaction to the psychodrama groups “Helping the Helpers” (HH) in the program “Big brother, big sister” (BBBS). The BBBS program is a program of external support for children in which a volunteer, through a permanent relationship and interaction, provides the child with psychosocial support for a period of 20 months. HH represent a group of psychosocial support activities for volunteers in the SBSS program. Psychodrama meetings take place on average once every two months for a period of 2.5 hours, using group method. HH is based on these theories and perspectives: the prevention of vicarious trauma and combustion syndrome, the perspective of social work in establishing a positive relationship with the client, sensory binding theory, perspectives of strength, theory of mentoring work, anti-perceiving and anti-discrimination perspectives. User satisfaction data HH and certain aspects of HH were collected based on the response of volunteers in the Final Report. The evaluation included 33 volunteers of the BBBS program. On a scale from 1 to 10, they rated the service with an average score of 9.26 for all four cycles. Individually observing each cycle: the first cycle with 9.8, the second with 9.7, third cycle with 7.9, fourth with 9.3. The most important for volunteers is *Group Support* and *Experience Sharing*. The most suggestions were for more frequent groups, more regular attendance of volunteers and better compatibility terms of groups with volunteer obligations.

Keywords: helping the helpers, group work, vicarious trauma and burnout syndrome, mentoring, relationship-based social work.

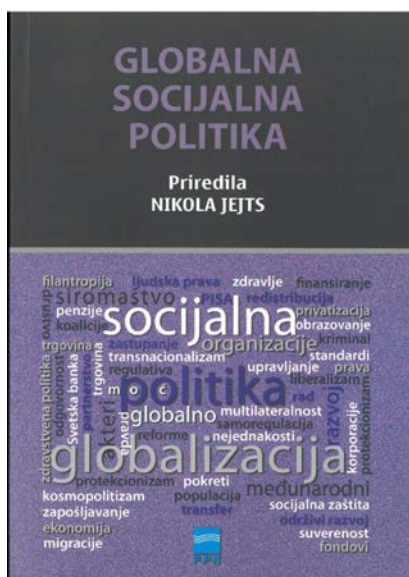
* Овај рад је примљен 22. септембра 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. августа 2020. године.

УДК 304(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/sp.22020.6>

Приказ

*Данијела Павловић**

Никола Јејтс, *Глобална социјална политика*,
Факултет политичких наука,
Универзитет у Београду,
2017.

Т р а д и ц и о н а л н о ,
социјална политика била је
предмет државних и не-
владиних активности унутар
једне земље, које су конци-

пиране да утичу на слободно
тржиште у интересу социјалне
заштите. У садашњој фази
светског економског развоја
активности социјалне поли-
тике које су се анализирале
у оквиру једне земље,
попримају наднационални и
транснационални карактер.
Књига Глобална социјална
политика коју је приредила
Никола Јејтс, преиспитује
и идентификује најважније
ставке, дебате и активности
у глобалној социјалној
политици, као и области
академског и практичног
проучавања и истраживања.
Написана од стране међу-
народног тима водећих
аналитичара социјалне
политике, Глобална социјална
политика представља обу-
хванат и приступачан увид
у савремену глобалну соци-
јалну политику. Ова књига
приказује теоријску перспе-
ктиву, која ће помоћи да се
боље разуме комплексан
процес који одређује људско
благостање у будућности.
Истраживани су различити
приступи у глобалној
социјалној политици који
теже да одговоре на питања
„шта“, „ко“, „зашто“ и „како“.
Књига се састоји од уводног
поглавља под називом
*Концепт глобалне социјалне
политике* и два главна дела,

* Факултет политичких наука, Универзитет
у Београду, danijelapavlovicfpn@gmail.com

Контексти, институције, актери и Области и изазови политика.

У првом поглављу под називом *Концепт глобалне социјалне политике* уводи се појам глобалне социјалне политике као посебне научне дисциплине и аутор пружа увертиру за наставак разумевања и читања књиге. Јејтс тврди да „глобална социјална политика није само посебна научна дисциплина; она је истовремено и „жива“ политичка пракса“ (20. стр). Она се састоји од различитих актера и институција који се крећу од владе, преко великих бирократија, до невладиних организација, па све до организација које заступају различите интересе у социјалнополитичким иницијативама. Неопходно је да се лоцира глобална социјална политика у времену и простору, али са друге стране глобална социјална политика се манифестује на разне начине у различитим регионима и државама. Као пример, аутор наводи разликовање афричких земаља од држава Источне Азије, које се опет разликују од држава Северне Америке. На основу тога, аутор истиче да „глобална социјална

политика одражава просторно неједнаке исходе економских и политичких процеса међународних интеграција, укључујући и начине којима је међуповезаност између људи, држава и територија преобликована од стране глобалне социјалне политике“ (21. стр).

Остатак књиге је подељен на два дела. Први део, *Контексти, институције, актери*, бави се: глобалним сиромаштвом и неједнакостима; глобалним и регионалним друштвеним управљањем; пословањем и глобалном социјалном политиком; међународном трговином и благостањем. Указује се да не постоји сагласност о томе који су најефикаснији начини за смањење глобалног сиромаштва и неједнакости. Са једне стране, свеобухватне социјалне политике пажљиво су формулисане у складу са економским политикама, међутим, са друге стране, постоје супростављени интереси и неравноправни односи моћи који условљавају интензивне политичке сукобе приликом формулисања тих политика. Према највећем броју стандардних мера и даље велики део глобалног

становништва живи у сиромаштву, док је глобална неједнакост већа него икада. Један од значајних фактора који утичу на развој глобалне социјалне политике јесте и социјално управљање, које се у књизи објашњава као „фрагментирани систем“ (86.стр) борбе и такмичења између различитих актера политике. Разна регионална удружења држава ојачавају и представљају један од праваца реформи социјалне политике. Глобална социјална политика током последње две деценије значајно се приближила интересима пословања. Немогуће је разумети правац глобалне социјалне политике без разумевања „директног и индиректног утицаја пословних интереса“ (116. стр). Она би требало да одговори на ризике који приватни сектор креира за грађане и тако побољша њихов положај у друштву.

Један од главних циљева глобалне социјалне политике јесте и међународна трговина чије регулисање је у интересу друштвеног благостања. Поред тога што економисти преферирају слободну трговину, у пракси, међународна трговина подразумева преговоре и

сарадњу између држава код којих постоји значајна разлика у утицају и моћи. У књизи се наводи да однос између међународне трговине и држава благостања није праволинијски, већ економска глобализација негативно утиче на државу благостања, „пошто компетенција коју креира између држава води ка трци до дна у области социјалних услуга“ (134. стр). Међународна трговина може обезбедити средства која омогућују раст земаља у развоју, међутим, исходи могу довести до повећавања неједнакости на глобалном нивоу. Због тога се инсистира на преговоре који ће одговорати потребама сиромашних и неразвијених земаља. Најзначајнији споразум Светске трговинске организације који се односи на услуге благостања је ГАТС који идентификује четири начина обезбеђивања услуга: 1) прекогранична трговина 2) потрашња у иностранству 3) комерцијално присуство 4) кретање физичких лица.

Области и изазови политика, представља други део књиге који покушава да објасни утицај глобалне социјалне политике у области рада, здравствене

политике, пензија и социјалне заштите, образовне политике, популационе политике и у области борбе против криминала. Што се тиче глобалне социјалне политике у области рада, иако скоро 100 година води Међународна организација рада, њу креира много већи број јавних и приватних актера. Одсуство активности држава на побољшавању радних услова и права радника, друштвене групе, попут синдиката настављају да инсистирају на унапређењу хуманије глобалне политике рада. Велика пажња у књизи се посвећује корпоративној саморегулацији (корпорација утврђује и прати сопствена правила) која има за циљ да побољша услове рада. Поред заштите на раду, здравље је највећи изазов глобалне социјалне политике. Детерминанте здравља према Светској здравственој организацији су: 1) фактори индивидуалног животног стила; 2) социјалне мреже и мреже у заједници; 3) општи социјално – економски, културни и еколошки услови. У књизи је наведено да „неједнак приступ здравственој заштити је главни елемент глобалних здравствених неједнакости“ (183. стр),

а решавање проблема у здравственом систему може да се постигне запошљавањем здравствених радника.

Што се тиче пензијске реформе, у књизи се говори као о креирању политике на националном нивоу, али огроман ефекат на државу благостања има управо глобална пензијска политика. Поред већ наведених система, глобализација значајно продире и у националне образовне системе, на основу које је формирана и „глобална образовна политика“. Аутор наводи четири глобалне образовне политике: 1) „природа и последице мењања улога најважнијих међународних организација у области образовања; 2) експанзија амбициозног и далекосежног програма глобализације образовне политике, ОЕЦД-овог Међународног програма процене ученичких постигнућа (ПИСА); 3) интензивирање мобилности студената на међународном нивоу; 4) промовисање приватизације образовних дискурса и пројеката од стране Групе Светске банке“ (232-233. стр). Поменути организације не утичу директно на националне

политике образовања, већ индиректно вршећи утицај на њихове циљеве и управљање.

Када се говори о глобалном сузбијању криминала, слика постаје све комплекснија и изазовнија. Глобално сузбијање криминала може имати различите форме, и неолибералне и социјал-демократске, како се наводи у књизи. Неолибералне су под утицајем америчких концепција слободног тржишта и индивидуалне одговорности, док социјал-демократске више фаворизију Уједињене Нације и Европску унију. И на крају, посебна пажња се посвећује једном од најранијих примера глобалне социјалне политике, а то је популациона политика. Теорија о прекомерном броју људи нужно маскира праве корене сиромаштва, неједнакости и деградације човекове животне средине. Може се сматрати да популациона политика има за циљ да минимизира редистрибуцију и ограничи социјална права, закључује аутор.

Веза између глобализације и социјалне политике се све брже развија, зато је образложење теоријских и идеолошких оријентација

у овој књизи од значаја за савремену социјалну политику у којој се и огледа њен научни допринос. Ова књига је анализирала бројне промене у глобалној социјалној политици и то у различитим областима политике. Поред научног доприноса, још је важнији практични допринос, а то је идентификовање изазова у савременој социјалној политици и постављање у глобални оквир анализе и акције.

* Овај рад је примљен 12. маја 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 20. августа 2020. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Социјална политика* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области социјалне политике и социјалног рада.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује три пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. март, 1. јул и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/authors_directions/.

Радове слати на имејл-адресу: sp@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацама.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацама.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Социјална политика* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме.
Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.”, „прев.” „prir.”, „ed.”, „eds.”

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.” *Политика*, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Еуго Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:”

и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том 'неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере'” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, C-270/12) или

(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:-0718JUD006356600.

(Pronina v. Ukraine, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(Prosecutor v. Dusko Tadic, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, г93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – *ако је позната само фасцикла, а не и кутија*

Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).

- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.

- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.

- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.

- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угластом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (*underline*) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова. **Поднаслов**е навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикана/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикана/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне
имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**
слику предње корице

Испод слике предње корице
навести податке о књизи према
следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број
страна.

Текст приказа обрадити у
складу са општим смерницама
о обради текста.

AUTHOR GUIDELINES

Academic journal *Social Policy* publishes articles that are the result of the latest theoretical and empirical research in the field of social policy and social work.

The papers are published in English.

The journal is published three times a year. The deadlines for submitting the manuscripts are: March 1st, July 1st and November 1st.

Two consecutive issues cannot contain articles written by the same author, whether single-authored or co-authored.

Authors are obliged to submit a signed and scanned Statement alongside with the manuscript, declaring their manuscript hadn't previously been published, i.e. it's not plagiarism or auto-plagiarism. The Statement form can be downloaded from the web page of the journal: http://www.ips.ac.rs/en/magazines/politicka-misao/authors_directions/.

Manuscripts should be sent to the following e-mail address: sp@ips.ac.rs.

Research article can have up to 40,000 characters with spaces, including footnotes. When counting the characters leave out the reference list.

Review can have up to 15,000 characters with spaces.

Book review can have up to 10,000 characters with spaces.

When counting the characters, use the option Review/Word Count/Character (with spaces) and check the box Include textboxes, footnotes and endnotes.

CITING AND REFERENCING

Academic journal *Social Policy* adopts a modified version of Chicago citation style (17th edition of the *Chicago Manual of Style*), the author–date system of in-text parenthetical citation, with the list of references with full bibliographic information being placed at the end of the paper.

The bibliographic data in both the parenthetical citation and reference list should be cited in the original language of the source.

The English translation of the reference title should be enclosed in square brackets after the original title. The references originally written in Cyrillic script should be transliterated into Latin script.

Below are the rules and examples of citing the bibliographic information in the reference list and in the text. For each type of source, a citation rule is given first, followed by an example of citation in the reference list and bibliographic parenthesis.

The bibliographic parenthesis, as a rule, is set off at the end of the sentence, before the punctuation mark. It contains the author's surname, the year of publication and page numbers pointing to a specifically contextual page or range of pages, as in the following example: (Mearsheimer 2001, 15–17).

Books

Books with one author

Surname, Name. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Books with two or three authors

Surname, Name, and Name Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Brady, Henry E., and David Collier. 2010. *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

(Brady and Collier 2010)

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall and Putman 1998)

Books with four or more authors

Surname, Name, Name and Surname, Name and Surname, and Name and Surname. Year of publication. *Title*. Place of publication: Publisher.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

(Pollitt et al. 2005)

Editor(s) or translator(s) in place of the author(s)

Surname, Name, Name and Surname, ed. Year of publication. *Title*.
Place of publication: Publisher.

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Chapter in an edited book

Surname, Name. Year of publication. "Title of the chapter." In *Title*, ed. Name Surname, pages range. Place of publication: Publisher.

Lošonc, Alpar. 2019. "Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism." In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Journal Articles

Regular issue

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Journal* Volume, if available (issue): page range. DOI.

Ellwood, David W. 2018. "Will Brexit Make or Break Great Britain?" *Serbian Political Thought* 18 (2): 5-14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018)

Special issue

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." In "Title of the special issue", ed. Name Surname, Special issue, *Journal*: page range. DOI.

Chin, Warren. 2019. "Technology, war and the state: past, present and future." In "Re-visioning war and the state in the twenty-first century." Special issue, *International Affairs* 95 (4): 765–783. doi: 10.1093/ia/iiz106.

(Chin 2019)

Encyclopedias and dictionaries

When the author/editor is known

Surname, Name, Name Surname, ed. Year of publication. *Title*. Vol. Place of publication: Publisher.

Badie, Bertrand, Dirk Berg-Schlosser, and Leonardo Morlino, eds. 2011. *International Encyclopedia of Political Science*. Vol. 1. Los Angeles: Sage Publications.

(Badie, Berg-Schlosser and Morlino 2011)

When the author/editor is unknown

Title. Year of publication. Place of publication: Publisher.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

PhD dissertation

Surname, Name. Year of publication. "Title of the dissertation." PhD diss. University.

Munger, Frank J. 1955. "Two-Party Politics in the State of Indiana." PhD diss. Harvard University.

(Munger 1955, 17–19)

Newspapers and magazines

Signed articles

Surname, Name. Year of publication. "Title of the article." *Newspaper/Magazine* Date: page range.

Clark, Phil. 2018. "Rwanda's Recovery: When Remembrance is Official Policy." *Foreign Affairs*, January/February 2018: 35–41.

(Clark 2018)

Unsigned articles

Title of the newspaper/magazine. Year of publication. “Title of the article.” Date: page range.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Corporate author

Name of the corporate author [acronym if needed]. Year of publication. *Title of the publication.* Place of publication: Publisher.

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015.* Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *The first in-text citation*

(ISO 2019) – *Second and all subsequent citations*

Special cases of referencing

Citing edition other than the first

Surname, Name. Year of publication. *Title*, edition number. Place of publication: Publisher.

Bull, Hedley. 2012. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 4th edition. New York: Columbia University Press.

(Bull 2012)

Multiple sources of the same author

- 1) *Multiple sources by the same author* should be arranged chronologically by year of publication in ascending order.

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics.* New York: W. W. Norton & Company.

Mearsheimer, John J. 2010. “The Gathering Storm: China’s Challenge to US Power in Asia.” *The Chinese Journal of International Politics* 3 (4): 381–396. doi: 10.1093/cjip/poq016.

- 2) *Multiple sources by the same author from the same year* should be alphabetized by title, with lowercase letters attached to the

year. Those letters should be used in parenthetical citation as well.

Walt, Stephen M. 2018a. *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

(Walt 2018a)

Walt, Stephen M. 2018b. "Rising Powers and the Risk of War: A Realist View of Sino-American Relations." In *Will China's Rise be Peaceful: Security, Stability and Legitimacy*, ed. Asle Toje. 13–32. New York: Oxford University Press.

(Walt 2018b)

3) *Single-authored sources precede multiauthored sources beginning with the same surname* or written by the same person.

Pollitt, Christopher. 2001. "Clarifying convergence. Striking similarities and durable differences in public management reform." *Public Management Review* 3 (4): 471–492. doi: 10.1080/14616670110071847.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

4) *Multiauthored sources with the same name and surname* of the first author should continue to be alphabetized by the second author's surname.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Special cases of parenthetical citation

Exceptions to the rule of placing the parenthetical citation at the end of a sentence

1) If the *author is mentioned in the text*, even if used in a possessive form, the year must follow in parenthesis, and page numbers should be put in the brackets at the end of the sentence.

For the assessment, see Kaltwasser *et al.* (2017) ... (112).

According to Ellwood (2018) ... (7).

- 2) When *quoting directly*, if the name of the author precedes the quotation, the year and page numbers must follow in parenthesis.

Mearsheimer (2001, 28) claims that: “...”

- 3) When *using the same source multiple times in one paragraph*, the parenthetical citation should be placed either after the last reference (or at the end of the paragraph, preceding the final period) if the same page (or page range) is cited more than once, or at the first reference, while the subsequent citations should only include page numbers.

Do not use *ibid* or *op. cit.* with repeated citations.

Using brief phrases such as “see”, “compare” etc.

Those phrases should be enclosed within the parenthesis.

(see Ellwood 2018)

Using secondary source

When using a secondary source, the original source should be cited in parenthesis, followed by “quoted in” and the secondary source. The reference list should only include the secondary source.

“Its authority was greatly expanded by the constitutional revision of 1988, and the Court of Arbitration can now be regarded as a ‘genuine constitutional court’” (De Winter and Dumont 2009, 109 cited in: Lijphart 2012, 39–40).

Lijphart, Arend. 2012. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, 2nd edition. New Haven & London: Yale University Press.

Multiple sources within the same parentheses

- 1) When *multiple sources* are cited, they should be separated by semicolons.

(Mearsheimer 2001, 34; Ellwood 2018, 7)

- 2) When *multiple sources by the same author*, but published in different years are cited, the name of the author is cited only the first time. The different years are separated by commas or by semicolon where page numbers are cited.

(Mearsheimer 2001, 2010) or (Mearsheimer 2001, 15–17; 2010, 390)

- 3) When *different authors share the same surname*, include the first initial in the parenthesis.

(M. Chiti 2004, 40), (E. Chiti 2004, 223)

Chiti, Edoardo. 2004. "Administrative Proceedings Involving European Agencies." *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 219–236.

Chiti, Mario. 2004. "Forms of European Administrative Action." *Law and Contemporary Problems* 68 (1): 37–57.

Legal and Public Documents

Sections, articles or paragraphs can be cited in the parentheses. They should be appropriately abbreviated.

Constitutions and laws

The title of the legislative act [acronym if needed], "Official Gazette of the state" and the number of the official gazette, or the webpage and the date of last access.

The Constitution of the Republic of Serbia, "Official Gazette of the Republic of Serbia", No. 98/06.

(The Constitution of the Republic of Serbia, Art. 33)

The Law on Foreign Affairs [LFA], "Official Gazette of the Republic of Serbia", No. 116/2007, 126/2007, and 41/2009.

(LFA 2009, Art. 17)

Succession Act [SA], "Official Gazette of the Republic of Croatia", No. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, and 33/15 and 14/19.

(SA 2019, Art. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Government decisions and decisions of the institutions

The name of the government body or institution [acronym or abbreviation], the title and number of the decision, date of the decision passing, or the webpage and the date of the last access.

Protector of Citizens of the Republic of Serbia [Protector of Citizens], Opinion No. 19–3635/11, 11 January 2012, https://www.ombudsman.org.rs/attachments/064_2104_Opinion%20HJC.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Protector of Citizens, 19–3635/11)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Legislative acts of the European Union

The title of the legislative act, the number of the official gazette, the publication date and the number of the page in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Treaties

European Union founding treaties

Title of the treaty or title of the consolidated version of the treaty [acronym], information on the treaty retrieved from the official gazette in the same format as on the *EUR-lex* website: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Other treaties

Title of the treaty [acronym or abbreviation], date of conclusion, UNTS volume number and registration number on the *United Nations Treaty Collection* website: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

International Covenant on Civil and Political Rights [ICCPR], 19 December 1966, UNTS 999, I-14668.

(ICCPR 1966)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Decisions of international organizations

The name of the international organization and its body [acronym], the decision number, the title of the decision, the date of the decision passing.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Case law

Case law of the courts in the Republic of Serbia

The type of the act and the name of the court [acronym of the court], the case number with the date of the decision passing, the name and number of the official gazette where the decision is published – if available.

Decision of the Constitutional Court of the Republic of Serbia [CCRS], IUa-2/2009 of 13 June 2012, “Official gazette of the Republic of Serbia”, No. 68/2012.

(Decision of CCRS, IUa-2/2009)

Decision of the Appellate Court in Novi Sad [ACNS], RZR–1/16 of 27 April 2016.

(Decision of ACNS, RZR–1/16)

Case law of the International Court of Justice

The name of the court [acronym], *the case title*, type of the decision with the date of the decision passing, the name and number of I.C.J. Reports issue where the decision is published, page number.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion 2010)

Case law of the Court of Justice of the European Union

The case title, the case number, type of the case with the date of the decision passing, ECLI.

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) or

(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Case law of the European Court of Human Rights

The case title, number of the application, type of the case with the date of the judgment passing, ECLI.

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:-0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine* 63566/00, par. 20) or

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Case law of other international courts and tribunals

The name of the court [acronym], the case number, *the case title*, type of the decision with the date passing.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], Case No. IT-94-1-A-AR77, *Prosecutor v. Dusko Tadic*. Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin. Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) or

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Archive sources

Name of the repository [acronym], title or number of the fond [acronym], box number, folder number – if available, reference code, “title of the document” – or, if it is not available, provide a short description by answering the questions who? whom? what?, place and date – or n.d. if no date is provided.

Arhiv Srbije [AS], MID, K-T, f. 2, r93/1894, “Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljanju konzula”, Beograd, 19. april 1888.

(AS, MID, K-T, f. 2)

(AS, MID, f. 2) – *When the folder number is known only*

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Web sources

Surname, Name or name of the corporate author [acronym]. Year of publication or n.d. – if the year of publication cannot be determined. “The name of the web page.” *The name of the web site*. Date of creation, modification or the last access to the web page, if the date cannot be determined from the source. URL.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institute for Political Studies [IPS]. n.d. “The 5th International Economic Forum on Reform, Transition and Growth.” *Institute for Political Studies*. Last accessed 7 December 7 2019. <http://www.ips.ac.rs/en/news/the-5th-international-economic-forum-on-reform-transition-and-growth/>.

(Institute for Political Studies [IPS], n.d.) – *First in-text citation*

(IPS, n.d.) – *Second and every subsequent citation*

Associated Press [AP]. 2019. “AP to present VoteCast results at AAPOR pooling conference.” May 14, 2019. <https://www.ap.org/press-releases/2019/ap-to-present-votecast-results-at-aapor-polling-conference>.

(AP 2019)

TEXT FORMATTING

General guidelines in writing the manuscript

The manuscript should be written in Word, in the following manner:

- Paper size: A4;
- Margins: Normal 2.54 cm;
- Use roman font (plain letters) to write the text, unless specified otherwise;
- Line spacing: 1.5;
- Footnote line spacing: 1;
- Title font size: 14 pt;

- Subtitles font size: 12 pt;
- Text font size: 12 pt;
- Footnote font size: 10 pt;
- Tables, charts and figures font size: 10 pt;
- Use Paragraph/Special/First line at 1.27 cm;
- Text alignment: Justify;
- Font color: Automatic;
- Page numbering: Arabian numerals in lower right corner;
- Do not break the words manually by inserting hyphens;
- Save the manuscript in the .doc format.

Research article manuscript preparation

The manuscript should be prepared in the following manner:

Name and surname of the first author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Name and surname of the second author

Affiliation

TITLE OF THE PAPER**

** In the footnote: Optionally, include one of the following (or similar) information: 1) name and number of the project on which the paper was written; 2) the previous presentation of the paper on a scientific conference as an oral presentation under the same or similar name; or 3) the research presented in the paper was conducted while writing the PhD dissertation of the author.

Abstract

Abstract, within 100–250 words range, contains the subject, aim, theoretical and methodological approach, results and conclusions of the paper.

Keywords: Below the abstract, five to ten **key words** should be written. Key words should be written in roman font and separated by commas.

The paper can have maximum of three levels of subtitles. **Sub-titles** should not be numbered. They should be used in the following manner:

FIRST LEVEL SUBTITLE

Second level subtitle

Third level subtitle

Tables, charts and figures should be inserted in the following manner:

- Above the table/chart/figure, center the name of Table, Chart or Figure, an Arabic numeral, and the title in roman font;
- Below the table/chart/figure, the source should be cited in the following manner: 1) if the table/chart/figure is taken from another source, write down *Source*: and include the parenthetical citation information of the source; or 2) if the table/chart/figure is not taken from another source, write down *Source*: Processed by the author.

Use in-text references according to Citing and referencing.

Use the footnotes solely to provide remarks or broader explanations.

REFERENCES

References should be listed after the text of the paper, prior to the Resume in the following manner:

- the first line of each reference should be left intended, and the remaining lines should be placed as hanging by 1.27 cm using the option Paragraph/Special/Hanging;
- all the references should be listed together, without separating legal acts of archives;
- the references should not be numbered;
- list only the references used in the text.

After the reference list, write the name and surname of the author, the tile of the paper and resume in Serbian in the following manner:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Име и презиме другог аутора

НАСЛОВ

Резиме

Resume (Резиме) up to 1/10 length of the paper contains the results and conclusions of the paper which are presented in greater scope than in the abstract.

Keywords (Кључне речи): Key words should be written in roman font and separated by commas.

Authors who are not native Serbian speakers should contact the Editorial staff for assistance in translating the manuscript elements into Serbian.

Review preparation

A review should be prepared in the same manner as the research article, but leaving out abstract, keywords and resume.

Book review preparation

Book review should be prepared in the following manner:

Split the text into **two columns**. Below the image of the front cover list the book details according to the following rule:

*Name and surname of the author**

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

TITLE OF THE BOOK REVIEW

Below the title **place the image of the front cover**;

Name and surname of the author. Year of publication. *Title of the book*. Place of publication: Publisher, total number of pages.

The text of the book review should be prepared following the guidelines of the research article preparation.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
364

СОЦИЈАЛНА политика = Social policy : часопис
за теорију и праксу социјалне политике и социјалног
рада / главни и одговорни уредник Зоран Васић.
- Год. 1 бр. 1 (1951) год. 47, бр. 3/4 (1992) ; год 48,
бр. 1 (2013) - . - Београд : Институт за политичке
студије, 1951-1992; 2013 - (Житиште: Ситопринт) - 24 см

Три пута годишње. – Од 1959. почиње двоструко
обележавање годишта, урачунате су године часописа
Весник рада (1946-1951). - Је наставак Весника рада
ISSN 0038-0091 – Социјална политика (Београд)

COBISS.SR-ID 118295

- Самила Рамић • Асим Панцић • Јелена Танасијевић
- Тамара Борисављевић • Ивана Јакш • Бојана Димитријевић
- Драгана Плавшић • Гордана Марчетић-Радуновић
- Ива Фила Иванов • Данијела Павловић

ISSN 0038-0091 УДК 364 год. 55 № 02/2020

